

**THE BOOK WAS
DRENCHED**

UNIVERSAL
LIBRARY

OU_206209

UNIVERSAL
LIBRARY

ఓం తత్సద్బ్రహ్మణే నమః.

శ్రీ కృష్ణ పట్టి త విర చి తం

తైత్తిరీయ సన్ధ్యా భాష్యమ్.

చెన్న పు ర్వా మ్:

“వావిళ్ల రామస్వామిశాస్త్రులు అండ్ సన్స్”

ఇత్తేయైః

ముద్రాప్య ప్రకటితమ్.

1938.

All Rights Reserved.

Printed
at the Sri Rama Press,
Madras.—1938.

ఓమ్

సమో గాయత్రే.

తైత్తిరీయ సన్ధ్యా భాష్యమ్.

ప్రథమ గుచ్ఛః.

— ❧ ఉపోద్ఘాతః. ❧ —

శ్లో. యస్మిన్ స్పృశాబింబజ్వలంభిపుష్పపంచభృతుల్యం జగ
పభృతం యద్భురసంసదో యతః కదంబాప్యావినశ్చీ సతే,
యస్యాజ్ఞాః విజ్వలంభితాః పంచదంబాంశుభేదాశివ
స్తంభూమాసముపాన్తహేహ్మరిసదావామార్థజానితామ్

శ్లో. పూర్ణాంగం నవరూపం చిత్తణామూర్త్యునీ సమః,
ప్రాజ్ఞాన్యాజ్ఞాన్కరోమితే నీత్యుతా స స్వచింతయా.
సమమంత్రే మయోగీంద్రపాదహంకజమూత్రయే,
సంస్కరిద్భవమూత్రేణ ప్రాసత్యం జానతే సృణామ్
శ్రేమత్కటాక్షాక్షణానీత్యుతానాం
వాణీ సువాణీ రసనాఞ్చలేఽచలా,
ప్రసర్తతే తాన్ప్రణామం మి నిత్యం
శ్రీకృష్ణవిద్విత్తణేదంకేద్యోక్.
అరుంధతీం ప్రతభాగ్యశాలినీ
లక్ష్మీంభూవే జననీ జగన్ముతా,

శ్రీరామభట్టస్తు పితామితాగమ
 స్తావద్య వందే సకలార్థసిద్ధయే.
 శ్రీమద్రాఘవదైవజ్ఞవంశ్యః శ్రీకృష్ణపండితః,
 ప్రకాశయామ్యహం సుప్తం సంధ్యావందనపద్ధతిమ్.
 భాష్యాణి వేదస్య విలోక్య నిర్మితా
 విద్యత్ప్రియా నిర్ణయకల్పవల్లసా,
 గంభీరసంశోభిపదానుగుంభితా
 లభాగమశ్రేణిశుశుత్సయా మయా.

— సన్ధ్యావందనస్య నిత్యత్వప్రతిపాదనమ్. —

ఇహ ఖలు సకలసత్కర్తృవర్గణనాయామాదితః పరి
 గణనార్హస్య సంధ్యావందనకలాపస్య స్వరూపవిశేషజిజ్ఞాసా
 యథాకథంచిద్విగుణాఽపి శ్లో. 'శ్రేయాః స్వధర్మో విగుణః
 పరధర్మాత్స్వనుష్ఠితా' దితి భగవదుపదేశాత్స్వధర్మత్వేన
 శ్రేయసీతి హృది నిధాయ నిరంతరశుక్రప్రాపారితోషితసదా
 చార్యముఖకమలోదీరితసిద్ధాంతసారసాగరాన్నిర్గళితమతిర
 హాస్యామృతమాకలయ్య యథాయోగం ప్రకాశ్యతే. తత్ర
 తావత్సన్ధ్యావందనం నిత్యం; 'అహరహస్సన్ధ్యాముపాసీ'తేతి
 శ్రుతావహరహరితి వీప్సావగమాత్. 'అహరహః ప్రవృజ్యతేఅ
 ర్థమానేర్థమానే ప్రవృజ్యతే నసంతే వసంతే జ్యోతిషాయజే'
 తేత్యాదౌ తథా దర్శనాత్. నన్విదమయుక్తం తత్ర నిత్యత్వం;
 యథాకాలమకరణేప్రాయశ్చిత్తాశ్రవణాత్, ఆత్మతీయాత్పురుషా
 తోమపానాభావేదౌర్భాగ్యాశ్రవణాచ్చ, 'అనాహితాగ్ని
 తాస్తేయ' మిత్యుపపాతకేష్వనాహితాగ్నితాయాః పాతాచ్చ.

నైవం ప్రకృతే తాదృశవచనాని సంతి యేన సంధ్యావందనం
 నిత్యం భవేదితి చేదుచ్యతే—ప్రకృతే తథావిధాని వచనాని
 న సంతీతి వదతా వక్తవ్యం, కిం సన్ధ్యావందనకర్తృప్రధానభూత
 గాయత్ర్యుపదేశస్య యథాకాలమకరణే ప్రాయశ్చిత్తాభావ
 శ్చోచ్యతే? ఆహోస్విద్యథాకాలం సన్ధ్యాకర్తానుష్ఠానస్యాక
 రణే ప్రాయశ్చిత్తాభావః? నాద్యః; సావిత్ర్యా అపి యథా
 కాలమనుచేశే గురుతరప్రత్యవాయశ్రవణాత్. యథాహ
 భగవానాః స్తోత్రమునిః—సూ. 'అతిక్రాంతే సావిత్ర్యాః కాల
 ఋతుం శ్రైవిద్యకం బ్రహ్మచర్యం చరేదథోపనయనం తత
 స్సంవత్సరమువకోఽస్పర్శన' మిత. ఉక్తం చాశ్వలాయనముని
 చుణ్డేః—సూ. 'అతఃఉద్ధృష్టం పతితసావిత్రీకా భవంతి, నైనా
 నుపనయేన్నధ్యాపయేన్నై భర్వివాహయేన్నయాజయేయు'
 రితి; న ద్వితియః; సంధ్యాయా అకరణే బహుప్రత్యవాయ
 శ్రవణాత్. తథాహి గోభిలః—శ్లో. 'సంధ్యా యేన నవిజ్ఞాతా
 సన్ధ్యా యేన నుపాసితా, జీమూనో భవేన్నాచ్ఛ్రో మృత
 శ్శ్వానోఽభిజాయతే' ఇతి. విష్ణుపురాణేఽపి—శ్లో. 'ఉప
 తిష్ఠంత యే సన్ధ్యాం యే న పూర్వాం న పశ్చిమాం, ప్రజంత
 తే దురాత్మాసంతామిద్రం నుకం నృః'. కూర్మపురాణేఽపి—
 శ్లో. 'యోఽన్యత్ర కురుతే యశ్చం ధర్మకార్యే ద్విబోత్తమః,
 విహాయ సన్ధ్యాప్రణతిం స యాతి సరకాయుతం'. దక్షః—శ్లో.
 'సంధ్యాహీనోఽశుచిర్నిత్యమన్వత్సర్వకర్తృసు, యదన్యత్తు
 రుతే కర్తృ న తస్య ఫలభాగ్భవేత్'. స్మృత్యంతరేఽపి—శ్లో.
 'యస్సన్ధ్యాం కాలతిః ప్రాప్తా మాలస్యా దతివర్తతే, సూర్యవా
 త్యామవాప్నోతి ఉలూకత్వ మియాత్తథా.' కించ.—శ్లో. 'సా

యం స్రాతస్తథా సన్ధ్యాం యే విప్రా న హ్యుపాసతే, తానేవ
ధార్మికోరాజా శూద్రకర్మసు యోజయేత్. శౌనకః—శ్లో.
'సన్ధ్యాతిక్రమణం యస్య సప్తరాత్రమవిచ్యుతం, ఉన్నతదోష
యుక్తో వా పునస్సంస్కారమర్హతి'. అవిచ్యుతమవిచ్ఛిన్న
మిత్యర్థః. తస్మాత్సన్ధ్యావందనాతిక్రమణే ప్రత్యవాయ బాహు
శ్యశ్రవణాన్నిత్యమితి సిద్ధమ్.

— అర్థజ్ఞానస్యావశ్యకతా. —

తచ్చానుష్ఠానమధ్ధావబోధ పూర్వకమాచరణీయం
తథా సతి మహత్ఫలం భవతి నేతరథా. అతఏవ ఛాందోగ్యే
శ్రూయతే—శ్రు. 'యదేవ విద్యయా కరోతి శ్రద్ధయోపని
షదా తదేవ వీర్యవత్తరం భవతి' ఇతి. విద్యా సమ్యగర్థజ్ఞానం,
శ్రద్ధా ఆస్తిక్యబుద్ధిః, అర్థజ్ఞానేన సమగ్రఫలం భవతీత్యాశ
యేన వీర్యవత్తరమిత్యుక్తం; తదేవేతి విశేష్యసంగతైవకార
సామర్థ్యాదవిద్యత్కృతమనుష్ఠానమతథాభూతమితి చగమ్యతే.
తథా నిరుక్తేఽపి— 'స్థాణురయం భారహః కిలాభూద
ధీత్య వేదం న విజానాతి యోఽర్థం, యోర్థవిత్సకలం భద్ర
మశ్నుతే నాకమేతి జ్ఞానవిధూతపాప్తే'తి. స్మృత్యంతరేఽపి—
శ్లో. 'యదధీతమవిజ్ఞాతం నిగదేనైవ శబ్ద్యతే, అనగ్నావివ
శుమ్నైధోనతజ్జ్వలితకర్పిచిత్.' లఘువ్యాసోఽపి—శ్లో. 'వేద
స్యాధ్యయనం సర్వం ధర్తశాస్త్రస్యచాపి యత్, అజ్ఞాతార్థం
తు తత్సర్వం తుమాణాం ఖండనం యథా.' ఖండనమవహాన
నం, తుమావహాననవ ద్వైధాప్రయాస ఇత్యర్థః. శ్లో. 'యథాపశు
ర్భారహారీ న తస్య భజతే ఫలం, ద్విజస్తదధ్ధానభిజ్ఞోనవేదఫల
మశ్నుతే'వైదికకర్తఫలభాజ్నభవతీత్యర్థః. అతఏవ వ్యాసః—

శ్లో. 'జ్ఞాత్వా జ్ఞాత్వా చ కర్తాణి జనో యోయోఽనుతిష్ఠతి,
విదుషః కర్మసిద్ధిస్సాన్యస్తథా నావిదుషోభవేత్.' అతపవ తేహం
పూజాదికమపి న కార్యమితి సపవాఽహ—శ్లో. 'పాఠమా
త్రరతాన్వేదే ద్విజాతీనర్థవర్జితాః, పశూనివ స తాన్ప్రాజ్ఞో
వాఙ్మత్రేణాపి నార్చయేత్'. అతోఽర్థజ్ఞానమావశ్యకమితి
భావః. లఘువ్యాసః— శ్లో. 'శ్రుతహీనమధీతం యన్నేహ
నాముత్ర తద్భవేత్, శ్రుతం చ కేవలమపి సముత్థానాయ కల్ప
తే'. శ్రుతమర్థజ్ఞానం. ఉభయోస్సముచ్చయేన భవితవ్యమితి
సపవాఽహ—శ్లో. 'జ్ఞానం కర్మచ సంయుక్తం ముక్త్యర్థం
కథితం యథా, అధీతం శ్రుతసంయుక్తం తత్ర శ్రేష్ఠం న కేవ
లం.' అర్థజ్ఞానసంపన్నస్య ఫలమాహ మనుః—శ్లో. 'వేదశా
స్త్రాంత త్వజ్ఞో యత్ర కుత్రోఽత్ర మే వసేత్, ఇహైవ లోకే
తిష్ఠత్ స బ్రహ్మభూయాయ కల్పతే.' హారితోఽపి—శ్లో. 'మం
త్రార్థజ్ఞో జపత్ హూయం స్తథైవాధ్యాపయద్విజః, అధీత్య య
త్కించిదపి వేదార్థాధిగమేరతః, బ్రహ్మలోకమవాప్నోతి ధర్మా
నుష్ఠానతోద్విజః' యత్కించితి. మంత్రభాగమాత్రమపీత్యర్థః.
వేదార్థాపరిజ్ఞానే దోషమాహ—శ్లో. 'న వేదపాఠమాత్రేణ
సంతుష్టస్సాన్యద్విజోత్తమః, పాఠమాత్రావసాయీ తు పంకే
గౌరివ సీదతి. యోఽధీత్య విధివద్విప్రో న వేదార్థం విచార
యేత్, ససాన్వయశ్శూద్రసమః పాత్రతాం న ప్రవద్యతే' తస్మా
దకరణే ప్రత్యవాయశ్రవణాత్, కరణే చాభ్యుదయసంభవా
దర్థజ్ఞానమావశ్యకమితి సిద్ధం; కించ మంత్రార్థపరిజ్ఞానపూర్వ
కోపదేశసిద్ధ్యర్థముపనేతుర్విద్యతామాహ భగవానాపస్తంబ
మునీంద్రస్సామయాచారికేషు—సూ. 'తమసో వా ఏష

తమః ప్రవిశతి యమవిద్వానుసయతే యశ్చావిద్వానితి హి
 బ్రాహ్మణ' మితి. అథ నృత్తికారః— 'విద్వానేవోపనేతాభి
 గమ్యత' ఇతి. విధాతుమవిదుషో నిందామాహ— 'తమసో'
 వేతి. యథా కశ్చిత్తమసస్యకాశాత్తమ ఏవప్రవిప్త్యః కించిన్న
 జానాతి, ఏవమేష యమవిద్వానుసయతే, యశ్చావిద్వానిత్య
 పేక్షతే, మశ్చ స్వయమవిద్వానుసయతే, సోఽపి తమసవన
 తమః ప్రవిశతీతి తస్మాదర్థజ్ఞానం నిత్యమిత్యాచార్యాభిప్రాయః.
 అపిచ మన్తార్థపరిజ్ఞానసిద్ధ్యర్థమేన 'అర్థి సమర్థో విద్వా' నితి
 యాగాధికారవిశేషణకోటా విద్యత్పదం నివేశితం. అన్యథా
 తస్య వైకల్యాపాతాత్; నను—శ్రు. 'పత్న్యవేక్షితమాజ్యం
 భవతి, విష్ణుక్రమాన్క్రమతే' ఇత్యాదిషు అన్ధాయాః పంగా
 దేశ్చ తదసంభవేఽపి యథా నిత్యకర్తృణి స క్షితిః తద్వదవిదు
 షోఽపి యాగాధికారేఽపి స క్షితిరితి చేన్నైవం; పంగా
 రంగవైకల్యాదినా విష్ణుక్రమణమాత్రానుష్ఠానాసమర్థత్వేఽపి
 దితరయాజమానకలాపస్య మంత్రార్థజ్ఞానపూర్వకమనుష్ఠాతుం
 శక్యత్వాన్న కశ్చిద్దోష ఇతి తత్ర యుక్తముత్పశ్యామః. ప్ర
 కృతేతు తస్య గాఢాజ్ఞానప్రవిప్లస్య మూకుతుల్యతయా కుత్రాపి
 సంకల్పాదియాజమానకర్తృణి యథార్థానుష్ఠానాసమర్థత్వేన
 తత్కృతకర్తృణస్తుపావహననన్యాయేన వైఫల్యాత్. పంగా
 దే సామర్థ్యాభావేఽపి యాగాధికారోఽస్తీతి తన్నన్యాయేన
 మూఢస్యావితదధికారాయోగాచ్చనహి 'యజ్ఞోపవీతీనిత్యో
 దకస్సన్ధ్యాముపాసీ' తేతి విధియమానం సన్ధ్యావద్దనమశక్తస్య
 అస్మాతస్యాప్యస్తీతి తన్నన్యాయేన అయజ్ఞోపవీతినోఽపి తద
 నుష్ఠానం దృశ్యతే. న చ 'విశిఖోఽనుసవీతీ చ యత్కరోతి న త

త్యైత' మితి వచనాదయజ్ఞోపవీతిన స్తదనుష్ఠానమనుచితమితి
 వాచ్యం, తథా సత్సర్వజ్ఞానావశ్యకతా ప్రతిపాదకపూ
 ర్వోక్తబహువచనపీడాభియా మూఢస్యాపి నాధికారోఽస్తీ
 తి న కీమర్థం బ్రూయః? తస్మాన్మూఢస్యాపి గరియసా ప్రయ
 త్నేన విదితపదః దార్థసంగతిః సైవ తదధికారః. అన్యథా దేవ
 తోద్దేశశాస్త్రాగాదిమాత్రజ్ఞానస్వావ్యభావేన తత్కృతం కర్మ
 విఫలం స్యాత్. అవిధినా కృతమకృతమితి సిద్ధాంతాత్. అత
 ఏన 'య ఏనం వేద, య ఏనం విద్యాన్యజతే, యస్యైవం వి
 దుషోఽగ్నిహోత్రం జుహ్వతి, య ఉచైవ ఏనం వేద, య
 ఏనం విద్యాగ్ శ్చాతుర్త్యైవన్యజతే' ఇతి ప్రతికర్మ విద్య
 త్సంకీర్తనం దృశ్యతే. తదన్యథోన్మత్తప్రలాపవదనర్థకం స్యాత్.
 కించ 'స్వాధ్యాయోఽధ్యతస్య' ఇత్యధ్యయనవిధేరాఫలవద
 థావబోధాద్వ్యాపారమజ్ఞేనుర్వాణైర్భట్టపాదైరపి మన్తార్థ
 పరిజ్ఞానమావశ్యకమితి బహుథా ప్రతిపాదితం. నను ఫలవద
 థావబోధస్యాన్వయవ్యతిరేకాభ్యాం లాభాన్నతదర్థమధ్య
 యసం విధేయమితి చెన్న; అధ్యయనేనైవ అర్థమంగమ్య
 యాగాదికమనుష్ఠితం చక్ష్మాతుఫలభావనాసిద్ధిరితి నియ
 మార్థం తద్విధానాత్. నను అధ్యయనవిధేనారభ్యాధీతత
 యా క్రతుసంస్కృతాభావాన్న క్రతుర్థత్వమితి చెన్న; స్వా
 థ్యాయస్యార్థప్రతిపాదనసామర్థ్యరూపలిక్తేన యాగానుప్రవేశే
 తద్ద్వారా అధ్యయనస్య యాగసంస్కృతసంభవాత్. యథా
 'యస్య పర్ణమయీ జుహూ ఘ్న' తీత్యనారభ్యాధీతపర్ణతా
 యా అవ్యభిచరితయాగసంబంధిజుహూద్వారా యాగాన్వ
 యాత్పర్ణశబ్దార్థపలాశరూపప్రకృతిద్రవ్యనియమవిధిపరత్వంత

ద్వచసన్య దృష్టం తద్వదితి సంక్షేపః. యద్యపి విచరణకార మతే అధ్యయనవిధేరక్షరావాప్తిరేవ ఫలం స తు ఫలవదర్థా వబోధః. తథాపి సకలతాంత్రికసమ్మతేరసపేక్షితత్వాత్. వస్తుతస్తు తత్రాపి విధేరర్థావబోధోర్యంతవ్యాపారాభావేఽపి అక్షరావాప్తిద్వారా వ్యవసానాంగీకారాన్న కాపి క్షతిః. తస్మాదర్థజ్ఞానమావశ్యకమితి సిద్ధం తస్య నిగమనిరుక్తవ్యాకరణాదిసాధ్యత్వేన తత్రాత్యంతాలసానాం ఫలవదర్థజ్ఞానలాభాయ స్వబుద్ధిపరిక్షార్థం చ తత్పురమోపయోగభూతవీనగ్రంథాః మ్భః ఇతి దురభిమానదుష్టజనసముత్థాపితైతదైవ్యయథ్యశం కా నావతరతి.

—ॐ సంధ్యాకర్తృనియమాః. ॐ—

నను సంధ్యావందనం కథంభూతేన కర్తవ్యం? ఉచ్యతే—సూ. 'యజ్ఞోపవీతీ నిత్యోదకస్సంధ్యాముపాసీ' తేత్యశ్వలాయనికే తథా దర్శనాత్. యజ్ఞోపవీతినా కృతస్నానేన మార్జనాదికం కుర్వతా ప్రదక్షిణం సన్ధ్యావందనం కర్తవ్యం. తదుక్తమాపస్తంబమునిభిశ్చౌతపరిభాషాయాం—సూ. 'యజ్ఞోపవీతీప్రదక్షిణం దైవాని కర్తాణి కరో' తితి; స్నార్తపరిభాషాయామపి—సూ. 'యజ్ఞోపవీతినా ప్రదక్షిణ'మితి 'నిత్యోదకస్సస్పృత్యుక్తోదకః, తేన మార్జనాదికమపి సిద్ధమితి నారాయణవృత్తికారః. తత్పదేనైవ స్నానస్యాపి గ్రహణం; శక్తవిషయే స్నాతవ్యైవ తదధికారాత్—సూ. 'నముహూర్తమప్యప్రయతస్యా'దితి సామయాచారికేషు తథా దర్శనాత్.

—ॐ సంధ్యాకాలే స్నానాద్యావశ్యకతా. ॐ—

నను సన్ధ్యాకాలే స స్నానమావశ్యకం; తత్పుర్యభావిత్యనియమాభావాత్. అతఏవ సన్ధ్యాస్నాన'మితి పరాశరస్మృతౌ

విపరీతపాతో దృశ్యతే, ఇతి చేన్న; 'అగ్నిహోత్రం జుహోతి, యవాగూం యవ' తీతి వత్సాతస్యత్యాసేఽపృథక్రక్రమస్వీకారాత్. అతవచ—సూ. 'అస్మాతో నాచరేత్కర్తృ జపహామాది కించన, స్నాత్వాఽధికారి భవతి దైవే పిత్రేయ కర్తృణి. అత్యంతమలినః కాయా నవచ్ఛిద్రసమన్వితః, స్రవత్యేవ దివా నక్తం ప్రాతస్సానం నిశోధన' మిత స్మృతీషు సంధ్యావద్నా త్సూర్యం స్నానం కార్యమితి బహుధా ప్రతిపాద్యతే. తస్మాత్సూర్యం స్నానం కర్తవ్యం, తత స్సంధ్యావందనం కర్తవ్యమితి సర్వం సుస్థం నను యజ్ఞోపవీతనా కర్తవ్యమిత్యుక్తం తదనువచన్నం; ఉపనయనకాలే తస్య గృహ్యకారైరనుక్తత్వా. నిత్య చేత్సర్వం, తథాఽపి యజ్ఞోపవీతధారణ మావశ్యకం; 'అథ కథమయజ్ఞోపవీత బ్రాహ్మణః' ఇతి శ్రుతౌ యజ్ఞోపవీతాభావే బ్రాహ్మణ్యాభావసంస్కృతత్వాత్. గృహ్యకారైరపి తత్ర తత్ర కర్తృణి యజ్ఞోపవీతధారణముక్తం—సూ. 'యజ్ఞోపవీతశౌచే చ నిత్యే' ఇతి పరిభాషాయామపి నిత్యత్వముక్తం. 'యజ్ఞోపవీత్యాచమ్యే' త్యాశ్చలాయనికేఽప్యుక్తం. ఆపస్తంబసూత్రేఽపి—'ఉపనయన గురూణాం వృద్ధానామతిథీ నాంచ హోమే జ్యకర్తృణి భోజనఆచమనే స్వాధ్యాయేచ యజ్ఞోపవీతీ స్నా'దితి త్రైతిరీయకేఽపి.—శ్రు. 'సహవై దేవా నాంచాసురాణా' మిత్యత్ర శ్రు—'యత్కించ బ్రాహ్మణో యజ్ఞోపవీత్యధీతే యజతవచ తత్తస్మాద్యజ్ఞోపవీత్యే వాధీ యిత యాజయే ద్యజేత' వేతి సమ్యగుక్తం; తస్మాచ్ఛ్రుతి స్మృతిగృహ్యసిద్ధత్వా ద్యజ్ఞోపవీతధారణ మావశ్యక మితి సిద్ధం. ఉపనయనప్రకరణేఽపి తద్వ్యాఖ్యానావసరే సుదర్శనా

చార్యై 'రుపాసనేగురూణా' మితి సూత్రేణ విహితం యజ్ఞోపవీతం ప్రాప్తమితివ్యాఖ్యాతం. తత్రభృగుః—'సవోపవీతనాభాన్యం సదాబద్ధశిఖేనచ, విశిఖోఽనుకవీతీ చ యత్కరోతి న తత్కృత' మితి. తస్మాద్యజ్ఞోపవీతినా కర్తవ్యమితి సిద్ధమ్.

— సంధ్యాపంచసఫలవిచారః. —

అథ సన్ధ్యాపంచసఫలవిచారః క్రియతే:—నను 'అహరహస్సన్ధ్యా ముపాసీ' తేతి సన్ధ్యాయాః కర్తవ్యతాబోధకం మూలవాక్యముపన్యస్తుం తదనుసంపన్నం; తద్విధీ సమానస్యైవ దుర్జ్జేయత్వాత్. తథాపి—న తావన్నిత్యత్వం; కామనాప్తవణానాం నరాణాం నిష్ఫలే నిత్యకర్తవ్యే బహ్వీయాససాధ్యే ప్రవృత్త్యానాపత్తేః నాపి నైమిత్తకత్వం; గృహస్థాథారే భగ్నే ఇంద్రబాహుస్పద్యుః, పాయసం బ్రాహ్మణో భోజయితవ్య ఇవ నిమిత్తాశ్రవణాత్. నచాహరహరితి కాలస్యైవ నిమిత్తత్వం ఆగ్రయణస్య శరత్కాలవదితి వాచ్యం; 'తథాసతి వసంతే వసంతే జ్యోతిషా యజే' తే త్యక్తాపి వసంతస్యాపి నిమిత్తత్వే జ్యోతిష్తోమస్యాపి నైమిత్తకత్వం స్యాత్. నాపి ప్రాయశ్చిత్తయావంసూ. 'గురుతల్పగామీ స్పృషణగ్ం శిశ్నం పరివాన్యాంజలావాదాయ దక్షిణాం దిశ మనావృత్తి న్రజే' దిత్వాదా పాససంయోగే తత్ప్రాయశ్చిత్తవిధానాత్. నాపి కామ్యం; విధ్యుద్దేశే ఫలసంబద్ధాశ్రవణాత్. న తథా అశ్రుతఫలే సన్ధ్యాపంచనే స్వర్గవప ఫలతయా కల్పనార్హః. యథా 'విశ్వజితా యజే' తేత్యతో విశ్వజిత్వాగస్య అధికారే కల్పే సస్వర్గస్యాత్సర్వాపశిష్టత్వా దితి స్వకామనావిషయతయా స్వత స్సుందరస్సర్వర్గః ఫలతయా కల్ప్యతే.

తర్హి ఫలకామనాయాం సత్యామేన తదనుష్ఠానం, తదభావేతు
 తదనుష్ఠానం స స్యాత్. షశుకామనాతదభావప్రయుక్తచిత్తా
 నుష్ఠానానుష్ఠానవత్. నచ తథా దృశ్యతే. షశు తు కృతాభి
 షేకాస్సర్వజనపదేషు ఏకాంతసమాహితాస్తథావిధఫలాలవే
 ట్టిణో దమ్భలోభశూన్యా మహాజనా నిరస్తరం యథాకాలం
 తదనుష్ఠానమాచరన్తి. తస్మాత్తస్య కామ్యత్వమగ్నేకృత్యే కాదా
 చిత్కానుష్ఠానమగ్నేకర్తుమనుచితమితి. చ చప్రకృతే స్వర్గః ఫల
 త్వేన లభ్యనీయః, తస్మాత్తేషామనేన విధీయతే! ఇతచేద త్రబ్రూమః —
 'సన్ధ్యావందనం నిత్యం; చ తు చిత్రాదిచత్కామ్య' మితి ప్రభా
 కరేణ సన్ధ్యావందనస్య తేన విధివాక్యేన నిత్యత్వవిధానాత్.
 అయథా పూర్వోక్తానామకరణే ప్రత్యవాయప్రదర్శకానాం
 బహునామాస్తవచనానాం వీడా స్యాత్. నచ 'నిత్యం
 నిష్ఫల' మితి న్యాయేన సన్ధ్యావందనస్య నిత్యత్వే నిష్ఫలత్వం
 వాచ్యం; తథా చ ఫలశూన్యే తస్మిన్న కస్యపి ప్రవృత్తీరితి
 ప్రాగేవోద్ధృషితమితి శబ్దనీయం; ప్రభాకరైస్తథాభ్యు
 పగమేపి అస్మాభిర్నిత్యర్థే ప్రత్యవాయనివృత్తిఫలస్య
 స్వీకారాత్. న చాత్ర మానాభావః; 'ధర్మేణ పాపమపనుద'
 తితి శ్రుతేః;—శ్లో. 'యోగినః కర్మ కుర్వంతి సంగం త్యక్త్వా
 త్తశుద్ధయే' ఇతి స్మృతేశ్చ; సంగం, ఫలాభిసంధిమిత్యర్థః ఆత్మ
 శుద్ధయే, మలాపకర్షణేన చిత్తశుద్ధయ ఇత్యర్థః. శ్లో. 'నిత్య
 నైమిత్తికైరేవ కుర్వాణో దురితక్షయ' మితి, 'సంధ్యాముపా
 సతే యేతు సతతం సంశితవ్రతాః, విధూతపాపా' ఇతిచ స్మృతి
 త్యంతరే స్పష్టమేవ ప్రత్యవాయనివృత్తిఫలశ్రవణాచ్చ; తస్మా

త్పిత్యవాయనివృత్తిలక్షణం ఫలం సమ్యగస్తీతి న కించి దను
 పపన్నం. న న్వేపం చేన్నిత్యకామ్యయోర్వివేకో న స్యాత్,
 ఉభయత్రాపి ఫలవత్త్వాంగీకారాత్. ఉచ్యతే—ఫలాభిసంధి
 పూర్వకానుష్ఠానవిషయత్వావిషయత్వాభ్యా ముభయోర్భేద
 సంభవాత్; తథాపి—స్వర్గకామాదివాక్యసామర్థ్యా తస్మిన్
 ర్గాదికామనయా యాగాద్యనుష్ఠానప్రసృత్యేయాగాదేకామ్య
 త్వం. ప్రకృతే తు తథా కామనయానుష్ఠానానిర్ణయాత్,
 విధ్యుద్దేశే ఫలసంకీర్తనస్యాభావాచ్చ, సంధ్యాచందనాది నిత్య
 వితి రమణీయం; 'మమోపాత్తమరితక్షయార్థం శ్రీపరమేశ్వర
 ప్రీత్యర్థం సంధ్యాముపాసిష్యే' ఇత్యనుష్ఠానప్రారంభకాలే ఫల
 సంకీర్తనపురస్కారం సంకల్పిస్తే, తథాపి న తావన్తాత్రేణ సం
 ధ్యాచందనస్యకామ్యత్వసిద్ధిః; తద్వికృత్య సంధ్యాచందనాదౌ
 పరమేశ్వరార్పణాలాభాయ మహాజనైః పరిగృహీతత్వాత్,
 యాగాదికామ్యకర్తృఫలస్వర్గాదివిలక్షణతయా దురితనిరాకరణ
 లక్షణనిత్యకర్తృఫలస్వరూపప్రదర్శనవత్త్వాచ్చ ఫలం త్వత్త
 బ్రామః—యత్కర్తృకలాపానుష్ఠానాకరణేయత్రప్రత్యవాయ
 శ్శూన్యతేతత్కర్తృనిత్యం; యదకరణేప్రత్యవాయోనదృశ్యతే
 న తన్నిత్యం; తదాహుష్టికాకారాః పంచపాదీయకాచార్యాః
 అధ్యయనవిధినిరూపణప్రసక్తే—'ఉపనయనాఖ్యసంస్కారోనిత్యః
 అకరణే ప్రత్యవాయశ్రవణా' దితి. ఏపంచాకరణే ప్రత్యవా
 యశ్రవణాశ్రవణాభ్యాం నిత్యకామ్యవివేకస్ఫులభః. నన్విదం
 విరుద్ధం; ప్రాయశ్చిత్తస్యాప్యకరణే ప్రత్యవాయశ్రవణాత్ తథా
 పి—'అతీతే చిరకాలే తు ద్విగుణం ప్రతమర్ష'తీతి వచ
 నేన తద్విధానా త్కథం తేన నిత్యత్వవివేకస్యాత్' ఇతి చేన్న;

ప్రాయశ్చిత్తాకరణే దోషనిరసనాయ నహి ద్విగుణం వ్రతం విధీ-
యతే. పరంతు ప్రాయశ్చిత్తైర్నిరాకరణీయస్య ప్రాగుక్తదురి-
తస్యైవచిరకాలే త్వతీతే ద్విగుణవ్రతాపేక్షయైవనిరాస ఉచ్య-
తే. అన్యథా ప్రాయశ్చిత్తానవస్థా ప్రసంగాత్. అత్రాయమభి-
సంధిః—విహితకర్తాననుష్ఠానం స ప్రత్యవాయజనకం; అభా-
వస్యాకావణత్వాత్. పరం తు తద్విరుద్ధకర్తకరణమేవ తథా.
తత్తు కుత్రచిత్కాయకం కుత్రచిద్వాచికం కుత్రచిన్తానసిక-
మితి వివేకః. తత్ క్తం భట్టపాదైః—సూ. ‘స్వకాలేయద-
క్ష్వంస్తు కరోత్యన్యదచేతనః, ప్రత్యవాయోఽస్య తేనైవ
నాభావేన స జన్యతే’ ఇతి; అచేతనో, మూఢధీరిత్యర్థః. అస్య
కర్తురిత్యర్థః. స ప్రత్యవాయః, స్వకాలే విహితకర్తాననుష్ఠాన-
కాలే, యద్విహిత మకుర్వత్, అన్యదవిహితం విరుద్ధాచరణం,
కరోతి అస్య ప్రత్యవాయస్తేన జన్యతే నాభావేనేతి కారికార్థః.
నను కామ్యకర్తణం కాలేఽప్యకరణే ప్రత్యవాయశ్చూయ-
తే. యథా—సిద్ధాంతే కామ్యత్వేనాభిమతే శ్రవణే అరున్దు-
ఖాన్యతీం త్సాలాన్పుకేభ్యః ప్రాయశ్చ నిత్యకరణే ప్రత్యవాయ-
శ్చూయితే, తదానోభయోర్భేద ఇతిచేత్, తద్వాచ్యం ఆరం-
భాదూర్ధ్వమేవ నిత్యతాసంపాదకత్వం నతు సంధ్యా. తదన్యథా
కాలమనుష్ఠానే దోషసంకీర్తనపరత్వం తత్రేతి రహస్యం. నన్వే-
వం చేన్నిత్య వైమిత్తికయోర్భేదో న స్యాత్తత్రాపి ప్రత్య-
వాయశ్రవణాత్ ఇతి చే న్న; నిమిత్తసంయోగాసంయోగా-
భ్యాం భేదసంభవాత్. తస్మా ‘దహరహస్సంధ్యాముపాసీ’
తేతి మూలవాక్యం సంధ్యానిత్యతాఽవబోధకం. తత్ర ప్రత్య-
వాయనిష్పత్తిలక్షణం ఫలమప్యస్తీతి సర్వం సుందరమ్.

—ॐ అథ విధివిచారః. ॐ—

నను కోఽయం విధిః? ఉచ్యతే—మానాంతరానన
ధారితార్థే సంధ్యావందనయాపే ప్రవృత్తత్వాత్ అపూర్వవిధి
రేవ యజనవత్. తదుక్తం భట్టపాదైః—‘విధిరత్యంతమప్రా
ప్త’ ఇతి.

—ॐ సన్ధ్యాత్రయమధ్యే ప్రాథమ్యవిచారః. ॐ—

నను సంధ్యాత్రయమధ్యే కస్య ప్రాథమ్యం? ఉచ్యతే—
సంధ్యాత్రయమధ్యే సాయంసంధ్యాయా ఏవ ప్రాథమ్యం; తథా
హి—ఉపనయనకాలే మాధ్యాహ్నీ కసన్ధ్యాయా అన కాశేఽపి
సాయంసంధ్యాయా ఉక్తమవిధానాన్వేన ప్రథమేతి గమ్య
తే. అత్ర గౌతమః—శ్లో. ‘సంధ్యాత్రయం న కర్తవ్యం యావ
న్తాంజీన బధ్యతే, సంధ్యాత్రయంతు కర్తవ్యం సాయమాది
తతః పరం. తతఃపరం, ఉపనయనానంతరమిత్యర్థః—శ్లో. ‘సావి
త్రింతు గురోర్లభ్యా మంత్రా ధ్యాయస్యథోదితా, అభ్య
సోపాసయేత్సన్ధ్యాంసాయమాదియథా క్రమమ్.’ వసిష్ఠోఽపి—
‘గాయత్రీం గురుణాదిష్టాంతిష్ఠన్నా సూర్యమభ్యసేత్, సూర్యేఽ
స్తభిఖరం ప్తాప్తే సాయంసన్ధ్యాముక్తమే’ దితి. శౌనకోఽపి—
‘ఉపసితౌ కృతాయాంతు సాయంసంధ్యాముపక్రమేత్, బ్రహ్మయ
జ్ఞం ప్రకుర్వీత మధ్యాహ్నా తు పరేఽహని. ఉపాకరణవ్యవస్థంతం
గాయత్ర్యై బ్రహ్మయజ్ఞకమ్, కుర్యాత్తాధ్యాహ్నికీం సంధ్యాం
తతః స్పృత్యుక్తమార్గతః’ ఇతి. తత ఉపనయనానంతరం, పరేఽ
హని, మధ్యాహ్న కాలఇత్యర్థః. ఆశ్వలాయనాపస్తంబయోరేష
సమానఃసంధాః; ‘తిష్ఠేదహశ్చేషం నోపవిశే’ దితి గృహ్యకారేణా
స్తంగమనవ్యవస్థంతం బ్రహ్మచారిణ ఉపవేశనస్య నిషిద్ధత్వాత్, అను

విశేషః ఆచమనసంధ్యాద్యసధికారః. 'తిష్ఠన్నాఽఽచామే' దితి నిషేధాత్. తస్మాన్తాథ్యాహ్నిఃసన్ధ్యాకరణమువనయనకాలే నోపద్యతే. నను తదర్థమువేళనం భవిష్యతితి చెన్ను. తథా సత్యహాశ్మేషమిత్యత్యంతసంయోగే ద్వితీయాశ్రుతేః వీడాస్యాత్. స చేష్టాపత్తిః. యావతా హేదం ప్రథమముపాత్త గాయత్రీమత్రస్య శుద్ధ్యర్థం న్యాధీనతాలాభార్థం చ తిష్ఠే దితి బ్రహ్మచారిణః స్థానం విహించు. తస్య భ్రంశే మంత్ర ప్లేచన నియమవిలోపాన్భంగింశస్యాత్. 'స త్రేయో నియమంవి' నేతి వచనాత్. తథా సతి సాంత్రీపాతిత్యమేవ స్యాదితి మూలోచ్ఛ్రీ పాండిత్యప్రకర్షః గృహ్యాకారేణాపి సాయం సంధ్యాప్రభృత్యేవ సన్ధ్యావిధానం కృతం—సూ. 'యజ్ఞోపవీతే నిత్యోదయః సంధ్యాముపాసీత వాగ్యతః సాయమాసీత' ఇత్యాది. తస్మాత్సంధ్యాప్రభృత్యేవ సన్ధ్యాకాలో నిర్ణయః.

❧ సన్ధ్యాకాలవిచారః. ❧

ప్రథమసంధ్యాకాలో విచార్యతే. తత్ర ముఖ్యకాల ఉక్త శ్వాదోగ్యే—'సన్ధా సన్ధ్యాముపాసీతాఽఽజ్యోతిషో దర్శనాత్పన్ధిః' ఇతి. అస్మాద్ధి—అత్ర జ్యోతిష్యదం సూర్యనక్షత్రవాచకమ్. తథా చాఽఽజ్యోతిషో దర్శనాదధ్ధాస్తమితసూర్యదర్శనకాలమారభ్య నక్షత్రోదయవ్యస్తం యః కాలః స సన్ధిః. తత్ర సాయం సన్ధ్యా ముపాసీత విదధీత. తదంతమ్—'అధ్ధాస్తమితకాలాద్యః సన్ధిరాతాకోదయాత్. తత్ర సన్ధ్యాముపాసీత సాయంకాలే సమాహితః.' ఆజ్యోతిషోదర్శనాత్ నక్షత్రదర్శనకాల మారభ్యాఽఽసూర్యదర్శనాద్యః కాలసన్ధిః, తత్ర ప్రాతస్సంధ్యాముపాసీతేతి స్మృత్యంతరే విశేష ఉక్తః—శ్లో. 'అ

హోరాత్రస్య య స్సన్ధి సూర్యనక్షత్రవర్జితః, తత్ర సంధ్యా ముపాసీత సాయం ప్రాత స్సమాహిత' ఇతి-శ్లో. 'ఉదయాత్ప్రా త్తనీ సన్ధ్యా ఘటికాత్రయముచ్యతే, సాయంసన్ధ్యా త్రిఘటికా అస్తాదుపరి భాస్వతః' ఇతి. సకలసూర్యబిమ్బస్తమయా దూ ర్థ్వం నక్షత్రోదయాత్పూర్వం సాయం సన్ధికాలః. కృత్స్ననక్ష త్రాస్తంగమనాదూర్థ్వం సూర్యోదయాత్ప్రాక్పాతస్సన్ధికా లస్తత్ర సంధ్యాముపాసీతేతి శ్లోకార్థః. అయం సన్ధ్యాద్వయ స్య ముఖ్యః కాలః. నన్వేషం చేత్సన్ధ్యావద్దశం ః ధమాచుణ్డే యం? ఏతాదృశముఖ్యకాలస్యావర్ణభత్వాత్. ఉచ్యతే— అస్మైవ కాలసోత్తమమధ్యమాధమభేదేన స్మృతిషు కీర్తి తత్వేనోత్తమకాలే తదనుష్ఠానాలాభేఽపి మధ్యమాధమ కాలయోః తదనుష్ఠానసంభవాత్. తథాపి—'ఉత్తమా సూ ర్యసహితా మధ్యాహ్నదితతారకా, అధమా తారకోపేతా సాయంసన్ధ్యా త్రిథా మతా'. గౌతమః—శ్లో. 'ఉత్తమా తా రకోపేతా మధ్యమా లుప్తతారకా, అధమా సూర్యసహితా ప్రాతస్సన్ధ్యా త్రిథా మతా'. ఏవంభూతోఽపి ముఖ్యకాల ఏవత స్మిం త్రివిధే కాలే యస్తు సన్ధ్యాం నానుష్ఠిత స సంపూర్ణబ్రా హ్మణో న భవతి. తథాచ శాతాతనః—శ్లో. 'అనాగతాం తు యః పూర్వాం సాదిత్యాం చైవ పశ్చిమామ్, నోపాసీత ద్విజ సన్ధ్యాం స సర్వోఽబ్రాహ్మణ స్త్వితః' ఇతి. అబ్రాహ్మణః సంపూ ర్ణబ్రాహ్మణో న భవతీత్యర్థః—శ్లో. 'ద్వాదశాహమనగ్నిస్తు సన్ధ్యాకాలవిప్రయః, పఠితాఖిలవేదోఽపి శూద్ర ఏవ స సం శయః' యస్త్యేతన్నిగ్దాలే సంధ్యాముపాస్తే స సంపూర్ణబ్రా హ్మణ ఇత్యర్థాదుక్తం భవతి. గౌతమః—శ్లో. 'కాలే తు వద్దితా

సన్ధ్యా స్వర్గమోక్షప్రదాయినీ, అకాలే వన్దితా సన్ధ్యా సా చ
వన్దితా వధూరివ.'

— సన్ధ్యాశబ్దార్థవిచారః. —

అథ సన్ధ్యాశబ్దార్థో విచార్యతే—సన్ధ్యాముపాసీతేత్వత్త్ర
సన్ధ్యా నామ చిచ్ఛక్తిరూపా దేవతా-తాముపాసీత ధ్యాయేత్, తాం ధ్యాయన్నాచమనా దారభ్యాభవాదనాస్తం కర్తవ్యమితి. సా దేవతా వసిష్ఠేన సృష్టికృతా—శ్లో. 'యా సన్ధ్యా సా జగత్సౌభర్తాయాతితా హి నిష్కలా, ఈశ్వరీ కేవలా శక్తిస్తత్త్వత్త్రయసముద్భవా, ధ్యాత్వాఽంకమణ్డలగతాం సావిత్రిం వైజసిద్భుధ.' ఇతి అనేనాంకవిమూఢభవ్యక్త్యా ఆదిత్యశబ్దవాచ్యా ముబ్రహ్మరూపా చిచ్ఛక్తిరేవ సన్ధ్యాదేవతేత్వత్వం భవతి. ధ్యాత్వా, ధ్యాయన్నిత్యర్థః. సావిత్రిం సవితృదేవతాకాం ఋచం జపసిత్వర్థః. సాచ ఋగ్సామత్రీ సన్నిధిం విరుద్ధమ్. సన్ధ్యాపదం స చిచ్ఛక్తిరం తం తు కర్తవ్యమేవ. సన్ధ్యా స్నానమితి పరాశరణ తత్పరత్వేన కర్తవ్యత్వాత్. సత్యమ్. సన్ధ్యాః పర్య ముఖ్యపుణ్యే చిచ్ఛక్తిపరత్వేన సన్ధాభవం సన్ధ్యేతి ప్రత్యయైక్య క్రియాపరత్వస్యాపి సంభవాత్. అత ఏవ ప్యసః—శ్లో 'ఉపాస్తే సన్ధిపలాయాం నిశాయా దిరసస్య చ, తామేవ సన్ధ్యాం తస్మాత్తు ప్రపదన్తి మనీషిః' ఇతి. తాం క్రియాం విదధాతి యోగయాజ్ఞవల్క్యః—'సన్ధా సన్ధ్యాముపాసీత నాస్తగే నోద్ధతేరవ' ఇతి. తాం క్రియామా దిత్యాభ్యాం చిచ్ఛక్తిరూపాం దేవతాం ధ్యాయన్ముర్యాదిత్యుక్తికాన్ఠః. అత్ర కేచిత్—సన్ధాపుపాస్యదేవతా సన్ధ్యా తయో పలక్షితాం క్రియామాదాయ పర్యవస్యత్సన్ధ్యాపదం క్రియా

పరమిత్యాహుః. తన్న. సన్ధౌ భవా సన్ధ్యేతి సన్ధ్యాః దస్య సా
 త్కృత్యాపరత్యసంభవే పరమ్యయాతత్కల్పనాయా అన్యాయ్యత్వాత్. ఉపాసీతేత్యుపాసనా తు విహితతయా కర్తృపత
 న్నాభిధ్యానరూపా క్రియైవ స తు జ్ఞానమ్. తస్య ప్రమాణమ
 తన్తత్వేన పుంసరతన్తత్వాయోగాత్. తథా చ శ్రుతిః—
 'ఉద్యంత మస్తం య స్త మాదిత్య మభిధ్యాయ మ్కున్వన్నాహ్వా
 ణో విద్వాంతుకలం భద్రమశ్నుతే సావాదిత్యో బ్రహ్మేతి
 బ్రహ్మైవ సస్పృహ్యేతి య ఏవం వేద' ఇతి. అన్యాయ మథో
 భాష్యకారోక్తిః—వక్ష్యమాణప్రదక్షిణం [ప్రాణాయామాది
 కర్మ]. కుర్వన్ సుధ్యాశబ్దవాచ్యమాదిత్యం బ్రహ్మేతి ధ్యాయ
 వైహికాముష్మికం సకలం భద్రమశ్నుతే, య ఏవముక్త
 ధ్యానేన శుద్ధాంతకరణో బ్రహ్మ సాత్కాత్మ్యమతే స పూర్వ
 మపి బ్రహ్మైవ సన్నజ్ఞానాజ్ఞేత్యం ప్రాప్తస్తత్సాత్కాత్మ్యరేణ
 జ్ఞానాపగమే బ్రహ్మైవ ప్రాప్నోతీతి. వ్యాసః—శ్లో. 'తదేనం
 ప్రతిప్రద్యేత సావిత్రిం బ్రహ్మణా సహ, సోఽహమస్మిత్యుపాసీత
 విధినా యేన కేనచిత్' ఇతి ఆదిత్యరూపా చిచ్ఛక్తిరేవ గాయ
 త్ర్యాఖ్యా చ భవతి. అతఏవ జపకాలే గాయత్రీధ్యాసం విహి
 తమ్—'గాయత్రీం చింతయేద్యస్తు హృత్పద్యే సముపస్థితామ్,
 భర్తాధర్మవినిర్ముక్తః స యాతి పరమాం గతిమ్.' శ్రుతావాది
 త్యధ్యాసం విహితం. వచనే తు గాయత్రీధ్యానముక్తమ్.
 తత్ప్రాదిత్యరూప చిచ్ఛక్తిర్గాయత్రీశబ్దవాచ్యత్వానజ్ఞీకారే
 జపకాల ఏవ గాయత్ర్యాదిత్యయోర్ధ్యానావాప్తిః. స చేష్టా
 పత్తిః ఏకస్య కర్తురేకకాలీనప్రధానకర్తృత్వయకరణాయోగాత్.

తస్మాదాదిత్యరూపచిచ్ఛక్తేరేవ గాయత్రీశబ్దవాచ్యత్వం బ్రహ్మ
చైతన్యస్యైవ గాయత్రీమస్తప్రతిపాద్యత్వాచిచ్ఛక్తీరూప
మాదిత్యరూపం గాయత్రీరూపం చ బ్రహ్మచైతన్యమేవ సన్ధ్యా
దేవతేత్యంగస్తవ్యమ్.

—ॐ సన్ధ్యాప్రథానాశ్చకర్తృవిచారః. ॥—

అత్రేదం తత్త్వం విచార్యతే. అర్ఘ్యప్రక్షేపణం, గాయ
త్రీజపః, సూర్యోపస్థానం చేత త్రతయం సన్ధ్యాకర్తృణి సమప్రథా
నమ్. అన్యత్సృష్టుక్తమార్జనాదికం తదజ్ఞం తదుపకాంక్షమిత
యాచత్. అపరాక్మ శాఖాస్తరే—శ్లో. 'ఓజ్కారవ్యాహృతీ
పూర్వాం గాయత్రీం బ్రాహ్మణో జపేత్, త్రిష్టుభం చైవ రా
జన్యో జగతి వైశ్య ఏవ చ' ఇతి. సర్వే గాయత్రీమితజః మా
త్రవిధానాజ్ఞప ఏవ ప్రథానమిత తత్రావగమ్యతే. 'ఓమిత్యే
కాక్షుం, బ్రహ్మ' త్యాది హృదయవతసం ప్రాణాయామన్యాస
ధ్యానాదికం గాయత్రీజపాశ్చమ్. ఏతేషు త్రిష్ట్యవర్ణ్యప్రక్షే
పణం బలవత్ప్రధానమ్. 'గాయత్ర్యాభిమన్త్రితా ఆప ఊర్ధ్వం
విక్షిపన్తి' త్యత్ర తావన్తాత్రస్యైవ ప్రాధాన్యేన విధానాత్.
గాయత్రీజపోపస్థానప్రతిషేధపూర్వకమాశౌచేఽప్యర్ఘ్యప్రక్షే
పణమాత్రవిధానాచ్చ తదుక్తం స్మృత్యస్తరే—శ్లో. 'స్వా
ధ్యాయజపహోమూదినాఽశౌచే వర్జయేత్స'దేతి. జపో గాయ
త్రీజపః తస్మిన్కాలేఽర్ఘ్యమాత్రమేవ కర్తవ్యమిత్యాహ పై
తీనసిః—సూ. 'ఆశౌచేఽప్యపామజ్జలీన్ప్రక్షిప్య సూర్యం ధ్యా
యన్నమస్కుర్యాత్' ఇతి. సూర్యం ధ్యాయన్నజ్జలీన్ప్రక్షిపే
దిత్యన్వయః. స్మృతికారై రేతత్సర్వం విచార్యాగ్నేయాది
యాగత్రయానుష్ఠానాదీనదేతేషాం త్రయాణామనుష్ఠానమావ

శ్యకమిత్యుక్తమ్. దైవాన్మానుషాద్వా కదాచిత్త్రితయానుష్ఠానాసంభవేన వ్యేకానుష్ఠానేనైవ సన్ధ్యోపాసనా పూర్వం సిద్ధ్యతి. అసోమయాజినో బ్రాహ్మణస్యాగ్నిహోమీయయాగానుష్ఠానాభావేన తదితరయాగానుష్ఠానేనైవ పౌర్ణమాసేష్ట్యపూర్వవదిత ప్రయోజనమనుసంధేయమ్.

— సన్ధ్యాకాలలోపప్రాయశ్చిత్తమ్. —

అథ సన్ధ్యాకాలలోపప్రాయశ్చిత్తమ్—‘సన్ధ్యాకాలే త్వతిక్రాంతే స్నాత్వాఽఽచమ్య యథావిధి, జపేద్దశశతం దేవీం తతస్సన్ధ్యాం సమాచరేత్’. జమదగ్నిః—‘ఏకాహం సమతిక్రమ్య ప్రమాదాదకృతం యది, అహారాత్రోషితో భూత్వా గాయత్ర్యా శ్చాయుతం జపేత్. రాష్ట్రభక్తే నృకరోధే రోగారే సూతకేఽపి చ, సన్ధ్యావస్తనవిచ్ఛిత్తిర్న దోషాదుఃకదాచన’. తథావిధికాలే యావదనుష్ఠానాసంభవేఽపి మనసా మన్త్రోచ్ఛారణే తత్సిద్ధిః - న తు సర్వాత్తనా లోఃః. నిత్యత్వాదితి తాత్పర్యార్థః. ఇదం చాఘ్నదానకాలే సమ్యజ్నిరూప్యతే. నను విద్యాసక్తానాం సన్ధ్యావస్తనకాలలోపో భవతి తత్ర కా వార్తా? కుశలైవ. శ్లో. ‘దేవాగ్నిద్విజవిద్యానాం కార్యే మహతి సంస్థితే, సంధ్యాహీనేన దోషోఽస్తి యస్తాత్స (యేచ స)త్కర్తృసాధకా(నా): తస్మాద్యథా కాలాతిక్రమణేఽపి విద్యాసక్తానాం న దోష ఇతి సుస్థమ్.

— సన్ధ్యావస్తనస్య గౌణకాలవిచారః —

అథ సంధ్యావస్తనస్య గౌణకాలవృత్తిథా తావదుపయోగితయోచ్యతే—శ్లో. ‘సాయం ప్రాతర్న దోషోఽస్తి సన్ధ్యాకా

లోఽతిపద్యతే, ముఖ్యకల్పోఽనుకల్పశ్చ సర్వస్మి సుర్వణి స్తు
తస్థితః' ఇతి వృద్ధమనువచనా న్నధ్యమగౌణకాలో వేదితవ్యః
మధ్యమగౌణకాలోఽస్తి స్తుత్యంతరే కథితః—శ్లో. 'చతస్రో
ఘటికాస్సాయం గౌణకాలోఽస్తి మధ్యమః, ప్రాతగికాలేఽ
వ్యేవమేవ సంధ్యాకాలో మునీరతః' ఇతి. పద్మటికాత్తకః కాలః
ప్రాతశ్శబ్దార్థః ముహూర్తత్రితయం ప్రాత రితి వచనాత్. తత్ర
చతస్రో ఘటికాః ప్రాతస్సన్ధ్యాయాం, గౌణమధ్యమకాల ఇత్య
ర్థః. ప్రదోషకాలేఽవ్యేతావానేన. 'త్రిముహూర్తః ప్రదోష
స్సాన్యద్భావస్తంగతే సతి' ఇతి వచనాత్. తత్రాపి పూర్వ
వత్. కిం చ—శ్లో. 'త్రిముహూర్తస్య కాలస్య విజన్యాదాదినే
దినే, ఖ్యాపయన్తి ప్రదోషత్వం గార్వప్రభృతయస్సదా' త
త్రాపి పూర్వవత్తమగౌణకాలస్తు సంగ్రహకారణోక్తః—
'సాయంకాలే త్రిఘటికా అస్తాః పరి భాస్వతః, ప్రాతగికాలే త్రి
ఘటికాస్తత్ర సన్ధ్యాం సమాచరేత్,' గోభిలః—శ్లో. 'ముఖ్యకా
లే యదాఽవశ్యం కర్త కర్తుం స శక్యతే, గౌణకాలేఽపి కర్తవ్యం
గౌణోఽన్యత్రేదృశో మతః' అత్ర ఆచార్యశో ముఖ్య ఏవేతి
సంమతః 'గౌణకాలేఽవ్యతిక్రాంతే సూర్యహత్యాం వ్రజే' ఇతి
ఆసాయం ప్రాతస్సన్ధ్యాం కుర్మాత్; తావత్పూర్వం సూర్యస్య
రక్షిసాం చ యుద్ధప్రవృత్తేః. సూర్యస్య తద్యుద్ధబాధానిన్వ
త్త్యర్థత్వాత్సర్వోపాసనస్య. శ్రు 'తస్మాదుత్తిష్టంతగ్ం హ వా
తాని పక్షాగ్ంస్యాదిత్యం యోధయన్తి యావదస్తమన్వ
గాత్' ఇతి శ్రుతేః.

—ॐ సన్ధ్యాత్రయస్య విశేషణ కాలాతిక్రమణే ప్రాయశ్చిత్తమ్ ॐ—

తత్రానుష్ఠానకాలే ప్రాయశ్చిత్తపూర్వక మేవానుష్ఠానం

కర్తవ్యమ్. తత్ప్రకారస్తు స్మృత్యంతరే—‘ప్రాణాయామత్ర
యం ప్రాతర్ద్విగుణం సంగమే స్మృతమ్, మధ్యాహ్నే త్రిగు
ణం ప్రోక్తమపరాహ్ణే తు షడ్గుణమ్. సాయాహ్నే ద్వాదశ
గుణం సూర్యహత్యాం తతో వ్రజేత్’ (సాహిత్య). అథ
సన్ధ్యాత్రయస్య విశేషేణ కాలాతీక్రమణస్య ప్రాయశ్చిత్తము
చ్యతే. సంధ్యాయాః ద్వా కాలౌ నిర్ణీతావధస్తాత్, ముఖ్య
గౌణభేదాత్ తత్ర ముఖ్యకాలేఽతక్రాంతే గౌణకాలే ప్రాప్తం
చేదనుష్ఠాసం వక్ష్యమాణప్రాయశ్చిత్తపూర్వకం కార్యమ్.
తచ్చ ప్రాయశ్చిత్తం ద్వివిధమ్ గాయత్రీపూర్వమర్ఘ్యప్రత్యే
పణాత్మకమాహ వ్యాసః—శ్లో. ‘ప్రణవవ్యాహృతయుతాం గా
యత్రీం శిరసా సహ, ఉచ్చార్య, దత్త్వాఽర్ఘ్యమాదౌ సంధ్యా
కర్మ సమాచరేత్’. గ్రంథాంతరే—‘గాయత్రీం శిరసా సార్థ
ముక్త్వా వ్యాహృతభిసహ, కాలాతీతవిశుద్ధ్యర్థం దత్త్వా సం
ధ్యాం సమాచరేత్.’ అర్ఘ్యమితి శేషః. ఇదం ప్రాయశ్చిత్తం
సంధ్యాత్రయేఽపి సమాసమ్. తదానీమేకం ప్రాణాయా
మం కృత్వా ముఖ్యకాలాతీక్రమదోషపరిహారార్థమర్ఘ్యప్రత్యే
పణాత్మకం ప్రాయశ్చిత్తం కరిష్య ఇతి సంకల్ప్య ప్రాయశ్చిత్తా
ర్ఘ్యం దత్త్వా తతస్సంధ్యాం, సమాచరేత్. శ్లో. ‘చతుర్ఘ్యం
తు గాయత్ర్య దత్త్వా సంధ్యాం సమాచరేత్, కాలాతీత
విశుద్ధ్యర్థం త్రీసంధ్యాసు సమాహితః.’ ఉభయోః ప్రాయశ్చి
త్తయోః సముచ్చయః. ఏకస్మిన్దోషే శ్రూయమాణాని ప్రాయ
శ్చిత్తాని సమభ్యుచ్చయేరన్నితి శ్రౌతే దర్శనాత్. న ఏకల్పః
ప్రాణాయామలక్షణం ప్రాయశ్చిత్తముక్తమధస్తాత్. తత్ర
కేచిత్ప్రాణాయామత్రయం ప్రాతరిత్యత్ర ప్రాతరితి లిక్ష్ణా

త్ప్రాతఃకాలాతీక్రమణప్రాయశ్చిత్తతయైవ ప్రాణాయామలక్షణం ప్రాయశ్చిత్తం సముచ్చినోతి నేతరయోరితి వదంతి తన్న. అర్థం వా సీసాధయిషోర్నియమాతిక్రమే చాన్యస్తిన్నితినియమాతిక్రమణమాత్రే విధీయమానస్య తస్య కర్తవ్యేషే నియమమశక్యత్వాత్. అత ఏవ సుదర్శనాచార్యః ప్రాయశ్చిత్తనిరూపణప్రసక్తే—‘ఆచమనం భోజనలోకః ప్రాణాయామశ్చేతి త్రయాణాం సముచ్చయో, స తు వికల్ప’ ఇతి వ్యాచఖ్యో. వచనస్థం ప్రాతఃకాల పదమనువాదవ్యవహిత స దోషః.

— సంధ్యాత్రయస్య దివా అవమష్టానే కర్తవ్యవిధిః. —

‘ను సంధ్యాత్రయస్య దివాభాగే దైవాన్తానుషాద్వా సంధ్యానుష్ఠానాసంభవే కిం కర్తవ్యం ఉచ్యతే - ఉక్తప్రాయశ్చిత్తపూర్వకం క్రమేణ శర్వర్యాః ప్రథమపాదే కుర్యాన్నతు పునఃప్రథమేణ. తత్ర లోకోక్తకారే—శ్లో. ‘దివోదితానికర్తాణి ప్రమాదాదకృతాని వై, శర్వర్యాః ప్రథమే పాదేతానికుర్యాద్యథాక్రమమ్.’ తత్ర కేచిత్ - ‘స్వకాలే బలవత్య’ పీతిన్యాయేన సాయంసంధ్యామాదౌ కృత్వా దివాఽతపన్నానికర్తాణి కుర్యాదితి. అవగే పునః క్రమేణేతి వదంతి. తదుక్తమ్-కాలాలితేషు పూర్వేషు ప్రాప్తపత్నాంతరేషు చ, కాలాతీతాని కృత్యైవ విదధ్యాదుత్తరాణి తు’ శిష్టాచారాదాచారో వేదితవ్యః తదుక్తమాపస్తంబమునిభిః—‘సూ. స్వీజనపదేష్వేకాంతసమాహితమార్యాణాం సృత్తగ్ం స్వధర్మనిరతానాగ్ం సమ్యగ్విసీతానాం వృద్ధానామాత్మసతామలోలుపానామదామ్భికానాం వృత్తసాదృశ్యం భజేతైవముఖే లోకానభిజయతి’ ఇతి. నను తర్హి కః పక్షః సమాశ్రయణీయః? ఉచ్యతే-సాయంకాలే హి సంధ్యా

వద్దనం విహితమ్. తథా చ 'స్వకాలే బలవత్య' వీతి న్యాయేన తదేవాతిపన్నానుష్ఠానాత్పుర్వం కర్తుముచితమ్. తదనంతరమతిపన్నానుష్ఠానమ్. యదా పునః సాయంసంధ్యాకాలోఽప్యతిక్రాంతస్తదానీం యథాక్రమమనుష్ఠానం భవతి. అతిక్రాంతావవిశేషత్వాత్. స్వకాలస్యాతిపన్న త్వేన వర్ణితన్యాయప్రసరణాచ్చ. తస్మాదతిపన్నానుష్ఠానాత్పుర్వం స్వకాలే సాయంసంధ్యావద్దనం కార్యం. అత ఏవ భట్టాచార్యైరపి స్వకాలే కర్తానుష్ఠానం గరియః. తద్విహాయ తస్మాదే తద్భిన్నం కించిత్కృతం చేత్తహస్పృత్యవాయో భవతీతి. 'స్వకాలే యదకుర్వంస్తు కరోత్యన్యదచేతనః, ప్రత్యవాయస్తు తేనైవ' ఇతి. కించ స్వకాలే సాయంసంధ్యావద్దనం కర్తవ్యమితి స్మృత్యంతరే కీర్తితమ్. 'మధ్యాహ్నా సమతిక్రాంతే సాయంకాలో భవేద్యది, సాయంసంధ్యాముపాస్యాఽఽదౌ సంధ్యాం మాధ్యాహ్నా కించరేత్' ఇతి. న చైవంక్రమానుష్ఠానసంబంధకనచనానాం కా గతి? రితి వాచ్యం. సాయం వన్ధ్యావద్దనస్యాపి కాలాతిపత్తివేలాయాం సన్ధ్యాత్రయసమవాయే కస్య ప్రథమమనుష్ఠానమితి జిజ్ఞాసాయాం యథాక్రమమేవానుష్ఠానం న తు వ్యతక్రమేణేతి జ్ఞానార్థం తథావిధవచనప్రవృత్తేః. అత్ర స్మృతివచనమ్—శ్లో. 'సాయంకాలో వ్యతితశ్చేదస్తు యాతే దివాకరే, కుర్యాదావర్తనీం సంధ్యాం సమారభ్య యథాక్రమమ్'. ఆవర్తనం నామ మధ్యాహ్నాః. తథా చ మాధ్యాహ్నా కీం సన్ధ్యామితి ఫలితార్థః. ప్రసక్తాత్కించిదుచ్యతే. 'కుర్వితాఽఽవర్తనీం సంధ్యాం రాత్రానపి న దుష్యతి, దద్యాదర్ఘ్యం తు గాయత్రాసారసూక్తం వివర్జయేత్'. మధ్యాహ్నం సంధ్యా రాత్రాచేత్ప్రమాదాత్క్రియతే యది, సారస్థానే జపే

తుస్సక్తం సౌరం వైశ్వానరీయకమ్.' ఇతి. పరమప్రకృతం తు
సాయంసంధ్యావద్దనం స్వకాలేఽతిక్రాంతానుష్ఠానాత్పూర్వంకర్త
వ్యమ్. తతోఽతిక్రాంతానుష్ఠానమితి సిద్ధమ్. నను రాత్రే ప్రథ
మయామేఽప్యతిక్రాంతే కా గతిః? కర్తానుష్ఠానలోప ఏవ గతిః.
అత్ర లోకోపకారే—శ్లో. 'అకాలే చేత్కృతం కర్త కాలే
ప్రాప్తే పునఃక్రియా, కాలాతీతే తు యత్కుర్యాదకృతం తద్వి
నిర్దిశేత్' ఇతి అస్యాన్తః—అకాలే అనాగతకాలే యది కర్త
కుర్యాత్తస్య ముఖ్యకాలే ప్రాప్తే పునఃక్రియా పునఃకరణం
భవేత్. కాలాతీతే తు గౌణకాలాతిఃక్రాంతే తత్కర్త న కుర్యా
త్కిం తూక్త ప్రాయశ్చిత్తమేవ కుర్యాత్. శ్లో. 'నిత్యానా
మత్యయే గౌణకాల ఆగామికాలతః, గౌణేఽతీతే సచిత్తం
స్యాన్నాతీతం ముఖ్య ఆగత' ఇతి.

❧ సన్ధ్యాదినిత్యకర్తామేకదినిక్రమణే ప్రాయశ్చిత్తమ్. ❧

సంధ్యాదినిత్యకర్తానుష్ఠానాభావేనైకస్మిన్నహారాత్రే
గతేఽపి రేద్యురసోష్య షోడశప్రాణాయామపూర్వకమష్టోత్తర
సహస్రం గాయత్రీజపం కుర్యాత్. అథా చ మనుః—'వేదోది
తానాం నిత్యేనాం కర్తృణాం సమతీక్రమే, స్నాతకవ్రతలో
పే చ ప్రాయశ్చిత్తమభోజనమ్. సంధ్యావద్దనహానౌ తు నిత్య
స్నానం నిలుప్య చ, హోమం చ నిత్యకం శుద్ధే సావిత్రిప్ర
సహస్రకమ్' శుద్ధేఽపి రేద్యురష్టసహస్రకమష్టోత్తరసహస్రకమ్
సంఖ్యాయా అపీయస్యా ఇతి పాణినిస్తరణాదష్టశ్చబ్దస్య
పూర్వనిపాత ఇతి తాత్పర్యం. అత్రాయం సిద్ధాంతః—యథౌ
పాసనస్యాష్టహోమ కాలాతిఃక్రాంతే చక్షూరాత్రమహవాయ
మానోఽగ్నిర్లొకః సమృద్ధత ఇతి వచనాదూర్ధ్వం ధార్య.

మాణేఽప్యగ్నావనుగతో మన్వ ఇత్యగ్న్యైత్పత్తిస్తాయశ్చిత్రే
భవతః.

—అథసంధ్యానిత్యకర్తాం సప్తరాత్రాకరణే పునస్సంస్కారవిధానమ్. —

తథా సప్తరాత్రమవిచ్యుతసంధ్యానుష్ఠానాభావే పునః
సంస్కారః కార్యస్తదనస్తరముపేతేన పూర్వప్రకారేణ తదను
ష్ఠానం కార్యమ్. అత్ర శౌనకః—శ్లో. 'సంధ్యాతిక్రమణం
యస్య సప్తరాత్రమవిచ్యుతమ్, ఉన్నతదోషయుక్తో వా
పునః సంస్కారమర్హతి' ఇతి. ఔపాసనహోమస్య తు బహు
కాలాతిక్రమణేఽప్యభ్యో హోమకాలేభ్యః పూర్వం ప్రత్యే
కం సర్వప్రాయశ్చిత్తపూర్వకమతితహోమాః కర్తవ్యాః; తథా
సుదర్శనాచార్యైరుక్తత్వాత్. ప్రకృతే తు సంధ్యావర్జనస్య
బహుకాలాతిక్రమణే సప్తరాత్రాత్పూర్వమతితసంధ్యానుష్ఠా
నం ప్రాయశ్చిత్తపూర్వకం కార్యమితి చక్తుం స శక్యతే. తథా
శిష్టాచారాభావాత్, స్మృతికారైరసజ్జీకారాచ్చ. కిం తు య
థోక్తప్రాయశ్చిత్తమేవ కృత్వా తత్కాలోచితానుష్ఠానమేవ
కార్యమితి స్మృతివిధాం స్థితిః. ఇతోఽప్యన్యత్సమృతీశాద్
జ్ఞేయమ్. గ్రథవిస్తరభయాన్నేహ బహు ప్రవక్ష్యతమితి
సారమ్.

శ్రీకృష్ణం జగదేకణ్డతమణిం శ్రీరామభట్టారకః

శ్రీలక్ష్మీరపి యం జజాన తనయం ప్రత్యక్షబోధోజ్జ్వలమ్,

తస్మ్యగ్రోధసమీపవాసిభగవన్సంత్రాసుచింతాఫలే

సంధ్యావర్జననిర్ణయే నిరగమద్గుచ్ఛోఽయమాదిః స్ఫుటమ్

ఇతి శ్రీమద్రాఘవదైవజ్ఞవంశ్యశ్రీకృష్ణపణ్డితవిరచితే నిర్ణ
యకల్పవల్ల్యాఖ్యై తైత్తిరీయసంధ్యాభాష్యే ప్రథమో గుచ్ఛః.

అథ ద్వితీయగుచ్ఛః.

—ॐ త్రివిధాచమనలక్షణాని. ॐ—

అథ ఆచమనప్రకారః.

ఆచమనం త్రివిధం—శ్రౌతం, స్మార్తం, పౌరాణం చేతి. సత్ర ప్రత్యక్షశ్రుతచోదితం శ్రౌతమ్. సూత్రోక్తం స్మార్తమ్. కేశవాద్యై స్త్రిభిః పీత్యేతి వచనోక్తం పౌరాణమ్. తత్తాఽఽద్యం జైత్తిరయారణ్యకే ప్రసిద్ధమ్. తచ్చ బ్రహ్మయజ్ఞాజమ్. తచ్చాఽశ్వలాయనానామపి బ్రహ్మయజ్ఞాజతయా కర్తవ్యమ్. ద్వితీయం పునస్సంధ్యాదినిత్యకర్తాజమ్. తృతీయం పునర్నిష్ఠీవన శౌచాద్యజమిత వివేకః. శ్లో. 'శౌచాస్తే(సంధ్యాస్తే)చ తథా పానే స్పృష్టాస్పృష్టే(ప్రా) చ కర్తవ్యే(సర్వణే), పౌరాణాచ మసం కుర్యాన్నామభిః కేశవాదిభిః' ఇతి స్మృతిషు దర్శనాత్. విశేషేణ స్మృత్యాచమనం షట్కర్తవ్యచన్ద్రికాయాముక్తమ్— 'దేవ్యాః పాదై స్త్రిభిః పీత్వా అబ్జిజ్ఞైర్నవభిః స్పృశేత్, సప్తవ్యాహృతిసంయుక్తా గాయత్రీ త్రిపదా శిరః' శిరో మన్త్రో ద్విధా కృతః. ఏతే సమస్య చతుర్వింశతిర్తన్త్రా భవన్తి ఏతేషాం వినియోగః కేశవాదీనామివ ద్రష్టవ్యః. ఇదం శ్రౌతాచమనం దర్శపూర్ణమాసాది శ్రౌతకర్తాజమ్. తథా హాఽఽశ్వలాయనః—సూ. 'ప్రాగుదగాహవనీయాదవస్థాయ ప్రాజ్ఞుభో యజ్ఞోపవీత్యాచమ్య' ఇతి. అత్ర వృత్తికారః— 'ఆచమ్యేత్యత్రాచమనవిధానం శ్రౌతాచమనప్రాప్త్యర్థమితి.

గాయత్రీజపకాలే శ్రౌతాచమనం కృత్వా ప్రాణానాయమ్య
గాయత్రీజపం గుర్యాదితి ముఖ్యః పక్షః ఇతి. అన్యచ్ఛ్రుత్యా
చమనం స్మృత్యంతరే కథితమ్—‘తదోఽక్మరేణాచమనం
యద్వా వ్యాహృతిర్భవేత్, సావిత్ర్యా వాఽపి కర్తవ్యమితి
వ్యాసేన భాషితమ్’ఇతి. అబ్లిక్షేర్నచభిః స్పృశే’ నిత్యాది. పు
రాణాచమనప్రకారః స్మృత్యంతరే కథితః—‘కేశవాద్వైస్త్రిభిః
పీత్వా ద్వాభ్యాం ప్రత్యుశయేత్కరౌ, ద్వాభ్యామౌష్ఠౌ చ
సంమృజ్య ద్వాభ్యామున్నార్జనం తథా. ఏకేన హస్తం ప్రత్యు
శ్య పాదావపి తథైకతః, ఏకేనాపి చ మూర్ధానం తతస్సం
కర్షణాదిభిః. సర్వాసామఙ్గులీనాం వై మూలేన చిబుకం
స్పృశేత్, తర్జస్యఙ్గుష్ఠయోగేన ఘ్రీణద్వయముఃస్పృశేత్.
అఙ్గుష్ఠానామికాభ్యాం చ చక్షుశ్శ్రోత్రం పునః పునః, కనిష్ఠా
ఙ్గుష్ఠయోగేన నాభిదేశముఃస్పృశేత్. కరమధ్యం హృది స్థాప్య
కరాగ్రం శిరసి న్యసేత్, ముకులేన చ హస్తేన బాహుమూలే
ఉపస్పృశేత్, ఏవమాచమనం కృత్వా సాక్షాన్నారాయణో
భవేత్’. అథ ప్రకృతోపయోగి స్థార్తాచమనముచ్యతే. ‘యః
క్రియాః కురుతే మోహాదనాచమ్యైవ నాస్తికః, భవంతి హి నృ
థా తస్య క్రియాస్సర్వా న సుశయః.’ ఇతి వచనాదాచమనం
నిత్యతయాఽవగమ్యతే. తత్రాయం ప్రయోగః—కృతాప్లవో
బద్ధశిఖోయజ్ఞోపవీతీ పవిత్రకరో భూమా పాదౌ ప్రతిష్ఠా
ప్య స్వేష్టదేవతాం హృది నిధాయ ప్రకృతిస్థం ఘేనబుద్ధుదర
హితమమ్ము సంహతాఙ్గులినా పాణినా గృహీత్వా బ్రహ్మతీర్థేన
త్రిస్తూష్ణీం విజేత్. అత్ర శౌనకః—‘ద్విజన్తనాం వై
శుద్ధ్యర్థం స్థార్తాచమనముచ్యతే, శిఖాకచ్ఛనిబద్ధస్తు సో

పవీతస్సమాహితః. భూమా పాదౌ ప్రతిష్ఠాప్య ప్రాజ్ఞుభో
 వాప్యదజ్ఞుభిః, ప్రత్యౌల్య పాదౌ హస్తౌ చ ప్రభాతే ముఖ
 మప్యత. స్నాత్వా శుద్ధ్యర్థం సంధ్యాదినిత్యకర్తాధికారయో
 గ్యమేన మా (వా) చమనం కార్యమితి తాత్పర్యార్థః స ఏ వా
 ౭౭ చమనోదకమాహ—‘ఆచామేన్ద్రాషమగ్నం తు గోకర్ణ
 చులుకస్థితం, సంహతాజులినా తోయం గృహీత్వా పాణినా
 ద్విజః. ముక్తాజుష్ఠకనిష్ఠాభ్యాం త్రిః పిబేద్బ్రహ్మతీర్థతః, తతః
 ప్రత్యౌల్య హస్తౌ చ సంకుచ్యోష్ఠే నిమార్జ్యథ. సంహతాజులి
 భిర్తాలైస్త్రీః ప్రమృజ్యాత్తతో ముఖమ్, ప్రత్యౌల్య హస్తౌ చా
 భ్యుత్సృ పాదశీర్షే తథైవ చ. మధ్యమాజులిపుష్టైస్తు త్రిఃస్పృశే
 ధ్ద్రాణిమూలకమ్, హస్తౌ ప్రత్యౌల్య సంస్పృష్ట్యా మ్రాణాది
 ద్వయశః పృథక్. అజుష్ఠేన ప్రదేశిన్యా మ్రాణేషశ్చదుపస్పృ
 శేత్, అజుష్ఠానామికాభ్యాంచ చక్షుశ్శ్రోత్రే చ సంస్పృశేత్.
 అజుష్ఠోపకనిష్ఠాభ్యాం నాభిం పశ్చాదుపస్పృశేత్, తలేన హృ
 దయం స్పృష్ట్యా స్పృశేదజులిభిశ్శిరః. అజుల్యగైర్బాహు
 మూలే సంస్పృశేదితి శౌనకః’ శ్లో. ‘ప్రణవేనోదకం ధృత్వా
 ఆత్మానం ఋషేచయేత్, అనేన విధినా విప్రః కుర్యాదాచ
 మనం సదా; ఆచమనకాలే నియమో దర్శితః—’ శ్లో. ‘నా ౭౭
 చామేదాసనస్థాఙ్గీర్న బద్ధాసన ఏన వా, న ప్రసారితపాదో
 వా బహిర్జానుకరో ౭పి వా’ ఇతి. ‘పవిత్రకర ఆచామేచ్ఛుచిః
 కర్తార్థమాదరాత్, కుశమాత్రకరో వా ౭పి దర్భమాత్రకరో ౭
 పి వా’ పవిత్రం హిరణ్యం. ‘పవిత్రం వై హిరణ్యం’ ఇతి శ్రుతేః.
 ‘స్నానే దానే జపేయజ్ఞే స్వాధ్యాయే నిత్యకర్తృణి, సపవిత్రౌ సద
 ర్భా వా కరో కుర్వీత నాన్యథా’. నిత్యకర్తృణి సన్ధ్యాదానిత్యర్థః.

అథ మహాజనపరిగ్రహాయ ఆచమనవిధాయ కా మూలసూత్ర
 ఖణ్డికా లిఖ్యతే. సూ. 'తిష్ఠన్నాచామేత్ప్రహ్వో వాసీనస్త్రి రా
 చామేద్ధృదయంగమాభిర్ద్భస్త్రిరోష్ఠో పరిమృజేద్ద్విరిత్యే కే సకృ
 దుపస్పృశేద్ద్విరిత్యే కే దక్షిణేన పాణినా సవ్యం ప్రోక్ష్య పాదా
 శిరశ్చేద్వియాణ్యుపస్పృశేచ్ఛతుషీ. నానికే శ్రోతే చాథాఽప
 ఉపస్పృశేత్'. అత్ర భాష్యార్థః—ప్రతిసంస్కృతైః సంక్షి
 ప్తైః సోపస్కారైర్బుద్ధివైశద్యాయ లిఖ్యతే. భూమిగతాస్వ
 ప్నాచమ్య ప్రయతో భవతిత్యాదౌ నిత్యకర్తాదౌ ప్రాయ
 త్యసిద్ధ్యర్థమాచమనం విహితం తత్ప్రకారమాహ—తిష్ఠన్నతి.
 తిష్ఠన్నహ్వో వా నాఽఽచామేత్, నన్వాసీనస్త్రిరాచా
 మేదిత్యాసనవిధానాదేవ (దేవాన) స్థానాదేర్నిషేధసంభవే
 పునః క్రిష్టన్నాఽఽచామేదిత్యారమ్భః కిమర్థ ఇతి చేత్సత్యమ్.
 ఇదం హి సూత్రం స తిష్ఠదా (ద్యా) చమనం నిషేధతి. కింతు
 జలపానం తథావిధస్య నేతి వదతి. తథా చ గౌతమః—సూ.
 'నాజ్జలినా పిబేన్న తిష్ఠన్' ఇతి యద్యప్యాచమనప్రకరణేజలపా
 ననిషేధోఽనుపపన్నస్తథాఽఽప్యాసీనస్త్రిరాచామేదిత్యాసనవి
 ధానాదథాత్ స్థానాదేర్నిషేధేఽపి శబ్దతస్తత్సిద్ధ్యర్థం వా పున
 రారమ్భః. అత్ర కేచిత్—అనేన నిషేధేన క్వచిజ్జలేఽపి నాభి
 దఘ్నే ఊరుదఘ్నే వా తిష్ఠతః ప్రహ్వస్యవాఽఽచమనం భవ
 తి. తన్ని షేధస్యోద్భృతోదకాచమనవిషయత్వానిషేధాత్. త
 థా చగౌతమః—'న తిష్ఠన్నుదకేనోద్భృతేనాఽఽచామేత్'
 ఇతి తస్మాదనుద్భృతోదకే తిష్ఠతః ప్రహ్వస్య వాఽఽచమనసిద్ధ్య
 ర్థం తిష్ఠన్నతి నిషేధ ఇత్యాహుః. తచ్చిన్త్యమ్. తిష్ఠన్నాచామే

మేదితి సామాన్యనిషేధస్య విశేషవ్యవసానాయోగాత్. 'స గ్నస్య వా నాపు సతః ప్రయమణం విద్యతే' ఇతి సూత్రకారేణ జలే విద్యమానస్య నాఽఽచమన మస్తీతి ప్రాగేవాక్తత్వాచ్చ స చ గౌతమవచనస్య కాగతి రితి వాచ్యమ్. తస్యోద్భృతో దకకరణకతిష్ఠత్కర్తృకాచమన ప్రతిషేధకత్వేఽప్యనుద్భృతో దకే విద్యమానస్య తదస్తిత్వాప్రతిపాదకత్వాత్, సూత్రాంతరబాధాయాం తథా పర్యవసానాయోగాచ్చ.

—ॐ ఆచమనవిధిః. ॐ—

అ (త)థాఽఽచమనవిధిరుచ్యతే— సూ. 'ఆసీనశ్చిరాచామే ధృదయంగమాభిరద్భిః.' ద్వితీయార్థే తృతీయా ఆసీనశ్శుచౌ దేశే నాఽఽసనే దక్షిణం బాహుమూర్వంతరే కృత్వా ప్రాజ్ఞుఖ ఉదజ్ఞుఖో వా హృదయంగమా అపః కరతలస్థాసు యావతీషు మాషో నిమజ్జతి తావతిః ఫేనబుద్బుదుహితాస్త్రి వారమాచామేత్పిబేత్. బ్రాహ్మణో నాభిగాః - క్షత్రియః కణ్ఠగా-వైశ్య స్తాలుగా - ఇతి వివేకః. త్రిరోష్ఠా పరిమృజేత్. త్రివార మజ్ఞుష్ఠమూలేనోష్ఠా పరిమృజ్యాద్విరిత్యేకే మన్యస్తే. తుల్యో వికల్పః. సకృదుపస్పృశేన్నధ్యమాభి స్తిసృభి రజ్ఞుభీభిరోష్ఠావేకవార మభిమృజ్యాద్విరిత్యేకే తుల్యో వికల్పః. దక్షిణేన పాణినా దక్షిణహస్తేన సవ్యం పాణిం ప్రోక్ష్య తథా పాదౌ శిరశ్చేంద్రియాణ్యుపస్పృశేత్. అజ్ఞుభీభిః సర్వేషామింద్రియాణాముపస్పృశ్యప్రసక్తేన తద్యోగేంద్రియాణి పరిగణయతి— చక్షుషీ ఇతి ఇంద్రియాణీతి వచనం స్వరూపవరమ్. తత్రాజ్ఞుష్ఠా నామికాభ్యాం చక్షుషీ. యుగపత్పృథగ్వా సంస్పృశేత్. అజ్ఞుష్ఠప్రదేశీనీభ్యాం నాసికే. అజ్ఞుష్ఠోపకనస్థికాభ్యాం శ్రోత్రే.

శ్రోత్ర యోగ్యగపత్సర్వాసంభవేన పృథగితి నిశ్చితం సమ్యక్. అథాప్యసస్పృశేద్ధస్తా ప్రత్యుశయేత్. ఇదం హి స్తార్తాచమనం సంధ్యాదౌ కర్తవ్యం, ప్రాయత్యసంపాదకత్వాత్. సూత్రకారేణ ముఖ్యతయా విహితత్వాచ్చ. స్పృత్యంతరేఽపి—శ్లో. 'సంధ్యాయాం కర్తకాలే చ స్పృతేరాచమనం భవేత్, బ్రహ్మయజ్ఞే తు వై కుర్యాచ్చుతే రాచమనం ద్విజః (బుధః). గోకర్ణాకృతి (ర్ణీకృత) హస్తేన మాషమాత్రం (మగ్నం) పిబే జ్వలం, తన్నూన మధికం వాపి (పీతం) సురాపానసమం భవేత్. అట్టుష్టాగ్రం సమాకుఞ్చ్య మధ్యమామధ్యపర్వణి, గోకర్ణం తద్ధివిజ్ఞేయం సర్వేషామచమనేష్వపి. సంహతాఙ్గాష్టహస్తేన గృహీత్వా చామ్బు వీక్షీతమ్, ముక్తాఙ్గాష్టకనిష్ఠాభ్యాం త్రిః పిబేద్భృష్టాతిర్థతః.' అత్రాయం విశేషః—స్వయమేవ వామహస్తావర్జితేన పయసాఽఽచమనం కర్తుం న శక్యతే, సూత్రకారానభిమతత్వాత్ తథాహి—సూ. 'యం వా ప్రయతమాచామయే' దితి. అత్రాయమర్థః—ప్రయతో యం వాఽన్యమపి ఆచామయే తోఽపి ప్రయతో భవతి. సర్వథా స్వయం వామహస్తావర్జితాభిరద్భి రాచమనం న కుర్యాత్. ఏతేన శాస్త్రాన్తరోక్తకమణ్డలుధారణమప్యచార్యస్య నాభిమతమితి గమ్యతే. అలాబుపాత్రేణ నారికేళపాత్రేణ వా స్వయ మాచమన మాచరన్తి తన్నాభిమత మాచార్యస్యేతి తాత్పర్యమ్. అన్యః ప్రయతోఽస్తి చేత్యేనైవాచమనజలం పరిగృహ్య స్వయమాచామేత్. న స్వయంపాత్రాన్తరేణ వామహస్తావర్జితేన జలేన తత్కుర్యాత్. యదా స్వీయః ప్రయతో నాస్తి తదా నదీతీరం గత్వా స్వయమేవాచామేత్. అత ఏవ భూమిగతా స్వప్నాచమ్య ప్రయ

తో భవతీత్యత్రాచమ్యేతి స్వకర్తృకక్వాప్రత్యయనిర్దేశః.
 అస్యథా తదానీమప్యాచమనీయత్వే(య్యే)తి నిర్దేశాపత్తేః. ఇద
 మాశ్వలాయనానామపి సమాసమ్. కథమితి చేదుచ్యతే, తస్యా
 చమసస్య, శ్లో. 'సన్ధ్యాయాం కర్తృకాలే చ స్తుతేరాచమనం
 భవేత్, బ్రహ్మయజ్ఞే తు వైకుర్యా చ్ఛ్చుతేరాచమనం బుధః'
 ఇత్యవిశేషేణ నిర్దిష్టత్వాత్. నను సన్ధ్యాయామపి శ్రౌతాచ
 మనమస్తు కో దోష ఇతి చేన్న,—శ్లో. 'బ్రహ్మయజ్ఞే తు వై
 కుర్యాచ్ఛ్చుతేరాచమనం ద్విజః' ఇతి వచనవిశేషేణ తస్య
 శ్రౌతకర్తృజ్ఞత్వాత్. కించ—సూ. 'ప్రాగుదగాహవనీయాదవ
 స్థాయ ప్రాజ్ఞుభో యజ్ఞోపవీత్యాచమ్య' ఇతి ఆశ్వలాయన
 శ్రౌతసూత్ర ఆచమ్యేతి విధానం శ్రౌతాచమనప్రాప్త్యర్థమితి
 నృత్తికారేణ వ్యాఖ్యాతమ్ ఏవం చ తస్య స్తార్తకర్తృణ్యపి
 ప్రవేశే సూత్ర తాత్పర్యవిదాం సూత్ర (వృత్తి) కారాణాం
 వ్యాకోఽపః స్యాత్. అనుష్ఠానే తు విశేషోఽస్తి. తథా హి—
 త్రిఃపిబేద్దక్షిణకరేణ వామకరే జలం నిక్షిప్య హస్తావభ్యుక్ష్య
 ముఖం ద్వివారం ప్రమృజ్యాథ పాదావభ్యుక్ష్య చతస్పభిరణ్ఘ్రీ
 భిరోష్ఠా సమృజ్యాణ్ఘ్రతర్జనీభ్యాం నాసికానధ్రిద్వయం సం
 స్పృశ్యాణ్ఘ్రమధ్యమాభ్యాం చతుషీ సంస్పృశ్యాణ్ఘ్రానామి
 కాభ్యాం శ్రోత్రే సంస్పృశ్యాణ్ఘ్రకనిష్ఠికాభ్యాం నాభిం సంస్పృ
 శ్య హస్తతలే హృదయం సంస్పృశ్య సర్వాభిరణ్ఘ్రీభిశ్చిరో
 బాహూ చ పరిస్పృశేత్. తదుక్తం బోధాయనేన—సూ. 'ప్రథ
 మపానేన ఋగ్వేదం ప్రీణాతి, ద్వితీయపానేన యజుర్వేదం
 ప్రీణాతి, తృతీయపానేన సామవేదం ప్రీణాత్యథ సవ్యకరేణ
 జలముత్సృజే(పస్పృశే) త్తేన పితౄనాన్ప్రీణాత్యథహస్తావభ్యుక్ష్య

తేనేతిహాసపురాణాదీని ప్రీణాతి, ముఖం ద్విః పరిమృజేత్పుగమ
 మార్జనానాం అధర్వణవేదం ప్రీణాతి, ద్వితీయమార్జనానాం
 ప్రీణాత్యథ పాదావభ్యుష్య తేన విష్ణుమగ్నిం ప్రీణాత్యథ
 చతస్పభిరజ్ఞులిభిరోష్ఠా సంస్పృశేత్తేన సరస్వతీం ప్రీణాత్యథా
 జ్ఞుప్తతర్జనీభ్యాం నాసాద్వారే సంస్పృశేత్తేన వాయుం ప్రీణా
 త్యథాజ్ఞుప్తమధ్యమాభ్యాం చతుషీసంస్పృశేత్తేన చన్ద్రాదిత్యా
 ప్రీణాత్యథాజ్ఞుప్తానామికాభ్యాం శ్రోత్రే సంస్పృశేత్తేనాఽఽ
 కాశం ప్రీణాత్యథాజ్ఞుప్తకనిష్ఠికాభ్యాం నాభిం సంస్పృశేత్తేన
 పుథివీం ప్రీణాత్యథ హస్తతలేన హృదయం సంస్పృశేత్తేన చ
 సంచుప్రాణాస్పీణాతి, సర్వాభిరజ్ఞులీభిః శిరో బాహు చ సం
 స్పృశేత్తేనాశ్వినౌ దేవతే ప్రీణాతి, తేన పరబ్రహ్మస్థానం పర
 బ్రహ్మ ప్రీణాతి ఇతి. ఇదం హ్యచమనం సన్ధ్యాదౌ కర్తవ్యం.
 అథ సన్ధ్యోపాసనకాల ఇతి తేనైవోక్తత్వాత్. అత్ర కేచిద్భ
 ణంతి—ఋగ్వేదాయ నమః, యజుర్వేదాయ నమః, సామవేదా
 య నమః, ఇత్యాదిప్రకారేణ చతుర్థ్యనైర్ననైః పలికల్పితైర
 నుష్టానం కర్తవ్యమితి. తే తావత్ప్రప్తవ్యాః, తత్కల్పనాయాం
 బోధాయనసూత్రం ప్రమాణమహోస్విద్వచనాంతరం?, న ద్వి
 తీయః, తథావిధవచనాంతరాశ్రవణాత్. నాఽద్యః, బోధా
 యనవచనస్య తథాత్వేతికర్తవ్యతాప్రతిపాదకత్వేన తత్ర
 సామర్థ్యాభావాత్. అన్యథా—శ్లో. 'త్రిః ప్రాశ్చీయాద్యద
 మ్భస్తు ప్రీతాస్తేనాస్య దేవతాః, బ్రహ్మవిష్ణుశ్చరుద్రశ్చ భవన్తి
 హి న సంశయః గణాచ యమునా చైవ ప్రీయతే హస్తమార్జ
 నాత్, పాదాభ్యాం ప్రీయతే విష్ణుర్బ్రహ్మ శిరసి కీర్తితః నాస
 త్యావత్ర ప్రీయతే స్పృష్టే నాసాపుటే ఉభే, స్పృష్టే లోచ

నయోన్వేతౌ ప్రీయేతేత్యనలానిశా. స్కన్ధయోః స్పర్శనా
 దేవ ప్రీయన్తే సర్వదేవతాః, నాభిసంస్పర్శనాన్నాగాః ప్రీయన్తే
 చాస్య నిత్యశః, సంస్పృష్టే హృదయే చాస్య ప్రీయతే చన్ద్ర
 దేవతా, మూర్ధసంస్పర్శనాదస్య ప్రీతస్తు పురుషో భవేత్.
 ఇత్యత్రాపి బ్రహ్మణే నమ ఇతి ప్రథమపానం స్యాద్విష్ణువే నమ
 ఇతి ద్వితీయపానం స్యాద్బ్రహ్మాయ నమ ఇతి తృతీయపానం
 స్యాదేవంసంస్వం యోజ్యం. న చేష్టాపత్తిః; అసంప్రతిపత్తేః న హి
 కుత్రాపి దేశే శిష్టా ఏవమాచరన్తి, న చ తద్వచనస్య ప్రీణనే
 తాత్పర్యాన్న తత్ర సామర్థ్యమితి వాచ్యమ్. తథా ప్రకృతేఽపి
 శీతలా దృష్టి ర్ద్వితీయతామ్, అవిశేషాత్, న చ బోధాయనోక్తం
 కథమాశ్వలాయనానాం గ్రాహ్యమితి వాచ్యం. తస్య ఆశ్వలా
 యనాచార్యవత్తచ్ఛాఖ్యాభిమానిత్వాత్. తదుక్తం స్మృత్య
 న్తరే—శ్లో. 'బోధాయనో జయన్తశ్చ ఆశ్వలాయనశౌనకౌ,
 వృత్తిసూత్రకృతావేభిరుక్తం తత్ప్రవివచ్ఛహమ్' ఇతి. ఆశ్వ
 లాయనశ్చ సచనస్మృతికర్తా వృత్తికృతూనిత్రకృద్గ్రహ్యకర్తేతి
 వివేకిసంప్రదాయః ఇతి ఆశ్వలాయనగృహ్యపరిశిష్టకారేణ
 ప్రకారాన్తరేణ నిర్ణీతమ్. తథాహి—ఉదకం దక్షిణేన పాణి
 నా ఆదాయ కనిష్ఠాఙ్గుష్ఠౌ విశ్లిష్టౌ వితత్య తిస్రోఽన్తరాఙ్గులీః
 సంహతోర్ధ్వాః కృత్వా బ్రాహ్మేణ తీర్థేన హృదయస్రాపి త్రిః
 పీత్వా పాణీ ప్రత్యుల్య సంస్పృష్టామ్భసా చాఙ్గుష్ఠమూలే
 నాఽఽకుఞ్చితోఽప్తమాస్యం ద్విః పరిమృజ్య సకృచ్చ సంహత
 మధ్యమాఙ్గులీభిః పాణిం ప్రత్యుల్య సవ్యం పాణిం పాదౌ శిర
 శ్చాభ్యుక్ష్య పృష్ఠామ్భసా సంహతమధ్యమాఙ్గులిత్రయాగ్రే
 ణాఽఽస్యముపస్పృశ్య సాఙ్గుష్ఠయా ప్రదేశిన్యా మ్రాణబిల

ద్వయమనామికయా చక్షుః శ్రోత్రే కనిష్ఠికయా నాభిం చ
 తలేన హృదయం సర్వాభిరణ్ఘులీభిః శిరస్తదక్రైరంసా చోప
 స్పృశేదిత్యేతదాచమనమేవం ద్విరాచమ్యేతి. తత్ర కల్పద్వ
 యేఽవిగీతశిష్టాచారాదాచారో వేదితవ్యః, న చాఽపస్తంబీ
 యానాం స్థార్థాచమనస్యారణ్యకోక్త శ్రోతాచమనాపేక్షయా
 నవిశేషాఽస్తీతి వాచ్యమ్, శుత్యుక్తత్వేన సూత్రోక్తత్వేన చ
 భేదాత్. కేచిత్తు శ్రోతే త్రిరాచామేదిత్యాదయో మన్తాస్తా
 న్నతఃశ్చాతాచమనం కుర్యాత్. స్థార్థే తు తూష్ణీమితి భేద
 మాహుః. ఇదమత్రాకూతమ్—శ్రోతే ద్విః పరిమృజ్య
 సకృదుపస్పృశేదితి ద్వివారం పరిమార్జనమేకవారముపస్పృశనం
 చ విహితమ్. స్థార్థే తు త్రిరోష్ఠా పరిమృజేద్ద్విరిత్యేకే సకృ
 దుపస్పృశేద్ద్విరిత్యేక ఇతి తుల్యవికల్పితానుష్ఠానేన విశేష
 ఇతి సర్వం సుస్థమ్.

ఇతి శ్రీమద్రాఘవదైవజ్ఞనంశ్య శ్రీకృష్ణపణ్డితవిరచితే

నిర్ణయకల్పవల్ల్యఖ్యతైత్తిరీయసంధ్యాభాష్యే

ద్వితీయో గుచ్ఛః.

అథ తృతీయగుచ్ఛః.

— ౧౦ ప్రాణాయామలక్షణమ్. ౧౦ —

అథ ప్రాణాయామలక్షణముచ్యతే. అర్థం వా సిసాధయిషురితి ప్రాణాయామకర్తవ్యతాప్రతిపాదకమాపస్తమ్భసూత్రమ్. అత్ర పృత్తికారః—అర్థం ప్రయోజనం తచ్చ దృష్టమదృష్టం వా సిసాధయిషుః సాధయితుమిచ్ఛుః సన్నాతమితోఽశరీరస్థానేః ప్రాణమాయచ్ఛేత్తివారం ప్రాణాయామం కుర్యాదితి. తస్మాత్సన్ధ్యావద్దనస్యాదృష్టార్థకత్వేన తదాదా ప్రాణాయామ ఆవశ్యః ఇతి సిద్ధమ్. స్మృత్యన్తరే మనుః—శ్లో. 'సవ్యాహృతిం సప్రణవాం గాయత్రీం శిరసా సహ, త్రిః పఠేదాయత ప్రాణః ప్రాణాయామః స ఉచ్యతే.' స్మృత్యన్తరే యాజ్ఞవల్క్యః—శ్లో. 'గాయత్రీం శిరసా సార్థం జపేద్వాహృతిపూర్వికామ్, ప్రతిప్రణవసంయుక్తాం త్రిరయం ప్రాణసంయుమః.' యోగయాజ్ఞవల్క్యః—భూర్భువస్స్వర్తహర్జనస్తపస్సత్యంతతైవచ, సప్తచోంకారసంయుక్తాస్తథా తత్సవితుగివదమ్.' తథోంకారసంయుక్తమిత్యర్థః—శ్లో. 'ఓమాహో జ్యోతిరిత్యేతచ్చిరః పశ్చాత్ప్రయోజయేత్, త్రిరావర్తనయోగాత్తు ప్రాణాయామః స శబ్దితః.' ప్రాణాయామస్య సకలకలుషనివృత్తిః ఫలమిత్యాహ మనుః—శ్లో. 'దశ ప్రణవసంయుక్తాః ప్రాణాయామాస్తుషోడశ, అపి భూణహనం మాసాత్పునస్త్యహరహః కృతాః' ఇతి.

విజ్ఞానేశ్వరే—శ్లో. 'ప్రాణాయామశతం కార్యం సర్వపాపాపనుత్తయే, ఉపపాతకజాతానామనాదిప్రస్య చైవ హి.' పూరకకుమ్భకరేచకాత్తకాన్పాణాయామాన్సంధ్యాత్రయేఽప్యాదౌత్రిన్కుర్యాదితి. స్మృతిరత్నాకరే—శ్లో. 'ప్రాణాయామత్రయం కృత్వా సన్ధ్యోపాసనమాచరేత్, న్నానేదానే జపేహామే అశక్తావేకమేవ వా.' అపరార్కే—శ్లో. 'ప్రాణాయామత్రయం కృత్వా సన్ధ్యాసుచ తిసృష్వపి.' లోకోపకారే—శ్లో. 'సన్ధ్యాదావర్షదానే చ ప్రాణాయామైకమాచరేత్, అన్యత్రైవ తు కర్తవ్యః ప్రాణాయామాస్త్రయస్త్రయః' సన్ధ్యాదావేకానేకయోర్వికల్పః ఏవం చ ప్రాణాయామస్త్రివిధః, తదుక్తమ్—శ్లో. 'పూరకః కుమ్భకో రేచ్యః ప్రాణాయామస్త్రిలక్షణః, నాసికాకృష్టఉచ్చాస్థో ధ్యాతః పూరక ఉచ్యతే. కుమ్భకో నిశ్చలశ్వాసో రే(రి)చ్యమానస్తు రేచకః' త్రయాణామనుసన్ధానప్రకారమాహ—శ్లో. 'వామనాసాపుశేనైవ పూరయేత్పూరకః స్మృతః, కుమ్భకో నిశ్చలశ్వాసస్తావత్కాలం సమస్త్రకమ్. దక్షినాసాపుశేనైవ రేచయేద్రేచకః స్మృతః' ఇతి. గ్రంథాంతరే—శ్లో. 'వామేన పూరయేద్వాయుం పూరణాత్పూరకస్మృతః, వాయుం నిగృహ్య మనసా జపేన్మస్త్రమనన్యధీః, కుమ్భకస్స తు విజ్ఞేయః ప్రాణాయామస్య లక్షణమ్.' స్మృత్యర్థసారేవ్యాసః—శ్లో. 'దక్షిణే రేచకం కుర్యాద్వామేనాపూర్య చోదరమ్, కుమ్భకేన జపం కుర్యాత్ప్రాణాయామః స ఉచ్యతే. షష్ఠాఙ్గురీభిర్నాసాగ్రపీడనం ప్రణవాభిధా, ముద్రేయం సర్వపాపఘ్నీ వాసప్రస్థగృహస్థయోః కనిష్ఠానామికాఙ్గుష్టైర్నా

సాగ్రస్య ప్రవీడనమ్, ఓంకారముద్రా సా ప్రోక్తా యతేశ్వ బ్ర
హ్మచారిణః. ఇతి. స్మృత్యస్తరేఽపి—‘సన్నిమిలితదృక్ష్టానీ ప్రా
ణాయామం సమాచరే’ దితి. ఏవం ప్రాణాయామః కర్తవ్య ఇతి
స్థితే తద్వినియుక్తో మన్తస్తాపద్వ్యాఖ్యానతే—

—ॐ ప్రాణాయామమస్తవ్యాఖ్యానమ్. ॐ—

ఓం భూః, ఓం భువః, ఓం సువః, ఓం మహాః, ఓం
జనః, ఓం తపః, ఓం సత్యమ్, ఓం తత్సవితుర్వరేణ్యం భర్గో
దేవస్య ధీమహి, ధియో యో నః ప్రచోదయాత్, ఓం మాపా
జ్యోతీ రసోఽమృతం బ్రహ్మ భూర్భువః స్సువరోమ్.

ఓం భూరితి. అ నేన మన్తేణ నాసాగ్రస్యస్తలోచనస్తద
భిధేయం బ్రహ్మ హృది ధ్యాయన్పూర్వోక్తమాగ్నేణ ప్రాణా
యామత్రయం కర్తవ్యమితి వేదితవ్యమ్. అత్ర ప్రథమతః ప్ర
ణవపదం భూలో కాద్యభిమానినోఽదేవతా ఓంకారార్థబ్రహ్మై
కేన ప్రస్తూయంత ఇతి తాత్పర్యేణ నిర్దిష్టమ్. వస్తుతస్తు ఓమితి
పదస్యాంగీకృతవాచకత్వమజ్ఞీకృత్య భూలో కాద్యభిమానినోఽ
దేవతా మయా కృతమాహ్నికమనుజానన్ద్విత్వాశయేన భ
క్తిశ్రద్ధాపూర్వకం తద్దేవతాయై ప్యకృతకర్తనివేదనసిద్ధ్యర్థం
తత్పదమాదౌ వర్ణితమ్. నిగమస్తు—ఓమితి బ్రాహ్మణః ప్రవ
క్ష్యన్నాహ బ్రహ్మోపాషు వాసీతి ఓంకారః స్వర్గద్వారం,
తస్మాద్భుక్తిః స్వేష్యమాణ ఏతదాది ప్రతిపద్యతే ‘ఓంకార
శ్చాభ శబ్దశ్చ ద్వావేతౌ బ్రహ్మణః పురా, కణ్ఠం భిత్వా వినిర్యా
తౌ తస్మాన్తాజ్ఞలికాపుభౌ’ ఇతి శ్రుతి సూత్రస్మృతిషు ప్రణవప
దస్య క్లామ్యతయా నిర్దిష్టత్వాదప్రాప్యాదౌ తన్నిర్దేశః. అత్ర
యమక్ష రార్థః—అవతి సంసారసాగరాదితి ఓమ్; యేహిపురుష

ధారేయా నిత్యనైమిత్తికకర్తృభిః ఫలానభిసన్ధీకృతైః పరమే
 శ్వరనిత్యమారాధయన్తి, తేభ్యఃస్వాత్మతత్త్వం ప్రతిపాద్యతా
 న్నుస్తరసంసారసాగరాత్తారయతీతి తాత్పర్యార్థః. తారయతి
 తస్మాదుచ్యతే. 'తార' ఇతి శ్రుతేః. నమస్తారాయ, ఇత్యత్రతథా
 వ్యాఖ్యాతత్వాచ్చ. అత ఏవ ప్రణవపర్యాయేషు తారపదప్ర
 యోగం పశ్యామః. 'యమేవైష వృణుతే తేన లభ్యః' ఇతి
 శ్రుత్యా తదనుగ్రహస్యైవ తత్సాక్షాత్కారహేతుత్వమితి
 తదనుకమ్పితవ శోకం తరతి నేతర ఇతి తాత్పర్యం. అత్ర సంసా
 రనివృత్తిరవిద్యానివృత్తిః- సా చ జ్ఞానసాధ్యః; తేన పరమపురు
 షార్థః. 'తమేవం విదిత్వాఽతిమృత్యుమేతి' నాన్యః పంథా విద్య
 తేఽయనా' యేతి శ్రుతేః. అత్రాయం రూపనిష్పత్తిప్రకా
 రః—'అన రక్షణ' ఇతి ధాతోరవతేష్టిలోపశ్చేత్యాణాదికసూ
 త్రేణ మన్పుత్యయో విహితః. తస్య 'జ్వరత్వరే' త్యాదినోర్.
 తతో గుణః, తతః శ్లిష్టోచ్చారణమితి ప్రక్రియయా 'ఓమ్' ఇతి
 నిష్పన్నమ్. 'అకార ఉకారో మకార ఇతి తానేకథా సమభ
 వత్తదేతదోమ్' ఇతి శ్రుతేః. అత్రాయం భావః. బ్రాహ్మణ
 మాత్రస్య ఫలపదద్ధావబోధవ్యవసాయిసకలవేదాధ్యయనం
 విహితమ్. స్వకర్తృబ్రాహ్మణస్వాధ్యయనమితి ధర్మశాస్త్రాత్.
 తత్ర దైవాన్తానుమాత్పురుషాయుషోఽల్పకాలత్వాచ్చ న తత్ర
 తద్భాగ్యం సంభవతీత్యతః సర్వసాధారణ్యేన సకలవేదాధ్యయ
 నఫలసిద్ధ్యర్థం సకలవేదసారభూతః ప్రణవః ప్రథమతః పఠితః.
 యుక్తం చైతత్. 'ఓజ్కారః సర్వవేదానాం సారభూతః ప్రక్షి
 తః' ఇతి వచనాత్. అస్య వేదసారత్వం బృహస్పత్యబ్రాహ్మణే—
 'ప్రజాపతిర కామయ' తేత్యస్తిన్భణ్డే ప్రతిపాదితమ్. 'ప్రణవస్స

ర్వవేదానాం' ఇతి గీతావచనాచ్చ, ఓమితీదగ్ం సర్వ' మితి శ్రు
త్యా చ సర్వవేదమయత్వశ్రవణాచ్చ, 'ఋచో అక్షరే పరమే
వ్యోమ'న్నితి శ్రుత్యా చ సర్వవేదసారభూతత్వాత్సర్వమయత్వ
శ్రవణాత్తస్యాఽదౌ ఉపదేశః. నను తస్య వర్ణాత్తకత్వేన కథం
సర్వమయత్వః? మితి చేదుచ్యతే-తస్య సర్వమయత్వం సర్వాత్తక
బ్రహ్మభివ్యక్తియోగ్యస్థానకత్వాత్. తదుక్తమాచార్యైః—
'నేదీయో బ్రహ్మణః స్థానం సాలగ్రామో హరేర్యథా' ఇతి.
ప్రకరణాదోంకారస్య పరామర్శః. తదక్షరం నేదీయోఽన్తిక
తమం స్థానం నిత్యానపాయితదభివ్యక్తియోగ్యమిత్యర్థః. 'అన్తి
కబాహ్యోర్నేదసాధా' వితి పాణినిష్ఠరణాత్. అత ఏవ 'ఓమి
త్యేకాక్షరం బ్రహ్మ. 'గిరామస్త్యేకమక్షరమ్' ఇత్యాదిషు తస్య
బ్రహ్మత్వమేవోక్తమ్. తదభివ్యక్తియోగ్యస్యాఖణ్డానన్దచిదేక
సస్య నిష్కలజ్గుస్య పరమేశ్వరస్య స్వరూపపరీక్షకం నిబిడతరం
పర్యాలోచయద్భిరపి యోగిభిః స్పష్టతరం గ్రహీతుమశక్యత్వా
త్తస్మిన్నేవాక్షరే బ్రహ్మత్వవ్యపదేశః స్థూలారుఢతీన్ద్రాయేన
తస్య బ్రహ్మత్వవ్యపదేశ ఇతి శ్రుతేస్తాత్పర్యం వర్ణనీయమ్.
అన్యథా యోగపాతజ్జలసూత్రే—'తస్య వాచకః ప్రణవః'ఇతి
ప్రణవస్య తద్వాచకత్వాభిధానం ముఖాన్యాత్, ఓంకార
స్వేన బ్రహ్మత్వాత్. తస్మాదుక్త ఏవ పథాః స్వీకర్తవ్యః.
కించ తురియాశ్రమస్వీకారవేలాయాం—'వేదానిమం లోక
మముం చ పరిత్యజ్య' ఇత్యాదినా సకలవేదపరిత్యాగో బోధ్యతే.
తథాఽపి ప్రణవస్యాపరిగ్రహ ఏవేతి సకలవేదసారభూతత్వమన
గమ్యతే. 'యతీనాం ప్రణవో మన్తః' ఇతి వచనాత్. యతి
ధర్మప్రకరణే మనునాఽప్యుక్తమ్—'ఆత్మజ్ఞానే శమే చ స్యా

ద్వేదాభ్యాసే చ యత్నవాన్' ఇతి. అత్ర వేదాభ్యాసః ప్రణ
వాభ్యాస ఇతి విజ్ఞానేశ్వరేణోక్తమ్ కించ 'ఆత్మలాభాన్న
పరం విద్యతే. 'న్యాయార్జితధనస్తత్త్వజ్ఞాననిష్ఠోఽతీధిప్రియః'
ఇత్యాదిష్యాత్తతత్త్వలాభః పరమశ్రేయానితి శ్రూయతే,
తత్ర ప్రణవం జపతస్తదర్థం భావయత్శ్చిత్తైకాగ్ర్యద్వారా
తల్లాభః సిద్ధ్యతీతి లోకానుజిఘృక్షయా ప్రథమతస్తన్నిద్దేశః
కృతః. అతస్తజ్జపస్తదర్థానుసన్ధానపురస్సరం కర్తవ్య ఇత్యుక్తం
భవతి. తదుక్తం యోగపాతజ్జలసూత్రే—'తజ్జపస్తదర్థభావ
నమ్' ఇతి అత్ర భాష్యమేవం లిఖ్యతే—ప్రణవస్య జపఃప్రణ
వాభిధేయస్య చేశ్వరస్య భావనం తస్మాదస్య జప్తుః ప్రణవార్థం
చ భావయత్శ్చిత్తమేకాగ్రం సంపద్యతే. తథా చోక్తమ్—
'స్వాధ్యాయాద్యోగమాసీత్ యోగాత్స్వాధ్యాయ మావ
సేత్, స్వాధ్యాయయోగసంపత్త్యా పరమాత్మా ప్రకాశతే'
ఇతి. ప్రణవస్యాపి స్వాధ్యాయత్వేన తజ్జపాచ్చిత్తైకాగ్ర్యలక్ష
ణో యోగః సుభవతి. 'యోగశ్చిత్తచృత్తినిరోధః, ఇతి పాత
జ్జలే యోగలక్షణముక్తమ్. యద్వా సకలకర్మకలాపే చిత్తై
కాగ్ర్యమావశ్యకమితి సన్ధ్యాకర్మకాలే తత్సిద్ధ్యర్థం కురీత్యా
తత్సంపాదకః ప్రణవః కర్తవ్య ఇతి ప్రథమతస్తన్నిద్దేశ ఇతి
గాయత్రీహృదయదర్శనాత్ ఇతి సర్వం సుద్ధమ్. ప్రకృతమ
నుసరామః. భూః భూలోకః, భూరితి భూర్లోక ఇతి గాయత్రీ
హృదయే దర్శనాత్ ఓంప్రణవాత్మకః, ప్రణవాభిధేయపరబ్రహ్మ
భిన్న ఇత్యర్థః అథ శబ్దయోః సామానాధికరణ్యమేకార్థకత్వ
మితి వాచ్యమ్. తథా చ ప్రణవాభిధేయం బ్రహ్మైవభూలోకాదీ
నామిత్యర్థః. పర్యవసన్నః. బ్రహ్మసతా వ్యతిరేకేణ భూలోకాది

ప్రశ్నానృత్య పృథక్సత్తానంగీకారాదితి భావః. నను బ్రహ్మణః
సర్వాత్త కత్వే కిం మానమితి చేన్న, 'అథ భూమా స ఏవాథ
స్తాన్ ఉపరిష్టా త్స పశ్చాత్స దక్షిణతః స ఉత్తరతః స ఏవేద
గ్ం సర్వమ్, సర్వం ఖల్విదం బ్రహ్మ, నేహ నానాఽస్తి కించన,
ఇత్యాదిశ్రుతిభ్యో బ్రహ్మణః సర్వాత్త కత్వశ్రవణాత్. నను స
ఏవాథస్తాదిత్యత్ర సప్తమ్యర్థేఽథస్తాదితి ప్రత్యయవిధానాదస
(త్స) ర్వగత్వమేవ ప్రతీయతే. న సర్వాత్త కత్వమితి చేదుచ్య
తే—(బ్రహ్మణోఽక్రియత్వశ్రవణాత్, తథా చ) బ్రహ్మణః
సర్వాత్త కత్వం సామాణికమితి భావః. వస్తుతస్తు భూతి భూ
లోకాభిమానినీ దేవతా ఓమి త్యంగీకృతా. 'ఓం ప్రశ్నేఽంగీ
కృతా'వీతి కోశాత్. భూలోకాభిమానినీ దేవతా మత్కృత
మాహ్నికమంగీకరోత్వితి. తత్తల్లోకాభిమానిదేవతాయై స్వకృ
తమాహ్నికం సమర్పయన్పార్థియతీతి భావః. ప్రతిపదం ప్రణ
వకీర్తనమతిదాధ్యార్థమితి బోధ్యమ్. తదుక్తమ్—'సప్త వ్యా
హృతయః సప్త లోకా భూరాదయః క్రమాత్, ప్రత్యేకం
ప్రణవాదిత్యాత్తన్నయా ఇతి సూచ్యతే.' శ్లో. 'బ్రహ్మదిశ్చ తురి
యం చ ప్రణవస్యార్థ ఈరితః, తన్నయత్వేన భూరాదీ న్యాయా
సప్రణవాం జపేత్' ఇతి. గాయత్రీ తు జపావసరే వ్యాఖ్యా
యతే. ఓమాహో జ్యోతిరితి గాయత్రీశిరః, ఇతి రహస్యమ్
తస్యాయమగ్రః—ఆపః జలమ్, ఓం బ్రహ్మైవేత్యర్థః 'ఆపః స్త్రీ
భూ' మ్నీతి కోశాత్. జ్యోతిః సారాదితేజ ఓం బ్రహ్మ. 'తేజ
స్తేజస్వినామహమ్' ఇతి గీతావచనాత్. రసః మధురాదిర్బృ
హ్మైవ. 'రసోఽహమఘ్న కాస్తేయ' ఇతి గీతావచనాత్. యచ్చ
అమృతం దేవానామన్నభూతం పయస్తదపి ప్రణవప్రతిపాద్యం

బ్రహ్మైవేత్యర్థః బ్రహ్మ సామవేదః, 'వేదస్తత్త్వం తపో బ్ర' హ్మైతి కోశాత్. 'వేదానాం సామవేదోఽస్తి' ఇతి గీతావచనాత్. భూర్భువస్సువరోమ్. ఇతి సప్తానాం భూలో కాదీనాముపలక్షణమ్. సర్వం పూర్వవత్. ఓం బ్రహ్మ, యద్వా బ్రహ్మశబ్దస్య పరబ్రహ్మైవాద్యర్థః తథా చ—ఓంకారవాచ్యం బ్రహ్మ పరబ్రహ్మైవేత్యర్థః. శేషం సుగమమ్. అథ సాయంకాలే నద్యాదిజలాశయం గత్వా పాదౌ హస్తౌ చ ప్రక్షాల్య విధివదాచమ్య శుభ్రవస్త్రం ధృత్వా ద్వీరాచమ్య ప్రాజ్ఞుఖ ఉదజ్ఞుఖో వోర్ధ్వ జ్ఞురుపవిశ్యాస్తర్జానుకరః కుశపాణిస్త్రీన్పాణాయామా స్సృత్వాఽశక్తశ్చేదేకం వా కృత్వా మమోపాత్తదురితక్షయార్థ మిష్టదేవతాప్రీత్యర్థం సాయం సన్ధ్యాముపాసిష్య ఇతి సం

—ॐ సఫలో మార్జనప్రకారః ॐ—

కల్ప్య ప్రశస్తముదకం బ్రహ్మముఖాభ్యేన మస్త్రేణాభిమన్త్య చ తదుదకం స్పృష్ట్వా. శ్లో. 'ఆపోహిష్ఠాదిభిర్నైర్ద్వైర్దైభిః శిరసి మార్జయేత్.' బ్రహ్మముఖోఽయం మనునా నిరుక్తః. శ్లో. 'ఓంకారపూర్వకాస్త్రిప్రా మహావ్యాహృతయోఽవ్యయాః, త్రిపదా చైవ గాయత్రీవిజ్ఞేయం బ్రహ్మణో ముఖమ్.' గోభిలః— 'స్పృష్ట్వా చాభిష్టుతం తోయం మూర్ధ్నా బ్రహ్మముఖేన చ, ఆపో హిష్ఠాదిభిర్నైర్ద్వైర్దైభిః శిరసి మార్జయేత్' ఇతి. మూర్ధ్నా గాయత్రీశిరసా, ఓమూప ఇత్యాదినేత్యర్థః మార్జనం నామ శిరసి ప్రోక్షణమ్, 'శిరసి ప్రోక్షయేన్నస్త్రైః కుశైః సోదకబిన్దుభిః' ఇతి వచనాత్. అభిష్టుతమభిమన్త్రితమిత్యర్థః. అత్ర మార్జనప్రకార ఉక్తః స్పృత్యస్తరే—'ఆపో హిష్ఠేతి తిస్సుభిర్దైభిర్మార్జనమాచరేత్, పదే పదే షివేన్మూర్ధ్ని

ప్రతిప్రణవసంయుతమ్. తస్యభిస్తృచన్తైర్నవభిః పదైరిత్యర్థః. పదేపద ఇతి లిङ్గాత్. ప్రతిపదం ప్రణవసంయుతమిత్యర్థః మార్జనస్య ఫలమూహా వ్యాసః—శ్లో. 'రజస్తమోమోహజాతాఙ్గా గ్రత్సప్తస్సుషుప్తిజాన్, వాఙ్మనఃకాయజాన్దోషాన్నవైతాన్న వభర్దహేత్' శౌనకః—శ్లో. 'ఆత్మానం ప్రణవేనైవ పరిషిచ్య జలైస్సహ, కుర్యాత్సప్రణవైః పాదైర్మార్జనం తు కుశోదకైః. యస్య క్షయాయేతి జలం సకుశం ప్రక్షిపేదధః'. శాతాతపః— 'ఋగన్తే వాఽథ పాదాన్తే మార్జనం సుసమా (తు సమీ) హితః, అర్ధరాత్నై తథా కుర్యాచ్ఛానాం మత మీదృశమ్' ఇతి. తచ్చ మార్జనమవిచ్ఛిన్నధారయా కార్యమ్. తదుక్తం పరాశరమాధవీయే—'ధారాచ్యుతేన తోయేన సన్ధ్యోపాస్తిర్విగర్హితా, పితరో న ప్రశంసన్తి న ప్రశంసన్తి దేవతాః' కథం తర్హి కర్తవ్యమిత్యాశ్చజ్ఞ తత్రైవోక్తమ్— 'సన్ధ్యాస్తీరే తటాకే వా భాజనే మృణ్మయేఽపి వా, బేదు మ్భరే వా సౌవర్ణే రాజతే దాయసంభవే. ధృత్వా తు వా మహాస్తేన (వా) సన్ధ్యోపాస్తిం సమాచరేత్' ఇతి. ధృత్వేతి మృణ్మయభాజనాదిభిః సర్వైః సంబధ్యతే. సర్వత్రోదకమితి శేషః. నను వామపాణౌ నిధాయ మార్జనం కార్యమితి వర్ణితం, తత్తు 'వామహాస్తే జలం ధృత్వా యే తు సన్ధ్యాముపాసతే, సా సన్ధ్యా వృషశీర్జ్ఞేయా అసురాస్తైస్తు తర్హితా' ఇతి శాస్త్రాంతరవిరుద్ధం భవతీతి చేన్న, తద్వచనస్య పాత్రాంతరసంభవవిషయత్వాత్. తదుక్తం పరాశరమాధవీయే— 'మృణ్మయాదిపాత్రాంతరసద్భావే వామహస్తో నిషిద్ధః, మృణ్మయా

ద్యభావే 'కృత్వా తు వామహస్తేవా' ఇతి విధానాత్. తేన న
 కోఽపి విరోధః మస్త్రాస్తరే (మస్త్రాగమే) విశేషః కీర్తితః—
 'స్పృష్ట్యా హస్తేన వామేన తతే నద్యాదికేషు చ, పాణినా దక్షి
 ణేనైవ మార్జయేత్సకుశేన తు. పాత్రస్థితోదకేనైవ వామహ
 స్తోదకేన వా, గృహీత్వామార్జనం కుర్యాదన్యథానాఽచరేత్స
 దా' ఇతి ఏవం మార్జనం కర్తవ్యమితి స్థితే తద్వినియక్తమ
 న్నాథోవిచార్యతే.

—ॐ మార్జన మస్త్రార్థః. —

మూ.మంత్రః. ఆపో హి స్థామయోభువంతా న ఊర్జైదధాతన.
 మహేరణాయ చక్షునే (తై. ఆ. ౧౦. ౧).

ఆపోహిష్ఠేతి హేఅః, హిశబ్దవచకారార్థః, తథాచయూయ
 మేవేత్యర్థః పర్యవసన్నః. మయోభువః=సుఖసంపాదయిత్ర్యః,
 స్థ=భవథ. దీర్ఘశ్చాన్దసః. తాసాం స్నానాదిహేతుత్వేన సు
 ఖోత్పాదకత్వం జగత్ప్రసిద్ధమితి భావః. యద్వా హే అః,
 యూయమితి శేషః, స్థేతి లిట్టబలాత్. మయోభువః=సుఖభూ
 మయః, స్థ హి=భవథ ఖలు, దర్శనస్పర్శచస్నానాద్యనేకక్రియా
 భిః. సకలభూతజాతస్య పరమానందకరా ఇతి భావః. మయిఇతి
 సుఖవాచి, 'యద్వై శివం తన్నయః' ఇతి శ్రుతే. 'ఆపో హిష్ఠ
 మయోభువః సుఖభువః' ఇతి నిరుక్తిదర్శనాచ్చ కిం చ తాః
 ఏవం సుఖభూమయో యూయం, నః=అస్మాన్ 'బహువచనస్య
 వన్నసా, ఇతి పాణినిస్తరణా న్నసాదేశః. ఊర్జై=అన్నాయ,
 దధాతన=స్థాపయత, ఊర్జైఽన్నాయేతి నిరుక్తివచనాత్. అస్త
 దీయ (కృష్ణాదికం) శాల్యాదికం సమ్యక్ధారానిపాతైర్వర్ధయి
 త్వా బహ్వన్నమస్తభ్యం సంపాద్య తత్ర ప్రీతియుక్తానస్తాన్

స్థాపయతేతి తాత్పర్యమ్. నస్వపామన్న సాధనత్వేన మాన
మన్తి ఇతిచేన్న. 'అహో వా అన్నమ్' ఇతి శ్రుతేరేవ తథా
త్వాత్. తత్రాభేదేన నిర్దేశస్తు 'ఏతావదా' ఖల్వమృతత్వమ్'
ఇతిపదాపచారిక ఇతి నిగర్వః. యద్వా—ఊర్జ ఇతి ద్వితీయయా
పరిణమ్యతే. ఏకారశ్చాన్దసః. ఊర్జ ఇతి ఊర్జ్జబ్దస్వితీయైకవ
చనస్యైకారో వ్యత్యయ (త్వ) నిబన్ధన ఇత్యన్యే, తథా చాయ
మ (త్వ రా) ణః—ఊర్జం = అన్నం, దధాతన=ధత్త, దధాతే
ర్లుట, మన్తైఃపదే మధ్యమ పురుషబహువచనస్య తనాదేశశ్చా
న్దసః 'తప్తనథనాశ్చ' ఇతి పాణినిస్తరణాత్. అత్ర కశ్చిజ్జ
ప్తుతి, ఊర్జ్జబ్దస్య నాన్నవాచిత్యం-కిం తు ప్రాణబలయోర్వ
ర్ధః కశ్చిద్రసవిశేష స్తస్యార్ధః అన్యథా ఇషేత్వోర్జ్జత్వేత్య
త్ర పానరుక్త్యం స్యాత్, తత్ర ఇడన్న మూర్గస ఇతి భాష్యకా
రైర్వర్జితత్వాత్. కిమితి న్యాయమత్యస్తశిక్షితమ్? తథాసతియో
పః శివతమో రసస్తస్యభాజయతేత్యగ్రేతనవాక్యాగ్ధే విశేషః
స్యాత్. ఇషేత్వేత్యత్ర తు ఇట్కుజ్జోర్కబ్దయోః ఓదనార్థ
కల్పనేన పానరుక్త్యం స్యాదితి భేత్వోర్కబ్దస్యాన్నపరత్వం
న యుజ్యతే వాక్యాన్తరేణ విశేషప్రసజ్ఞాత్. న చాయం
రసః కశ్చిదగ్రేతనవాక్యప్రతిపాద్యో రసోఽపి కశ్చిదిత్యుభ
యోర్భేదస్వీకారా న్న మన్తేషు జామితాన్తేతి భాష్యకార
వచనాద్వా న పానరుక్త్యమితి వాచ్యమ్ తత్కల్పనాయాము
పపత్త్యభావాత్. ఊర్జేన్నాయేతి నిరుక్తివచనవ్యాకోపాచ్ఛ,
న చైవమిషేత్వేత్యత్రాపి వచనవిరోధం పశ్యన్తస్తథా కథం
వ్యాచక్షుస్తద్వ్యాఖ్యాతార ఇతి శబ్దసీయమ్. ప్రకరణప
ర్యాలోచనయా నిరుక్తవచనస్యాపో హిష్టేతి మన్త్రమను

ద్విశ్య ప్రవృత్తత్వాత్. తత్త్రోర్క్కుబ్ధస్య రసార్థకత్వేఽపి న కాచి
 ధానిః. ప్రకృతే తు తథాత్వకల్పనే నిదుక్తస్య నిరవకాశతయా
 సర్వథా బాధ ఏవ భవతా సంపాదితః స్యాదితి న తస్య రసార్థ
 కత్వం పరం త్వస్త్వదుక్త ఏవ పథాః సుగమనీయః. నను నా
 న్నయాచనం యుక్తం తస్య కేవలైహికత్వాత్తథాత్వే మహా
 జనపరిగ్రహాన స్యాత్. తదుక్తం శ్లో 'హైతుకాశ్చకవృత్తింశ్చ
 వాఙ్మాత్రేణాపి నార్చయేత్' ఇతి చేత్, శరీమాత్ర (నికర్ష)
 పోషణపరతయా తరణ్ణీకారే దోషః స్యాన్న చైవం ప్రకృతే
 అన్నయాచనస్య తత్త్వజ్ఞానోపాయయోగిత్వాదిత్యాహ—
 మహేరణాయేతి. మహే=మహాసే, రణాయ=రమణీయాయ, చ
 ఊసే=తజ్జన్యజ్ఞానే లక్షణా. తథా చ జ్ఞానాయేత్యర్థః. బహ్వన్నే
 సంపాదితే తేన సర్వేంద్రియగ్రామసంతుష్టిర్భవతి. తత్సాన్విధ్యే
 సకలబుద్ధయః ఫలవతో భవంతీతి ప్రథమతస్తద్వాచనమితి
 తాత్పర్యార్థః. వస్తుతస్తు—నను యాచితమన్నం కిమర్థమిత్యా
 శంక్య సకలసత్కర్మోపయోగీంద్రియసాన్విధ్యసిద్ధ్యర్థమిత్యా
 హ—మహేరణాయేతి. పదనిగమవ్యాఖ్యానే, చక్షుసే=ఇంద్రి
 యాయ, ఛాన్దసమేతత్. ఊర్జే దధాతనేతి పూర్వేణ సమ్బంధః,
 ఇంద్రియాణాం మహత్త్వరమణీయత్వసిద్ధ్యర్థమన్నం యాచితం.
 అన్నేన హింద్రియాణి మహంతి బలవంతి సత్కర్మానుష్ఠాన
 షమాణి భవంతీతి యావత్. రమణీయశక్తిని చ భవంతి. “అ
 న్నాదృభతాని జాయంతే. జాతాన్యన్నేన వర్ధంతే” ఇతి శ్రుతేః.
 ఇంద్రియాణామపి భూతత్వాదిత్యర్థః. తథా చ సకలేంద్రియదా
 ర్థ్యే సతి సకలసత్కర్మానుష్ఠానం సులభమ్. ఇంద్రియఊఖే తద
 సంభవాత్. అత ఏవార్థి సమర్థో విద్వానిత్యత్ర యాగాధికా

రిణః సకలేద్ద్రియపటుత్వసిద్ధ్యర్థం సామర్థ్యముపాత్తమ్. తచ్చ దార్థ్యమన్నాధీనమితి తదర్థ మన్నం యాచితమితి ఘక్కికార్థః. కిం చేదానీం సరసమేవాన్నమిద్ద్రియపుష్టికరమితి తం రసం యాచతే—

మూ. మం. యో వ శ్శివతమో రసస్తస్య భాజయతేహస నః, ఉశతీరివ మాతరః.

(తై. ఆ. ౧౦. ౧.)

యో వ ఇతి. వః యుష్మాకం శివతమః అతిశయేన సుఖ కరః, రస్యతే ఆస్వాద్యతే ఇతి రసః సారవిశేషః. సమస్తరసతేః స్వాదనార్థత్యాద్రస్యస్త ఇతి రస ఇతి రసనిర్వచనాత్. ఇహ జన్తని కర్తణి వా నః అస్మాన్ తస్య తం రసం-ద్వితీయార్థే షష్ఠీ జ్ఞేయా, భాజయత ప్రాపయత, కథమితిచేత్, మాతరః స్వపుత్రాస్త్వస్తస్యరసదానేన యథా వర్ధయన్తి తద్వదిత్యాహ— ఉశతీరితి. ఉశతీః కామయమానాః ప్రీతియుక్తా ఇతి యాచత్. ప్రథమార్థే ద్వితీయావచనం ఛాన్దసమ్. మాతరః స్వపుత్రానిత శేషః. స్వస్తస్యరసమివేత్యర్థః. యథా మాతరో వత్సలా భూత్వా స్వవత్సాన్ స్తస్యం పాయయన్తి తద్వద్యాయ మస్తా న్యుష్ణదీయరసం భాజయతేతి భావః. ఇదానీం జలనిష్ఠం రసం పూర్వం యాచితమత్యా(పిఆ) దరతయా భజ్యస్తరేణ పున రపి యాచతే—

మూ మం. తస్మా అరం గమామ వో యస్య ఊయాయ జన్వథ, ఆపో జనియథా చ నః.

(తై. ఆ. ౧౦. ౧.)

తస్మా ఇతి. యస్య=రసస్య, ఊయాయ=నివాసాయ, నివా

సేనేత్యర్థః. తృతీయార్థే చతుర్థీవచనం ఛాన్దసమ్. జిన్వథ=యూ
యం ప్రీతా భవథ. యాదృశం రసవిశేషమవలమ్బ్య యూ
యం పరమానందనిమగ్నా భవథేత్యర్థః, వయం చ తస్మై=తా
దృశరససిద్ధ్యర్థం, వః=యుష్మాన్, అరం=భృశం, గమామ=
గచ్ఛేమ, ప్రాప్నుమ ఇత్యర్థః. హే ఆపః! యుష్మాసు యో రసో
ఽస్తి తం రసమస్తభ్యం దదతేత్యర్థేవతాః ప్రార్థ్యస్త ఇతి తా
త్పర్యార్థః. అనేన మన్తేణ సదర్శం జల మథో నిక్షిపేత్. తదు
క్తమ్-‘యస్య క్షయాయేతి జలం సకుశం ప్రక్షిపేదథః’ ఇతి.
కించ‘ఏష వా అన్యథో యః పుత్రీ’ఇతి శ్రుత్యా ప్రజాసంతతే
రాస్పృణ్యహేతుత్వేన ఆవశ్యకత్వప్రతిపాదనాతత్సిద్ధ్యర్థమర్థే
వతాః ప్రార్థయతే—హే ఆపః!=హే జలాధిష్ఠానదేవతాః!,
నః=అస్తాన్, జనయథ=ప్రజోత్పాదకాన్కురుత. తం రసమ
స్తభ్యం దత్వాఽస్తాకం పుత్రసంపత్తిం సంపాదయత. వయం
చ తేనైవ సేన జాతాః స్తః. తథావిధరసస్య సకలప్రాణిజన
హేతుత్వాత్. న చాత్ర ప్రనూనాభావః. ‘ఆపో వా ఇదగ్ం
సర్వం విశ్వాభూతా న్యాపః ప్రాణా వా ఆప’ ఇతి శ్రుత్యా సకల
భూతానామమృత్యుత్వశ్చ వణాదితి తాత్పర్యం. ఉక్తోఽర్థః శ్లో
కరూపేణ కథ్యతే. శ్లో. ‘ఆసస్సుఖతరా నిత్యం యూయం తా
దత్త నోఽశనమ్, రమ్యభూరిదృశేఽస్తాకమన్నం తేన హి
వర్ధతే. యో రసో వశ్శివతమస్తం ప్రాపయత చేహ నః, స్త
న్యం వత్సాన్పాయయన్తి మాతరో వత్సలా యథా. తస్మై
తత్సిద్ధయే యుష్మావలం గచ్ఛేమ సాదరమ్. యూయం యద్వా
స్యతః పీతా ఆపో జనయథ స్ఫుటమ్.’ అత్ర నవసు పాదేషు
మార్జనం కార్యం, తథా శిష్టాచారాదితి తాత్పర్యమ్. నను

మార్జనేన బాహ్యశరీరశుద్ధిసంభవేఽపి నాన్తరశుద్ధిః సంభవతి. అన్యత్ర వినియుక్తస్య మన్తస్య వచనమన్తరాన్యత్ర వినియోగాయోగాత్. న హి మార్జనస్యాన్తరశుద్ధావపి హేతుత్వసంపాదకం కించిదస్తి. న చ మానసదోషో నాస్తీతి వాచ్యమ్. కాయకాదినత్పరహింసాదిచింతనరూపస్య తస్యాపి ప్రసిద్ధత్వాత్. న చ తథాఽపి కా నో హానిః? మానసపాపాని పృథ్వాపధికారప్రచ్యుతిప్రసజ్ఞాత్. నిత్యఃరిశుద్ధవైవ తదవేక్షితత్వాత్. కిం చాభోజ్యాపేయాదిదుష్టవస్తుసంస్కరణ నిబంధనముదరాదికృతం పాతకమస్తి తస్య కేన నివృతం పాతకమస్తి స్యాత్తస్మాదనేకేషామాన్తరపాతకానాం సత్త్వేన కథముత్తరే కర్తవ్యే నిశ్శుక్లమధికారః స్యాదిత్యాశంక్య సర్వకల్మషనిర్మలం జలపానమాచరణీయమితి తే నాన్తర్బహిశ్చ నిష్కలజ్ఞా శుద్ధిచ్ఛరతీతి తద్వినియుక్తం మన్తం తానదాహ—

ॐ సాయంమన్త్రాచమనమన్తార్థః. ॐ

మూ. మం. అగ్నిశ్చ మా మన్యుశ్చ మన్యుతయశ్చ మన్యుకృతేభ్యః పాపేభ్యో రక్షంతామ్, యదహ్ని పాపమకార్షమ్, మనసా వాచా హస్తాభ్యామ్, పద్భ్యాముదరేణ శిశ్నా, అహస్తదసలుమ్పతు, యత్క్రించ దురితం మయి, ఇదమహం మామమృతయోనౌ, సత్యే జ్యోతిషి జుహోమి స్వాహా.

(తై. ఆ. ౧౦. ౩౧.)

అగ్నిశ్చేతి అనేన మన్తేణ సాయం జలపానం కర్తవ్యం. సూర్యశ్చేతి మన్తేణ ప్రాతః. ఆపః పునర్నితి మన్తేణ దినమధ్య ఇతి వివేకః. సర్వత్ర తదన్తే ఆచమనం కార్యమ్. తదుక్తం మాధవీయే భరద్వాజేన—శ్లో. 'సాయమగ్నిశ్చ మే

త్యక్త్వా ప్రాతః సూర్యోత్పః పిబేత్, ఆపః పునస్తు మథ్యా
 హ్నో తత ఆచమనం చరేత్' ఇతి. మస్త్రస్యామమక్షరా
 ర్థః—యోఽయమ్ అగ్నిః అస్తి, యో మన్యుః = క్రోధః,
 యో చ మన్యుపతయః = క్రోధస్వామినో, రాగద్వేషాదయ
 ఇత్యనే, తే సర్వేఽపి దేవాః, మన్యుకృతేభ్యః, మన్యునా=
 కోపేన, కృతేభ్యః=నిష్పాదితేభ్యః, పాపేభ్యః = దురితేభ్యో,
 మా=మాం, 'త్వామావేకవచనే' ఇతి పాణినిష్ఠరణాత్. రక్ష
 న్తాం=ప్రార్థనాయాం లోట్. తే సర్వే దేవాస్తత్పాపవినాశ
 నేన మాం పాలయన్తితి తదేకశరణః కర్తకర్తా సర్వా దేవా
 న్వశీకరోతీతి భావః. కిం చ అహ్ని=దినేనాతీతేన దినభాగేనే
 త్యర్థః. 'ఘస్రో దినాహనీ' ఇతి కోశాత్. యత్పాపం=దురితం,
 అకార్షం = కృతవాసన్తి, ప్రాతఃకాలా దాన భ్యైతావత్కాల
 పర్యంతం మధ్యవర్తిని కాలే యద్దురితమకార్షమితి భావః.
 అహ్నేతి తృతీయావచనం సప్తమ్యా పరిణమ్యత ఇతి తాత్ప
 ర్యం. కిం తత్ర సాధనం కేన తస్య నివృత్తిరిత్యత ఆహ—మన
 సేతి, మనసా=అంతఃకరణేన, వాచా=భాషణేన, హస్తాభ్యాం=
 కరాభ్యాం, పదాభ్యాం=చరణాభ్యాం, పాదాదయః పృథక్పృథ్వా
 ఇత్యేక ఇతి వృద్ధినిర్దేశాత్. 'పదజ్ఞిశ్చరణోఽస్త్రియా' మితి
 కోశాచ్చ. శసాదౌ పాదశబ్దస్య పదాదేశ ఇతి కేచిత్. ఉద
 రేణ=జఠరేణ, శిశ్నా = శిశ్నేన, 'స్త్రీచిహ్నం చ పుమాన్
 శిశ్న' ఇతి కోశాత్. తత్ర క్విపమిచ్ఛన్తి కేచిత్. ఛాన్దసమి
 త్యనే యత్పాపమకార్షమితి సమ్బంధః. తత్=ఏవం భూతం,
 పాపం అహరవలుప్తు. నను సాయం సన్ధ్యావందకాలే తప
 నఃరిష్టద్వార్తకస్యాహ్నః సమతీతత్వేనావిద్యమానత్వాత్క

మహస్త దవలుమృత్వితి ప్రార్థ్యత (స) ఇతి చేన్న. అహస్తదా
 నీమసతోఽపి ప్రాగతిభూతస్య సమ్యువాదహశ్శబ్దేన తదభి
 మానిన్యా దేవతాయా స్తాదృక్సామర్థ్యసమ్మన్నాయా వివక్షీ
 తత్త్వాద్వా తత్సమ్భవః. అతఏవాహరవలుమృతు తదభిమానీ
 దేవో నాశయత్వితి పూర్వవ్యాఖ్యాతారః. అత్ర పరపీడాద్య
 నుచిన్తనం మానసమప్రియాన్మతముఖరభాషణాదికం వాచి
 కం, తృణచ్ఛేదనలోష్ఠవిమర్దనాదికం పాణికృతం, గోబ్రాహ్మణస్స
 ర్శనాదికం పాదకృత, మభోజ్యభోజనాదికముదరకృత, మగ
 మ్యాగమనాదికం శిశ్నకృతమితి వివేకః. కిం బహునా పరిగణ
 నేనేతి సర్వం సకృదేవ సంగృహ్యతే—యత్కించేతి. యత్
 చాన్యత్పాపం మయి నిష్పన్నం కిం చేతి వాక్యాన్తరోఽన్యాసే.
 ఇదం పాపజాతం సర్వం తత్కర్తారం మాం చాహంకారాఖ్యం
 కర్తృత్వాద్యాశ్రయగ్రథివిశేషం లిజ్జశరీరదూషమిత్యన్యే.
 అమృతయోనౌ = మరణరహితజగత్కారణే, సత్యే=బాధా
 రహితే, జ్యోతిషి=స్వయంప్రకాశే, అహం జుహోమి=ప్రక్షి
 పామి అహమనేన హోమేన తత్సర్వం భస్మీకరోమిత్యర్థః.
 తదర్థమభిమన్త్రితం, స్వాహా=మదీయపదనాన్తరాగ్నౌ దేవీప్య
 మానే సుప్తు హుతమస్తు. “సుప్తాహ వా నైవిన వా గాహ
 వా స్వాహుతం హవిర్జహోతి” చేతి నిరుక్తిదర్శనాత్.
 ద్వితీయపక్షే వాగ్దేవతైన, మాహ పదతీత్యర్థః.

—ॐ ప్రాతర్నంత్రాచమనమంత్రార్థః. ॐ—

అథ ప్రాతరపాం ప్రాశనే వినియుక్తం మన్తమాహ.—
 మూ. మం. సూర్యశ్చ మామన్యుశ్చ మన్యుపతయశ్చ మన్యు
 కృతేభ్యః, పాపేభ్యో రక్షంతామ్, య ద్రాత్రియా పాపమకా

ర్షమ్. మనసా వాచా హస్తాభ్యామ్, పద్భ్యముదరేణ శిశ్నా,
రాత్రిస్త దవలుమ్పతు, యత్కించ దురితం మయి, ఇదమహం
మా మమృతయోనౌ, సూర్యే జ్యోతిషి జుహోమి స్వాహా.

(తై. ఆ. ౧౦. ౩౨.)

సూర్యశ్చేతి మన్తో గతార్థః. విశేషస్తు సూర్యః=భానుః,
యద్రాత్రియత్ పాపమకార్షం రాత్రిస్తదవలుమ్పతు.
ఇతి. రాత్రిః=రాత్ర్యభిమానినీ దేవతా. తత్పాపమవలుమ్పతు=
పరిహరతు. యత్కించ దురితం మయి=అన్యచ్ఛ యత్కించ ద
బుద్ధ్యాకృతం పాపరూపం, మయి=మచ్చితై, వర్తతే తత్పాప
శమనార్థం ఇదమహం మా మమృతయోనౌ సూర్యే జ్యోతిషి
జుహోమి స్వాహా సూర్యే=సూర్యాత్మకే, జ్యోతిషి జుహోమి
స్వాహేత్యుక్త్వా జలం విజేత్. అత్ర వితామహవచనమ్—
'సూర్యశ్చేత్యనువాకేన హ్యః పీత్వా సమాహితః, ప్రాతః
కాలే విశుద్ధాత్మా కర్తవ్యో భవతి ద్విజః. అత్ర మన్తార్థః.
పురాతనైః శ్లోకరూపేణ కథితః స లిఖ్యతే—సూర్యో మన్యు
శ్చ మా మన్యుపతయౌ మన్యుజాదఘాత్, ముఖ్యస్తు హస్త
పచ్చిశ్చ మనో హగదరైరపి. రాత్రియ మకార్షం పాపం య
ద్రాత్రిరే వావలుమ్పతు, అబుద్ధికృతమప్యేనో యత్కించ ద్దురి
తం మయి, తచ్చాన్తర్థమహం సూర్యే జుహోమి జ్యోతిషి
స్వయం, ప్రక్షిప్యమృతయోనౌ మాం ముచ్ఛేయంమృత్యు
బధనాత్.

అథ మధ్యాహ్న జలపానవినియక్తం మంత్రమాహ—

—ॐ మధ్యాహ్నమంత్రాచమనమంత్రార్థః. ॐ—

మూ. మం ఆపః పునస్తుపృథివీం పృథివీపూతా పునాతుమామ్,

పునస్తు బ్రహ్మణస్పృతిర్భగ్నిష్ఠా పూతా పునాతు మామ్,
యదుచ్ఛిష్టమభోజ్యం యద్వా దుశ్చరితం మమ,
సర్వంపునస్తు మామాపోఽసతాం చ ప్రతిగ్రహగ్న్ స్వాహా.
(తై. ఆ. ౧౦. ౩౦.)

ఆపః పునన్ద్వితి యా ఆపః సన్ది తాః పృథివీం పునస్తు=
ప్రత్యుశనేన శోధయన్తు. అపాం సకలదేతాస్వరూపతయా
పరమపవిత్రవస్తుత్వాత్పవిత్రీకరణం యుక్తమ్ 'ఆపో వై
సర్వా దేవతాః' ఇతి శ్రుతేః. 'ఆపః స్వభావతో మేధ్యాః' ఇతి
స్మృతేశ్చ సా చ పృథివీ తాభిరబ్ధాః భరితి శేషః. పూ
తా=పవిత్రీకృతా, శుద్ధా సతీత్యర్థః. మా=అనుష్ఠాతారంపునా
తు=శోధయతు. ఉత్తరకర్తృణ్యధికారిణం కరోత్వీత్యర్థః. ప్రథ
మతో 'స పర్వథాః స్వాహామే' దితి నిషేధాద్వర్షధారాసు
ప్రాయత్యకరణస్యాచమనాదేః కర్తృమత్యక్త్యాద్భూమిగ
తత్వసిద్ధ్యర్థ 'మాపః పునస్తు పృథివీ'మితి ప్రార్థితమ్. తతో భూ
మిగతాస్వప్నాచమ్య ప్రయతో భవతీతి విధాయకవచనా
ద్భూమిగతానామపాం ప్రాశనకరణాత్పృథివీ పూతా పునా
తు మామితి ప్రార్థ్యత ఇతి సారమ్ బ్రహ్మణో వేదస్య పతిః
సకలవేదప్రతిపాద్యః మమాత్మేత్యర్థః. 'వేదైశ్చ సర్వై
రహమేవ వేద్యః' ఇతి స్మృతేః. షష్ట్యాః పతిపుత్ర ఇత్యాదినా
పత్యాదౌ పరే షష్ఠీ విసర్గస్య ఛన్దసి బహుళమితి సత్వమ్ పర
మేశ్వరః పునస్తు పునాతు, బహుత్వకథనం ఛన్దసి. యద్వా
బ్రహ్మణో వేదస్య పతిరుపదేష్టా తమాచార్యమిత్యర్థః. 'సు
పాం సులుక్' ఇతి సుపః సూరిత్యయమాదేశః. తం మామక
మాచార్యమాపః పునస్తు. తస్య ఫలమాహ—బ్రహ్మేతి.
బ్రహ్మ వేదస్వరూపం తత్త్వం తేనాచార్యేణోపదిష్ట

మితి శేషః. పూతా స్వయం పూతం సత్, 'సుపాంసులు' గీత్యాదినా సుపో డాదేశః, మాం=అధ్యేతారం పునాతు. ఆ చార్యస్యాఽపః ప్రాయత్యం సంపాదయన్తు. తాదృశాచార్యో పదిప్తవేదాంతరూఢతసంధ్యావందనమన్త్రాః స్వస్య ప్రాయత్యం సంపాదయన్త్వీతి భావః. ఇదానీం సుకృతపాతకజాతం పరిగణయంస్తన్నివృత్తయే సాక్షాదేవాపః ప్రార్థయతే—యదితి. ఉచ్చిష్టమ్ = అపశిష్టమన్న (న్య)భుక్తావశిష్టరూపముచ్చిష్టం యత్ అస్తి, యత్ అభోజ్యం=భోక్తుమయోగ్యం కేశకీటమూషికాపురీష తదజ్ఞావపన్నమన్నం యదస్తి, తదేతద్ద్వివిధం, సముచ్చయద్యోతకచకారాభావశ్చాద్దసః. మయా కదాచి ద్భుక్తమ్, కీటాద్యుపపన్నమన్నమభోజ్యమిత్యేత త్సామయాచారికేషు దృశ్యతే— 'యస్తింశ్చాన్నే కేశః స్వాదన్య ద్వా మేధ్యమమేధ్యైరవమృష్టం కీటోవాఽమేధ్యనేవీ మూషకలాఙ్గం వా'ఇతి. మూషకలా మూషికాపురీషమజ్ఞం మూషకలాఙ్గముపసమస్తమపి మూషకపదమపేక్షిత ఇతి వృత్తికారః. అథవోచ్చిష్టం=పిత్రాదిభుక్తావశిష్టం, పితుర్జ్యేష్ఠస్య చ భ్రాతృరుచ్చిష్టం భోక్తవ్యం ఇతి సూత్రవిహితమపి తయోర్ధర్తానుష్ఠానవివర్యయేఽభోజ్యం భోక్తుమర్హమ్, 'ధర్మవిప్ర తిపత్తావభోజ్యమ్' ఇత్యాపస్తమ్బస్తరణాత్. తత్ర వృత్తికారః—యది తయోర్ధర్తాద్విప్రతిపత్తిరపాయో భవతి తతో న భోజ్యమ్. యద్వా భుజ్ఞానస్య బ్రహ్మచారిణో ధర్మవిప్రతిపేధో భవతి మధుమాంసాదిమిశ్రితత్వేన తతో న భోజ్యమితి తాదృశమపి క్వచిత్ప్రమాదాదినా మయా భుక్తమస్తి య ద్యోచ్చిష్టం సర్వజనభుక్తోచ్చిష్టం యదస్తి తదభోజ్యం భోజ

నానర్హం. 'ఉపేతః స్త్రీణా మనుపేతస్య చోచ్ఛిష్టం వర్జయేత్' ఇతి నిషేధాత్. తథావిధమపి కదాచిద్భుక్తం మయా ప్రమాదాత్, కించ మను కర్తు ర్విజ్ఞానమయకోశస్య సిద్ధాంతే తస్యైవ కర్తృత్వాశ్రయత్వాభిధానాదిత్యర్థః (మానాద్వేత్యస్యార్థః), తథా చ దుశ్చరితం అపి యత్ అస్తి అపేయపానా నాస్వాద్యాఽస్వాదనాగమ్యాగమనలక్షణం మత్కృతం యదస్తీత్యర్థః, దుష్టం చరితమితి విగ్రహసామర్థ్యా ద్దుశ్చరితపదస్యైతావాసర్థో లభ్యతే. తత్సర్వం పరిహృత్యేతి శేషః. తతో 'మామాషః పునస్తు' ఇతి. తథా అసతాం శూద్రాదీనాం దుష్కర్మిణాం వా సంబంధినం ప్రతిగ్రహం చ పునస్తు. 'అప్రతిగ్రహ్యాం ప్రతిగ్రహ్యా' ఇత్యాశ్వలాయనసూత్రే దుష్టప్రతిగ్రహకరణానంతరం ప్రాయశ్చిత్తం కార్యమిత్యుక్తత్వాత్. తదర్థమభిమంత్రితముదకం. స్వాహా=మదీయే వక్త్రాగ్నౌ సుష్టు హుతమస్తు. తేన సర్వం పాప్తానం భస్మీకరోమిత్యర్థః. అత్ర గ్రన్థాంతరే మన్తార్థః. శ్లోకరూపేణ పురాతనైః దర్శితః. స లిఖ్యతే—శ్లో. "ఆషః పునస్తు పృథివీం పూతా తాభిః పునాతు మాం, పునస్తు బ్రహ్మణస్పతిర్వేదవేద్యః పునాతు మాం (త్వితి) పూతమిత్యత్ర (తాఇ) పూతేతి బ్రహ్మపూతా పునాతు మాం, యదుచ్ఛిష్టం మభోజ్యం చ యద్వా దుశ్చరితం మమ. సర్వస్తాదంహసోఽస్తా న్తా మసతాం చ ప్రతిగ్రహేత్, పున న్తావపి ఇతి ధ్యాత్వా స్వాహేత్యుక్తాఽజలం పిబేత్" ఇతి.

—ॐ మార్జనమంత్రార్థః. ॐ—

యజుర్హర్షనమస్త్రానాహ.—

మూ. మం. దధి క్రావ్ ణ్ణో అకారిషం జిహ్వా రశ్వస్య వాజినః.

సురభి నో ముఖాకరత్ప్రణ ఆయాగ్ంషి తారిషత్ —

(తై. సం. ౧-౫-౧౧.)

దధిక్రావ్ణ్ణ ఇత్యాది. దధీని=హవీంషి, కాష్ఠాదీని వా, క్రామతి=గచ్ఛతీతి, దధిక్రావా, హవిర్భు గగ్ని పురుష ఇతి యా వత్. తస్య 'దధిక్రావ్ణ్ణోః, దధిక్రావ్న్ అన్ ఇతి స్థితే స్వర పూర్వసృజనస్య ద్విత్వేప్రాప్తే' అవకారపూర్వస్పర్శశ్చ సౌష్ఠ్య సాదే' ఇతి వకారపూర్వస్య స్పర్శస్య వకారస్య ద్విత్వం విహితం ప్రాతిశాఖ్యే. తదనంతరమేతేషామేకీకరణే దధిక్రావ్ణ్ణ ఇతి స్థితమ్. భాషాయాం తు దధిక్రావ్ణ్ణ ఇతి వ్యాకరణపారీక్షా భణంతి. జిహ్వాః=జయశీలస్య, వ్యాపకస్య, అశూ వ్యాప్తే. 'అశ్వ రూపస్య వా, అగ్ని ర్దేవేభ్యోఽనిలాయతః, అశ్వో రూపం కృత్వేతి శ్రుతే. వాజోఽన్నమస్యాస్తీతి వాజీ తస్య వాజినః 'అన్నం వై వాజః' ఇతి శ్రుతే. సర్వేషాం దేవానాం మధ్యే తస్యైవాన్నాదత్వాత్. అన్నసంపన్న స్యేత్త్యర్థః 'అగ్నిర్వా అ కామయత, అన్నాదో దేవానాగ్ం స్యామితి, స ఏత మగ్నయే కృత్తికాభ్యః పురోడాశమష్టాకపాలం నిరవపత్. తతో వై సోఽన్నాదో దేవానామభవత్. అగ్నిర్వైదేవానామన్నాదః' ఇతి శ్రుతే. వేగవతో వాయుసఖత్వా దతిశీఘ్రగామినైత్యర్థః. ఈదృశస్యాగ్నేరహం, అకారిషం = తస్య సంబంధం ప్రతీతం కుర్యాం. తస్య కింకరో భూయాసమిత్యర్థః. అకారిషమిత్యత్ర రేఫసోఽపరీకారశ్చాన్దసః. స చాగ్నిః, నః=అస్తాకం, ముఖా=ముఖాని, డాప్రత్యయః, చత్వారిశ్పం గేత్యత్ర తథాదర్శనాత్. సురభి=సురభీణి, ప్రత్యయలోపశ్చాన్దసః, అస్త త్సుకృతసమాసాది తసౌరభ్యాణి, కరత్=కరో, ఛాన్దస మేతత్. పరిశుద్ధాని కుర్యాది

తస్యర్థః. కిం చాస్తాకమాయూంషి, ప్రః చార్థే, తథాచాఽ
 యూంషి చ తారిషత్ = సర్థయతు. ప్రేతు్యపసర్థస్య థాతునా వా
 సంబంధః. తథాచ ప్రతారిషదితి సిద్ధ్యతి. ప్రకర్షణ సంవర్థయ
 త్వీతి విశేషః. నిరుపద్రవం వేదోదితమాయుష్యమస్తభ్యం ద
 త్వాఽనుగృహ్యంత్యితి భావః. లిజర్థే లేట్. ఇతి విధ్యాదౌ లేటి
 తస్య 'సిబ్బహులంలేటి' ఇతి సిప్. (తస్య ఛందసి బహుళం లేడి
 తి లేటస్సుట్) 'లేటోఽడాటా' ఇతి వికల్పేనాడాగమః. అత్ర
 మన్తార్థే పురాతనబద్ధాః శ్లోకా లిఖ్యంతే—శ్లో. 'దధిక్రావా
 రమిర్వహ్నిర్దధి క్రామతి య జ్జగత్, జయవ్యాప్తిజవై ర్యోగా
 జ్జిహ్వారశ్వస్య వాజినః. అకారిషం స్తుతిం కుర్యాం తస్య సంబం
 ధినీంతథా, సురభీణి సుశుద్ధాని ముఖాని స కరోతు చః. ప్రతా
 రిషత్ప్రదద్యాచ్చ పూర్ణాన్యాయూంషి సః ప్రభుః'. అత్ర దధి
 క్రావశబ్దస్య సూర్యహత్యేతు మన్తార్థ స్తేవం వ్యాఖ్యేయః.
 దధిక్రాన్ ణో=లోకయాత్రానిర్వాహకస్య సూర్యస్య, జిహ్వార
 శ్వస్య=వ్యాపకస్య, వాజినః=వేగవతః, శేషం పూర్వవత్. మ
 న్తాస్తే మార్జనం కార్యం. తథా శిష్టాచారాత్ —శ్లో. 'అష్టా
 త్మరం నవపదం పదాదౌ బ్రహ్మహా భవేత్, పదాస్తే ప్రక్షిపే
 త్తోయమశ్వమేధఫలం భవే' దితి వచనాత్, మన్తాస్తే కర్తా
 దీంతస్యన్నిపాతయేదితి న్యాయాచ్చ. ఆపో హి స్థేతి గతమ్.
 మార్జనే మన్తాస్తరమాహ—

మూ. మం. హిరణ్యవర్ణాః శుచయః పావకా యాసు జాతః
 కశ్యపో యా స్విన్ద్రాః అగ్నిం యా గర్భం దధిరే విరూ
 పాస్తాన ఆపః శగ్గ్ సోనా భవన్తు.

హిరణ్యవర్ణా ఇతి. హిరణ్యవర్ణాః=సువర్ణ చాఘయా, స్తామ్ర వర్ణా ఇతి యావత్. దివేతి శేషః. తథాచ బ్రాహ్మణం—‘య ద్వైదివా భవత్యపో రాత్రిం ప్రవిశతి తస్మాత్తామ్రా ఆపోది వాదదృశ్రే(శ్య)ఇతి శుచయః=శుద్ధాః, పావకాః=పావయిత్ర్యః, స్నానాదినా సకలజగత్స్వావనే సమర్థాః ఇతి యావత్. ఏతా దృశా యాస్తీష్ఠన్తి, కించ యాసు=అప్పు, కశ్యపః=ప్రజాపతిః, యద్వా పశ్యతీతి పశ్యకః=సూర్యః, స హి సర్వలోకసాక్షీ ‘కర్త సాక్షీ జగచ్చక్షు’ రిత్యభిధానాత్, ఆద్యస్తవర్ణవిపర్యాస శ్చా న్దసః. ‘కశ్యపః పశ్యకో భవతి యత్సర్వం పరిపశ్యతీతి సౌ ధ్యాయత్’ ఇతి శ్రుతేః. న (స) చాప్పు జాత ఇతి పౌరాణికః. (కాః) ‘యోఽముష్య తపత ఆయతనం వేద, ఆయతనవాన్ఘ్ర వతి, ఆపోవాఽముష్య తపత ఆయతనమ్’. ఇత్యత్ర సూర్యస్యా బ్వికారత్వం. ఇన్ద్రః=సురేశ్వరః, స చాప్పు జాతః. విరూపాః= నానారూపాః, యాః=ఆపః, అగ్నిం=బడబాగ్నిం, గర్భం=గర్భస్థ జంతుం, దధిరే=కుక్షిస్థజంతుత్వేన స్థాపితవత్య ఇత్యర్థః. ‘తృతీ యమప్పు సృమణా అజస్ర మిన్ధాన ఏనం జరతే స్వాధీః’ ఇతి శ్రుతేః. తాః=ఏవంభూతాః, ఆపో, నః=ఆస్తాకం, శం=సుఖహే తవః, సోమనాః=అవైషయికసుఖజనకాశ్చ భవన్తు. అథవా శం దుగఖం శమయిత్వేతి శేషః. సోమనాః=సుఖకారిణ్యో, భవన్తు. మార్జనే వినియుక్తం మన్తాన్తరం తావదాహ—

మూ. మం. యాసాగ్ం రాజా వరుణో యాలి మధ్యే సత్యా
నృతే అపశ్యజ్జనానాం, మధుశ్చుతః శుచయో యాః
పావకాస్తా న ఆప శ్శగ్ధ్ సోమనా భవన్తు.

యాసాగ్ం రాజేతి. పరుణః రాజా=యాదసాం పతిర్దం
 డధర ఇత్యర్థః జనానాం-సత్యాసృతే=పుణ్యపాపే, అపవశ్యక్=
 విపేచయక్, యాసాం అపాం మధ్యే వసతీతి శేషః. యాతి=
 గచ్ఛతి. అయం పుణ్యకృదయం పాపకృదితి పుణ్యపాపానురూప
 మనుగ్రహనిగ్రహరూపవ్యాపారచిక్రియా తత్ర వసతీత్యర్థః.
 అపి చ మధుశ్చుతః=మధుస్యద్దినోయ మధుస్రావిణ్య ఇతి యా
 వత్. శుచయః, పావకా యాః తిష్ఠన్తి తా ఆపః, శిష్టం గతం,
 యద్యపి హిరణ్యసర్గాః శుచయః పావకా ఇత్యత్ర శుచిపావక
 పదే ఏవ పునరపి గృహీతే ఇతి పానరుక్త్యంతథా(౭వ్యాపా)
 ప్యాద రాత్పునర్వచనం, మస్త్రవిషయే పానరుక్త్యమపి నాస్తి.
 తదుక్తం భగవతా భాష్యకారేణ ఈశావాస్యభాష్యే—న
 మస్త్రేషు జామితాస్తీతి పూర్వమస్త్రోక్త ఏవార్థః పునరుచ్యత
 ఇతి. కించ —

మూ. మం. యాసాం దేవా దివి కృణ్వన్తి భక్షం యా అన్త
 రిక్షే బహుథా భవన్తి, యాః పృథివీం పయసోన్దన్తి
 శుక్రాస్తా న ఆప శ్శగ్న్ సోనా భవన్తు.

(తై. సం. ౫-౬-౧.)

యాసాం దేవా ఇతి. యాసాం అపాం, భక్షం=భక్షణం,
 భక్షమాప్రియమాణమితి శ్రౌతే దర్శనాత్. దేవాః, దివి ద్యు
 లోకే, మద్ధాకిన్యామితి శేషః. కృణ్వన్తి=కుర్వన్తి, పూరణగుణే
 త్యాది నా సుహితార్థే షష్ఠీ. ద్యులోకే యా ఆపో దేవానాం
 భక్షమమృతరూపత్వాదిత్యర్థః. యాః చ అన్తరిక్షే, బహుథా
 బహుప్రకారాః, భవన్తి=సన్తి. భూసత్తాయాం—సర్వా సుదా

రా స్సలిలా నస్తరితే ప్రతిష్ఠితాఽ'ఇతి శ్రుతేః. యాః ఆపః, పృథివీం పయసా = దృష్ట్వా, ఉద్ధన్తి=సకలలోకానుగ్రహార్థం పృథివీం వర్షధారాత్తనా సింఘాన్తీతి భావః. శుక్రాః = శుభ్రాః, ఆపః ఇతి, గతమన్యత్.

మూ. మం. శివేన మా చక్షుషా పశ్యతాఽపః శివయా తను వోపస్పృశత త్వచం మే, సర్వాగ్ం అగ్నిగ్ం రఘుషదో హువే వో మయి వరోచ్చ బలమోజో నిధత్త.

(తై. సం. ౫. ౬. ౧.)

శివేనేతి. హే ఆపః, శివేన=సుఖస్వరూపేణ, శివం=భద్రం కల్యాణమితి కోశాత్. చక్షుషా=కటాక్షేన, మా=మాం, పశ్యత=మయి నిరస్తరం భూయసీం కరుణాదృష్టిం సంపాదయతేత్యర్థః. శివయా తనువా=కల్యాణమూర్త్యా, మే త్వచముపస్పృశత=మదీయాం త్వచముపస్పృశనేన పరిపూతాం కురుతేత్యర్థః. ఇదానీమధికారీ స్వకృత్యమాభాషతే—సర్వాసగ్నినితి. హే ఆపః!, సః=యుష్మాకమపున సీదన్తి తిష్ఠన్తీతి అఘృషదః=జలస్థాన్బాడబాదీః, సర్వాః=అగ్నిః, హువే=ఆహ్వాయామి. కిమర్థమిత్యత ఆహ—మయీతి. మయి, వర్చః=దీప్తిః, బలం=శక్తిః, ఓజః = ఉత్సాహః, ఏతత్సర్వం మయి, నిధత్త=స్థాపయత. మాం వర్చస్వినం బలవన్తమోజస్వినం కురుతేత్యర్థః. అగ్నిసఘృషద ఇతిస్థితే అనితీపరో గ్రహాఖ్యాయాజ్యామహాపృష్ఠ్యహిరణ్యవర్ణీ యేష్వికారోకారపూర్వో రేఫమాకారపూర్వశ్చయకారమితి ప్రాతిశాఖ్యసూత్రం. అత్ర త్రిభాష్యకారః—ఏతేషు ఈకార పూర్వ ఊకారపూర్వోవానితిపరో నకారః రేఫభావమాప

ద్యతే, అకారపూర్వశ్చేద్యకారమాపద్యతే, హిరణ్యశర్ణియే
షు సర్వానస్మినితి స్థితే ఆకారపూర్వత్వాన్న కారః యకార
మాపద్యతే, ఈకారపూర్వత్వాన్న కారో రేఫభావమాప
ద్యతే, లుప్యతే త్వవర్ణపూర్వో యవకారావితి యకారో లు
ప్యతే. సకారస్య రేఫోష్టయకారాభావాల్లుప్తే చ యల్లోపాచ్చ
పూర్వస్వరోఽనునాసిక ఇతి అకారస్య ఈకారస్య చ సానునాసి
కత్వమితి వ్యాచక్రే ఇతి సర్వం సుస్థం. ఏనం మార్జనం విధాయ
తతః పాపపురుషవినిర్గమనాయ దక్షిణకరే జలం నిధాయ నాసి
కాగ్రం ప్రాశయ్య వామభాగే మేదిన్యాం నిక్షేప్య తజ్జలం
నానలోకయేత్. తదుక్తం వాసిష్ఠే—శ్లో. 'గృహీత్వా పాణి
నా వారి స్వశాఖోక్తామృచం జవేత్, ఉద్ధృత్య దక్షిణే హస్తే
జలం గోక్షర్ణచత్కృతే నిధాయ నాసికాగ్రే తు పాపపురుషం
(పూర్వం) చ సంస్తరేత్, బిభృయాన్నాసికాయాం తు నిరు
ద్ధప్రాణమారుతః. వామే నిక్షేప్య మేదిన్యాం తజ్జలం నాన
లోకయేత్. ఇతి.

❧ అఘమర్షణమంత్రార్థః. ❧

తత్ర వినియుక్తం మంత్రమాహః—

మూ. మం. ద్రుపదాదివ ముఞ్చతు, ద్రుపదాదివేన్దుముచానః,
స్విన్నః స్నాత్వీమలాదివ, పూతం పవిత్రేణేవాఽజ్యమ్,
ఆపః శున్ధన్తు మైనసః.

(తై. బ్ర. ౨-౬-౬.)

ద్రుపదాదితి. మాం ఏనసో ముఞ్చతు కర్తృసాక్షీ సూర్య
ఇతి శేషః. తత్ర నిదర్శనం—ద్రుపదాదివ = అపరాధినాం
పాదే కీలితం కాష్ఠం ద్రుపదం; చోరాదీన్నిరోద్ధం గ్రామ

మధ్యే దారుమయం పాదకీలితం విధాయ గ్రామస్వామినః స్థాప
యస్తీతి ప్రసిద్ధం, తస్మాదివేత్యర్థః. యథా కృపాః స్వామీ త
ద్బంధనాదపరాధినం మోచయతి తద్వదితి భావః. కించ—ఆపః,
ఏనసః=పాపాత్, మా=మాం, శున్ధన్తు=శోధయన్తు, అస్మిన్నర్థే
త్రయో దృష్టాంతాః కథ్యంతే—ద్రుపదాశ్=పాదకీలితకాష్ఠాత్,
ఇన్దుముచానః=ముక్తఇవ, స్విన్నః=స్వేదవాక్, స్నాత్వీ 'స్నా
త్వాస్నుత్పురయశ్చ స్నాత్వాదయశ్చ' ఇతి నిపాతనాత్సా
ధుః, మలాత్=సర్వశరీరవ్యాపిపజ్కా, న్దుక్త ఇవ, పునాత్య నేనా
జ్యాదికమితి పవిత్రం 'పునస్సంజ్ఞాయాం' ఇతి కరణ ఇత్ర ప్రత్యయః.
తేన పవిత్రేణ, సమసాగ్రదర్శరూపేణ, 'సమా సాగ్రో దర్శా
ప్రాదేశమాత్రే పవిత్రే కృత్వా (కురుతః)' ఇతి శ్రౌతే దర్శనాత్
'పవిత్రం వై దర్భాః' ఇతి శ్రుతే. తేన పూతం=శోధిత 'మా
జ్యస్థాల్యామాజ్యం నిరూప్యేత్యారభ్యోదగగ్రాభ్యాం పవిత్రా
భ్యాం పున రాహరం త్రిరుత్పాదేతి శాస్త్రవిధినా సంస్కృతం,
ఆజ్యం=సర్పిః ఇవ. ఏతత్సర్వం తత్తద్దోషాద్వినిర్ముక్తం సద్యథా
పరిశుద్ధం భవతి, తథా మామాపః సర్వస్మాదేనసః శోధయ
న్వీతి తాత్పర్యార్థః. అత్ర కారికాకారః—శ్లో. (యా) 'అ
ద్యోజితౌ కశ్యపేద్వాగ్నిం వైద్యుతబాడబమ్, గర్భం
యా దధిరే నానాహపాస్థితివశేన తాః శం దుగ్ధం శమయి
త్వా నః సోమనాస్సన్తు సుఖప్రదాః, యాసాం మధ్యే దణ్డధుః
పుణ్యపాపే వివేచయన్. ఐరుణో యాతి మధురస్యద్దినయః పూ
ర్వవత్పురమ్, యాసామమృతరూపాణాం భక్షణం కుర్వతే
మరాః. వృష్ట్యాత్తనా యా (చ) బహుధా భేద యా (నేచ
కాః) పృథివీమపి, సయసా తద్గతాకారైః సింహైస్తీతి త్రిలోకగాః.

శుక్రా విశుద్ధాస్తా ఆపః శంసుదాః సన్తు శర్కదాః, ఆపః కల్యాణ
దృష్ట్యా మాం పూతః స్యా ఇతి పశ్యత తను వా సౌమ్యయా
మూర్త్యా స్పృశత త్వచం (తాంగంచ)మామికా(క)మ్, ఆహ్వా
యామ్యప్పు వసతో వహ్నినో బాడబాదికాన్. ఆపో యూ
యం యశో వరోచ్ఛ బలమోజో నిధ త్తవై.' ఏతత్సర్వం సన్ధ్యా
త్రయేఽపి సమానమ్. జలప్రాశనమస్త్రాస్తు విశేషతో వర్ణి
తాః పూర్వమాపో హి ష్ఠేతి నవభిర్తార్జనం పశ్చాదపి తతైవ,
ఇతరేషు మాంజనమస్త్రేషు సర్వముక్త్యా తతః కర్తవ్యం తదేవ
శిష్టాచారాత్. ప్రాతస్సన్ధ్యాముపాసిష్య ఇతి ప్రాతః, మాధ్యా
హ్నికసన్ధ్యాముపాసిష్య ఇతి మధ్యాహ్నీ, సాయంసన్ధ్యావిష
యే తు సమ్యగధస్తాత్సంకలోప నిర్ణీతః, ఆత్ర విద్యారణ్యస్వా
మిభిరుదాహృతం మాధవీయే—'అథాతః సన్ధ్యోపాస్త్రీ(స్థ్యావ
స్థన) విధిం వ్యాఖ్యాస్వామస్తీర్థం గత్వా ప్రయతోఽభిషిక్తః
ప్రక్షాల్య పాణిపాదమాచమ్యాగ్నిశ్చ మామన్యశ్చేతిసాయ
మఃః పిబేత్సూర్యశ్చేతి ప్రాతః సావిత్ర్యా సుభిమత్యాఽ
బ్లిజ్ఞాభిర్హిరణ్యపర్ణియాభిః పావమానీభిర్వాప్యహృతిభిరన్వైశ్చ
పవిత్రైరాత్మానం ప్రోక్ష్య ప్రయతో భవతి.' ఇతి. ఆథాఘ్నీ
ప్రదానం కర్తవ్యమ్, తద్వినియుక్తమస్త్రస్త్వసుపదమేవ వ్యా
ఖ్యాస్యతే.

❧ మధ్యాహ్నసన్ధ్యార్ఘ్యప్రదానమంత్రః. ❧

మాధ్యాహ్నికసంధ్యాయామర్ఘ్యప్రదానవినియుక్తం
మస్త్రమాహః—

మూ. మం. హగ్ం స శ్శుచిషద్వసురస్తరిక్షసద్ధోతా వేదిషదతి
ధిర్దురోణసత్, నృషద్వరసదృతసద్వోమసదబ్జా గోజా ఋ

తజా అద్రిజా ఋతం బృహత్.

(తై. ఆ. ౧౦. ౪.)

భా హగ్ంస ఇతి. హన్త్యాహవనీయాదిదేశేషు వ్యాహతయా గచ్ఛతీతి హగ్ం సః=పరమాత్మా, 'హంసో నామ సదా శివః' ఇతి వచనాత్ స తు కీదృశ ఇత్యపేక్షాయామాహ— శుచిషదిత, శుచౌ దేశే=అవిముక్తాదిపుణ్యక్షేత్రజాతే సీదతీతి శుచిషత్; 'క్షేత్రాణాం పతయే నమః' ఇత్యాదౌ తథా దర్శనాత్. వసన్త్యస్తిజ్జగతీతి వసుః, వాసయతీతి వా వసుః, 'వాస నాద్వాసుదేవస్య వాసితం తే జగత్త్రయమ్' ఇతి దర్శనాత్. అన్తరిక్షే సీదతీతి అన్తరిక్షసత్; 'యోఽన్తరిక్షే తిష్ఠతి' ఇతి శ్రుతేః. 'హోతా = అగ్నిరూపేణ దేవానామాహ్వయితా, 'ఋషిర్హోతా నిషసాద' ఇతి శ్రుతేః. యద్వా హోతా = దేవానామాహ్వతా వహ్నిస్తద్రూప ఇత్యర్థః. 'అగ్నిం దూతం వృణీమహే' ఇతి శ్రుత్యా వహ్నిర్దేవహోతృత్వావగమాత్; వేద్యాం భూలోకాదౌ వ్యాహత్యేన సీదతీతి వేదిషత్; 'సా వా ఇయగ్ం సర్వైవ వేదిః' ఇతి శ్రుతేః. వేద్యాం పరిష్కృత భూమ్యాం సీదతి తిష్ఠతీతి వేదిషత్; 'వేదిః పరిష్కృతా భూమిః' ఇతి కోశాత్. 'వేదిర్వై పరోఽన్తః పృథివ్యాః' ఇతి శ్రుత్యా వేదికాయాః సర్వోత్కృష్టత్వావగమాత్. తత్ర పరమాత్మాఽవిర్భావో యుక్త ఇతి భావః. అతిథిః అతిథిసదృశః, తల్లక్షణం తు, స్వధర్మయుక్తంకుటుమ్బినమభ్యాగచ్ఛతి ధర్మపురస్కారో నాన్నప్రయోజనః సోఽతిథిర్భవతి, ఇతి. ధర్మపురస్కారః క్రత్వాద్యనుష్ఠానం పురస్కృత్య తస్మిన్ధర్మం యాజ్ఞాపర ఇత్యర్థః. కేచిదభ్యాగత ఇతి వదంతోఽభ్యాగతః స్వయం విష్ణుః

రితి నచనముదాహరణ్, తన్న; అభ్యాగతస్యాన్నమాత్రాద్ధి
 త్వాత్. అతిథేస్తు వర్ణితలక్షణలక్షితత్వేన తద్విలక్షణత్వాత్.
 తస్మాదతిథిశబ్దస్య నాన్నమాత్రార్థభ్యాగతోఽర్థః. కింతు వర్ణిత
 ఏవార్థః. నన్వభ్యాగతపదమపి తథావిధార్థవాచకం నాన్నమా
 త్రార్థవాచకమితి చేత్, ఓం; సంజ్ఞాభేదేఽపి న తు సంజ్ఞిభేద
 ఇతి సారమ్. దురోణేషు గృహేషు సీదతి గచ్ఛతిత దురోణ
 సత్; 'అజస్రా దీదిహి నో దురోణ' ఇతి దురోణశబ్దస్య స్థాన
 పరత్వదర్శనాత్, బ్రహ్మణ్ణాఖ్యగృహపతిరిత్యర్థః. సృషు వై
 శ్వానరూపేణ సీదతీతి నృషత్, 'అహం వై శ్వానరో భూ
 త్వా ప్రాణినాం దేహమాత్రితః' ఇతి స్మృతేః. వరే=శ్రీశ్రీ
 తీర్థాదౌ సీదతీతి పరసత్. 'నను స్తీర్థాయ చ' ఇతి శ్రుతేః. య
 ద్యపి శుచిపదిత్యనేనై వాయమర్థః సిద్ధస్తథాఽప్యాదరాత్పున
 ర్వచనమ్. మన్తేషు జామితా నా స్తీతి (పాగు క్తమితి) భావః.
 ఋతే=యజ్ఞేనిష్పాదకత్వేన సీదతీతి ఋతసత్, వ్యోమని సూ
 ర్యాత్తనా సీదతీతి వ్యోమసత్, అప్పు జలేషు జాయత ఇతి
 అబ్జాః 'యోఽప్పు తిష్ఠన్' ఇతి శ్రుతేః 'జనసనఖనక్రమగమో
 విత్' ఇతి విత్. 'విడ్వనోనునాసికస్యాఽత్' ఇతి నకా
 న్స్యాదాదేశః. గోష్వంతర్యామిత్యేన ప్రాదుర్భూతో గోఙాః,
 'పశువతయే చ' ఇతి శ్రుతేః. ఋతే యజ్ఞే భోక్తృత్వేన జాత
 ఋతఙాః, 'భోక్తారం యజ్ఞ కర్తణః' ఇతి స్మృతేః. అద్రిషు ఘృ
 తేషు జాతః స్థిత ఇతి అద్రిఙాః, యః సర్వేషు భూతేషు
 తిష్ఠన్' ఇతి శ్రుతేః. ఈదృశః పరమాత్మా, బృహత్=అధికమ్,
 ఋతమ్=ఉపాసనాత్మకం యజ్ఞం నిష్పాదయత్సీతి శేషః. అథ
 సజలేన పాణినా త్రిః ప్రదక్షిణమనువ్రజనం కర్తవ్యమ్,

‘యత్ప్రదక్షిణం ప్రక్రా (క్ర)మన్తి తేన పాప్తానమవధూన్వన్తి’ ఇతి శ్రుతేః. ‘అసావాదిత్యమన్త్రేణ సోదకేనైవ పాణినా, ప్రదక్షిణమనువ్రజ్య వాచయేత్సన్ధ్యయోర్ద్వయోః’ ఇతి స్మృతేశ్చ సంధ్యయోరిత్యుపలక్షణమ్. సంధ్యానామవీతి జ్ఞేయమ్. అతఏవైతత్సంధ్యాత్రయేఽపి సమానం భవతి. తథైవ శిష్టాచారాత్.

— సన్ధ్యాప్రదక్షిణప్రకారః. ౧ —

తత్ర వినియుక్తం మన్తమాహ—
మూ. మం. అసావాదిత్యో బ్రహ్మ.

(తై. ఆ. ౨. ౨.)

అసావీతి. అసౌ ఇతి పాణినా నిర్దేశః, ఆదిత్యః పరమాత్మా, ఉభయోరైక్యానుసంధానం సంధ్యావన్దనస్య ప్రధానభూతం ఫలం భవతి. “అసావాదిత్యో బ్రహ్మేతి బ్రహ్మైవ సచ్ఛ్రియోవ్యేతి యవవం వేద” ఇతి శ్రుతేః. అత్రేదం రహస్యం ప్రకాశ్యతే—కాలత్రయేఽప్యర్ఘ్యదానం కర్తవ్యం తత్ర సాయంప్రాతఃకాలయోరర్ఘ్యత్రయం ప్రకృతమ్, మధ్యాహ్నే త్వేకమర్ఘ్యం విహితమ్, ఇదం చ యథాకాలమేవ కర్తుం శక్యమ్, కాలే త్వతిక్రాంతే ప్రాయశ్చిత్తతయా ప్రాణాయామోఽర్ఘ్యప్రక్షేపణం చ కర్తవ్యమ్. ఉభయోస్సముచ్ఛయో న తు వికల్ప ఇత్యుక్తమధస్తాత్ తత్రాయం ప్రయోగః—విధిదాచమ్య యథాశక్తి ప్రాణానాయమ్య మమ సాయంసన్ధ్యాకాలాతిక్రమణదోషపరిహారార్థమ్, ప్రాయశ్చిత్తార్ఘ్యపూర్వకమర్ఘ్యప్రదానం కరిష్య ఇతి సంకల్ప్య నూతనోదకేన సశిరస్కాయా సవ్యాహృతికయా గాయత్ర్య ప్రాయశ్చిత్తార్ఘ్యమేకం దద్యాత్,

ఏవం ప్రాతః, న చైవం ప్రాయశ్చిత్తకరణే ప్రమాణాభావః.
 'నియమాతిక్రమణే చాన్యస్తిక్' ఇతి సూత్రకారవచనాత్,
 ప్రాణాయామఃప్రాయశ్చిత్తతయాకర్తవ్యః, 'ఆచాన్తోవిధిపత్యా'
 ణానాయమ్యచతుర్థ్యకం, కాలాతీతవిశుద్ధ్యర్థం దత్వా సన్ధ్యాం
 సమాచరే, దితి స్మృతేః. తతశ్చతుర్థ్యం దేయమితి వివేకః.
 యథా కాల మనుష్ఠానేత్వేకైకః ప్రాణాయామః కర్తవ్యః సన్ధ్యా
 దావర్ణ్యః, 'సన్ధ్యాదావర్ణ్యదానే చ ప్రాణాయామైకమాచ
 రేత్' ఇతి వచనాత్. షట్కర్తృచంద్రికాయామప్యక్తమ్-
 శ్లో. 'ఏవం సమూర్జనం కృత్వా బహిశ్శుద్ధ్యర్థకారకమ్, తతో
 ఒభ్యస్తరశుద్ధ్యర్థం ప్రాణాయామం సమాచరేత్.' ఇతి. అత్రా
 యం సిద్ధాంతః—యథా కాలాతిపత్తౌ సన్ధ్యావందనం క్రియతే
 తథా ప్రాయశ్చిత్తార్హ్యమేకం దాతవ్యం తదనంతరం సాయం
 ప్రాతః త్రిణ్యర్హ్యణి దాతవ్యాని. తత్ర ప్రాయశ్చిత్తార్హ్యదానా
 త్పుర్వమేకః ప్రాణాయామః కర్తవ్యః. పునః ప్రథానార్హ్య
 దానేఽపి కర్తవ్య ఇతిచేన్న, ఏకం ప్రాణాయామమేవా
 దాయ ప్రథానార్హ్యదానస్యాపి ప్రాణాయామపూర్వకత్వ
 సిద్ధేః యథా పవమానప్రసవణేఽధ్వర్యముఖాః ప్రసజ్జిర
 ఇత్యత్రైకేనైవాధ్వర్యుణా సర్వే ప్రస్తోత్రాదయోఽధ్వర్యము
 ఖా భవంతి. యథాఽఽశ్వలాయనసూత్రే బ్రహ్మయజ్ఞప్రకరణే
 ఓంపూర్వా వ్యాహృతయిత్యేక ప్రణవమాదాయ సర్వాసాం
 వ్యాహృతీనాం నారాయణాశయాత్ప్రణవపూర్వకత్వం; యథో
 భయోరపి దర్శపూర్ణమాసయోరేకా మన్వారమ్భణీయామా
 దాయ తదారమ్భపూర్వకత్వం తద్వత్ప్రకృతేఽపీతి న కోఽపి

దోషః. స చోభయత్రాపి ప్రాణాయామానుష్ఠాన మస్తు బాధ
కాభావాదితి వాచ్యమ్. తథాత్వే, వచనాభావాత్, తత్కల్ప
నాయాముపసత్తివిరోధాచ్చ. తథాహి ప్రథమాచమనం కృ
త్వా ప్రాణానాయమ్య ప్రాయశ్చిత్తార్ఘ్యదానం కరిష్య ఇతి సం
కల్ప్య తత ఉత్థాయార్ఘ్యం దత్వా పునరుపవిశ్యాఽచమ్య పునః
ప్రాణానాయమ్య పునరుత్థాయ ప్రథానార్ఘ్యాణి దేయానీతి వా
చ్యమ్ స హ్యత్రావిగీతశిష్టాచారో దృశ్యతే, తస్మాదుపసత్తి
విరుద్ధోఽయం పక్ష ఇత్యస్తదుక్తమేవ సమ్యక్ తత్రాయం
ప్రయోగః—చర్ణితరీత్యాఽచమ్య యథాశక్తి ప్రాణానాయ
మ్య దేశకాలాచసుకీర్త్య మమ సన్ధ్యాకాలాతిక్రమణదోషపరి
హారార్థం ప్రాయశ్చిత్తార్ఘ్యదానపునఃసమర్ఘ్యదానం కరిష్య
ఇతి సంకల్ప్య జలం గృహీత్వోత్థాయ తర్జన్యన్త్యుష్ణయోరసం
సర్గం యథా తథా ప్రాయశ్చిత్తార్ఘ్యం దత్వా.

❧ అర్ఘ్యదానప్రకారః. ❧

సాయం ప్రాతశ్చ త్రీణి త్రీణ్యర్ఘ్యాణి దద్యాత్ అత్ర స్మృతి
వచనాన్యుదాహరాయ నే—శ్లో. 'ప్రాజ్ఞుభిః సతతం విప్రః సన్ధ్యో
పాసన (స్థావరదన) మాచరేత్, అర్ఘ్యప్రక్షేపణం కుంభి దా
దిత్యాభిముఖో ద్విజః' ఇతి 'ప్రాతః ప్రహ్వః ఊపేదపు మ
ధ్యాహ్నో ఋజుసంస్థితః, అర్ఘ్యప్రక్షేపణం కుర్యాత్సాయం
తూపవిశన్భువి. పాణిభ్యాం జలమాదాయ గాయత్ర్యాచాభి
మన్త్రితమ్, గోశృంగమాత్రముద్ధృత్య జలమధ్యే జలం ఊపేత్.
జలే త్వర్ఘ్యం ప్రదాతవ్యం జలాభావే తు తత్సలే, సంప్రోక్ష్య
వారిణా సమ్యక్పశ్చాదర్ఘ్యం యథావిధి' అత్రాపి ప్రబూ
తవ్యమిత్యన్వయః. ఇదం చ వచనం ప్రాతర్దాహ్యాహ్నికసం

ధ్యాకాలార్ఘ్యదానవిషయమ్. తదుక్తమ్ — శ్లో. 'ఉపవిశ్యతు
సాయాహ్నో జలే త్వర్ణ్యం న విక్షేపేత్, నిక్షేపేద్యది మూఢా
త్తా రౌరవం నరకం ప్రజేత్. ఇతి సాయముపవిశ్య వారిణా
సంప్రోక్ష్య భూమావర్ణ్యదానం కార్యం. న జల ఇత్యర్థః. ఆశ్వ
లాయనశాఖభిరపి సాయముపవిశ్యైవార్ఘ్యదానం కార్యమ్.
తదుక్తం బహ్వృచస్తృతిసంగ్రహకారణం—సాయం తస్మతో
ఽర్ఘ్యవిధానం శాఖాంతరవిషయం, ఆశ్వలాయనస్తు సాయ
ముపవిశ్యైవార్ఘ్యప్రక్షేపణం కుర్యాత్, ప్రక్షేపణానంతరము
త్రాయాద్భిరాత్తానం పరిషిచ్య ప్రదక్షిణీకృత్యోపవిశ్య ఆచా
మేత్ ఇతి మధ్యాహ్నో తు యథాకాలమేక మర్ఘ్యం దేయం
కాలాతిజత్తై తు ప్రాయశ్చిత్తార్ఘ్యం చ త్వా తతః ప్రధానార్ఘ్యం
దేయమితి వివేకః. 'మధ్యాహ్నో చాజ్ఞలిక్షేపం సకృదేవ సమా
చరేత్' ఇతి వచనాత్. న చ మధ్యాహ్నో ప్రాయశ్చిత్తార్ఘ్య
సుత్థానే వచనాభావః శబ్దనీయః, 'చతురర్ఘ్యం తు గాయ
త్ర్య శిరోవ్యాహృతిసంయుతమ్, కాలాతీతవిశుద్ధ్యర్థం త్రిస
న్ధ్యాసు(ంతు)సమాచరేత్' ఇతి వచనేన సన్ధ్యాత్రయైఽపి తద
సుప్తానవిధానాత్. అత్రాయం విశేషః—మధ్యాహ్నో బ్రహ్మ
యజ్ఞా త్పుర్వమాపస్తంబీయానాం సన్ధ్యాసుప్తానం కార్యమ్,
యథా ప్రాతరుపాసనాద్యసుప్తానానంతరం బ్రహ్మయజ్ఞః ప్రాహ్ని
తి తథా మాధ్యాహ్నోకసన్ధ్యా మకృత్యైవ న కర్తవ్యః, తతైవ
శిష్టాచారాత్, స్మృతికారైరంగీకారాచ్చ. ఆశ్వలాయనశాఖ
నాం తు సన్ధ్యావద్దనాత్ప్రగేవ బ్రహ్మయజ్ఞః కర్తవ్యః. తతో
మధ్యాహ్నో సన్ధ్యేతి నిగర్హః తదుక్తం బహ్వృచస్తృతిసంగ్రహ
కారణం. శ్లో. 'మధ్యాహ్నో స్నానవేశాయాం స్నానవస్త్రం

న వీడయేత్, వీడయేద్యది మూఢాత్మా తత్సన్నిహం నిష్ఫలం
భవేత్. తీరే నిక్షిప్త తద్వస్త్రం బ్రహ్మయజ్ఞమథాచరేత్,
తతో మాధ్యాహ్నికీం సన్ధ్యాం కుర్యాదిత్యాశ్వలాయనః' ఇతి.
శానకః—'మధ్యాహ్నో చ పునః స్నాత్వా బ్రహ్మయజ్ఞం
సమాచరేత్, తతో మాధ్యాహ్నికీం సన్ధ్యాం కృత్వా తు గృహ
మావిశేత్.' ఇతి తత్ర మధ్యాహ్నో ముఖ్యకాలః, 'మధ్యమా
స్నానకర్తవ్యే' ఇతి వచనాత్, మధ్యమా మాధ్యాహ్నికీ సన్ధ్యా
స్నానకర్తవ్యే మధ్యాహ్నా కాల ఇత్యర్థః. తత్ర గౌణకాలః, సన్ధ్యా
మాధ్యాహ్నికీష్యతే' ఇతి తథా, శ్లో. 'మధ్యాహ్నో తు త్రమా
ప్రోక్తా సజ్జమే మధ్యమా స్మృతా, అపరాహ్ణేఽథమా ప్రోక్తా
మధ్యసన్ధ్యా త్రిధా మ' తేతి. తర్జన్యజ్ఞుప్తయోగేన నార్ఘ్యదానం
కార్యమిత్యుక్తం స్మృత్యస్తరే—'తర్జన్యజ్ఞుప్తయోగేన రాక్షసీ
ముద్రితా భవేత్, యో దదాతి తయా చార్ఘ్యం తతోయం
దుధిరం భవేత్' ఇతి, ఏవమర్ఘ్యప్రదానం కృత్వా ప్రదక్షిణ
మనువ్రజ్య ఆచామేత్. తథా చ శ్రూయతే—'యత్ప్ర
దక్షిణం ప్రకృమన్తి తేన పాప్తానమవధూన్వనీతి. 'మద్దేహ
నాం వినాశాయ నిక్షిపేత్తు జలాజ్వలీక, ప్రాయశ్చిత్తార్థమాచమ్య
ముచ్యతే దైత్య (బ్రహ్మ) హత్యయా' ఇతి చ.

—ॐ సన్ధ్యాజ్ఞతర్పణమ్. ॐ—

అథ సన్ధ్యాజ్ఞతర్పణం కర్తవ్యం; శిష్టాచారాత్. తదుక్త
మాహ్నికే—'క్రమాత్సన్ధ్యాం చ గాయత్రీం బ్రహ్మీం చ ని
మృజీం తథా, తర్పయామితి వక్తవ్యం చ తస్మాదేవతాః క్ర
మాత్' (ప్రతి) తస్మాయం ప్రయోగః—ఆచమ్య ప్రాణానా
యమ్య మమ దురితక్షయార్థం పరమేశ్వరప్రీత్యర్థం సాయం

సన్ధ్యాజ్ఞతేన తర్పణం కరిష్య ఇతి సంకల్ప్య సంధ్యాం తర్ప
యామి, సరస్వతీం తర్పయామి, వైష్ణవీం తర్పయామి, నిమృ
జీం తర్పయామితి సాయం చతస్రీ దేవతాస్తర్పయేత్.
ఏవం ప్రాతః సంకల్పం కృత్వా సంధ్యాం తర్పయామి, గాయ
త్రీం తర్పయామి, బ్రాహ్మీం తర్పయామి, నిమృజీం తర్పయా
మితి ప్రాతః స్తర్పయేత్. ఏవం మధ్యాహ్నం సంకల్పం కృత్వా
సంధ్యాం తర్పయామి, సావిత్రీం తర్పయామి, రౌద్రీం తర్ప
యామి, నిమృజీం తర్పయామితి తర్పయేత్. ఆత్రాయం
విశేషః—సన్ధ్యాత్ర యేఽప్యర్ఘ్యదానానంతరం కేచిదస్త్రోపసం
హరణం కుర్వంతి, తత్తా(న్తా)న్త్రికసన్ధ్యావిషయం న తు వైదిక
సన్ధ్యావిషయమ్; సత్యక్షవేదే వేదమూలమన్వాదిమహాస్త్వ
తీషు చాస్త్రోపసంహరణస్యాను క్తత్వాత్ తస్మాదస్త్రోపసంహారాది
కం న కర్తవ్యమితి సర్వం రమణీయమ్.

—ॐ ఆశౌచే సన్ధ్యావిధిః. ॐ—

అత్రేదం తత్త్వం విచార్యతే, ఆశౌచే సంధ్యావస్తనం
కర్తవ్యముతాకర్తవ్యం వేతి—ఆశౌచాదౌ సన్ధ్యావస్తనమధ్యై
స్తమిత్వైక్తమధస్తాత్. స్మృత్యన్తరే విశేషః కథితః—‘సం
ధ్యామిష్టిం చ హోమం చ యావజ్జీవం సమాచరేత్, సత్యజే
త్సూతకే వాఽపి త్యజన్తచ్చత్యధోగతిమ్.’ ఏతద్వచనం
మానసికసంధ్యావందనాభిప్రాయమ్. తదుక్తం పులస్త్యేన—
‘సూతకే మృతకే చైవ సంధ్యాకర్మ స సంత్యజేత్, మనసో.
చ్ఛ్చాయేన్తంత్రాన్పాణాయామమృతే ద్విజః’ ఇతి. యత్త్వా
శౌచస్య కర్తాధికారపరిపంథిత్యాదాశౌచకాలే నానుష్ఠానం
సంభవతీతి, తదపి న, తాత్కాలికాః శుద్ధేః సమ్భవాత్.

తథాఽఽహ పరాశరః—శ్లో. 'ఉపాసనే తు విప్రాణామజ్ఞశుద్ధి
శ్చ జాయతే' ఇతి. గోభిలః—శ్లో. 'అగ్నిహోత్రాదిహోమార్థం
శుద్ధిస్తాత్కాలికీ స్తుతా' ఇతి. సన్వేపమప్యాశౌచాదౌ సన్ధ్యా
కర్తృ కర్తుం న శక్యతే. ఆశౌచస్య కర్తాధికారపరిచ్ఛిత్తేన తద
యోగ్యకాలత్వాత్. అత ఏవ విష్ణుపురాణేఽపి—శ్లో. 'సర్వ
కాలముపస్థానం సంధ్యాగృహః పార్థివేష్యతే, అస్యత్ర సూత
కాశౌచవిభ్రమాతురభీతితః' ఇతి. కించ సూతకాదౌ సత్యపి
సామర్థ్యే సంధ్యాకర్తృ స కార్యమిత్యాహ మరీచిః—శ్లో.
'సూతకే కర్తృణాం త్యాగస్సంధ్యాదీనాం విధీయతే' ఇతి.
అత్ర బ్రూమః—పూర్వోదాహృతపులస్త్యవచనబలేన తాసాం
వాచామాచమనాద్యభివాదనాంతకర యాప సంధ్యాకలాపస్య
సవిశేషానుష్ఠాననిషేధే తాత్పర్యకల్పనాత్. అత ఏవపరాశర
మాధవీయే—'ప్రాణాయామం వినా మాససికమస్య త్కార్యమ్'
ఇత్యుక్తమ్.

—ॐ వ్యాధితస్య సన్ధ్యావిధిః. ॐ—

నను వ్యాధితస్య కథమనుష్ఠానప్రకారః. ఉచ్యతే—
జ్వరితస్య యావదనుష్ఠానాభావే ఽప్యదోషాత్, స్వస్థస్యైవ
తన్నియమాత్, తథాఽఽహ యాజ్ఞవల్క్యః—'అనార్త
శోచిత్సృజే ద్యస్తు స విప్రః శూద్రసమ్మితః, ప్రాయశ్చిత్తీ
భవేచ్చైవ లోకే భవతి నిద్రితః' ఇతి. అత్రిపి—'నోపతిష్ఠన్తి
వై సన్ధ్యాం స్వస్థావస్థాశ్చ యే ద్విజాః, హింసన్తి చ సదా తే
వై భగవన్తం దివాకరిమ్' ఇతి సన్వత్యార్తస్య కాగతిః, కుశ
లైవ. పితౄభ్రాతృ వా స్వానుష్ఠానం కారయితవ్యమ్, స తు
సర్వాత్తనా లోపః, నిత్యకర్తృత్వాత్, తదుక్తం స్మృత్యన్తరే—

శ్లో. 'ఉన్నత్తదోషయుక్తస్య వ్యాధితస్య చ నిత్యశః, పితా
భ్రాతా తథాఽన్యో వా సన్ధ్యావస్తనమాచరేత్' అత్రాయమా
శయః—జ్వరాదినా యత్కించిత్పీడితత్వే శుద్ధమద్బురం ధృ
త్వా వాగ్యతః సమాసీనః స్వేప్తదేవతాం ధ్యాత్వా విభూతి
లేపనం కృత్వా తక్షవారిణా, త్రిరాచమ్య యథాశక్తి సన్ధ్యా
వస్తనం (కర్తు)మర్హతే. గుర్జస్య తప్తోదకాచమనం న నిషిద్ధమి
త్యాపస్తమ్బమునిరాహ—'తప్తాభిశ్చ కారణాత్' ఇతి కార
ణం=జ్వరాదికమితి వృత్తికారః అత్యార్థశ్చేత్పితరం భ్రాతరమ
న్యం వా శిష్యాదికం సమాహూయ నాహమనుష్ఠాతుం శక్నో
మి త్వమేవైతదాచరేతి నిర్దిశేత్. యజమానస్యోపాత్తదురిత.
క్షయాథమితి సంకల్పః. ఏతేనోన్మత్తో వ్యాఖ్యాతః.

ఇతి శ్రీమద్రాఘవదైవజ్ఞవంశ్య శ్రీకృష్ణః జ్ఞితవిరచితే
నిల్లయకల్పవల్క్యాఖ్యై తైత్తిరీయసంధ్యాభాష్యే
త్పతీయో గుచ్ఛః.

అథ చతుర్థో గుచ్ఛః.

—ॐ గాయత్రీహృదయమంత్రార్థః—

అథ గాయత్రీజపాత్పూర్వమౌమిత్యే కాక్షరం బ్రహ్మే
తి గాయత్రీహృదయం పఠనీయమ్. తథాఽఽహ శౌనకః—'ఓ
మిత్యే కాక్షరం బ్రహ్మేత్యేతద్భృదయముచ్యతే, గాయత్ర్యా
స్త త్పురిత్వాఽఽదౌ జపకర్త సమాచరేత్.' ఇతి. తదిదానీం
వ్యాఖ్యాయతే—

మూ. మం. ఓమిత్యేకాక్షరం బ్రహ్మ, అగ్నిర్దేవతా బ్రహ్మ ఇ
త్యార్షమ్, గాయత్రం ఛందః పరమాత్మం సరూపమ్, సాయు
జ్యం వినియోగమ్.

(తై. ఆ. ౧౦-౩౩.)

ఓమిత్యేకాక్షరమితి. ఓమిత్యేకాక్షరం బ్రహ్మ పరమా
త్వేతి వాచ్యవాచకయోరభేదః ఏతత్సర్వం వ్యాహృతివ్యాఖ్యా
నావసరే సమ్యజ్నిరూపితమథస్తాత్, ఓమితి రూపనిష్పత్తిప్ర
'కారోఽపి దర్శితః, విశేషస్తు భగవత్పాదీయమతానుసారేణ
ప్రసజ్యతే. ప్రసజ్యసారే మంత్రసృష్టిప్రకరణే నిర్దిష్టమ్—
'యోఽయం పరమహంసాఖ్యో మంత్రః సోఽహమితీతి, సహా
ర్లోపేఽస్య పూర్వత్వే సన్ధావోమితి జాయతే అకారశ్చ తథో
కారో మకారశ్చ త్ర వర్ణకాః' ఇతి. యోఽహంసోఽహమితి పర
మహంసాఖ్యో మంత్రః, తస్య సకారహకారయోర్లోపే పూర్వ
సన్ధౌ చ కృతే ఓమితి రూపం జాయతే ఇతి వాక్యార్థః. బ్రహ్మధ్యాయ
న్నేవోమిత్యేకాక్షరమితిజపేత్. తదాహుస్తత్రైవశంకరభగ
వత్పాదీయాః—శ్లో. 'ఓమిత్యేకాక్షరం బ్రహ్మ ధ్యాయన్నేవ
జపన్ద్విజః, అవాప్త సర్వకామోఽసావాత్మతత్త్వాయ కల్పతే'
ఇతి. ప్రకృతమనుసరామః. తస్యఋష్యాధికం దర్శయతి—అగ్ని
ర్దేవతేతి. తస్యేతి శేషః. 'అగ్నిః' అజ్ఞతి సకలవేదాంతప్రతిపాద్య
త్వంగచ్ఛతీతివ్యత్యత్యైఽగ్నిశబ్దస్య పరమాత్మపరత్వమ్, అగిరగీ
తిదణ్డధాతుః, 'అణ్డేర్నలోపశ్చ' ఇత్యోణాదికసూత్రేణ నిప్రత్య
యో నలోపశ్చ 'యో దేవానాం నామధా' ఇతి శ్రుతే. తస్య
ప్రణవస్యాగ్నిః పరమాత్మా దేవతా, అధిదేవతేత్యర్థః. బ్రహ్మ
పరబ్రహ్మ ఆర్షమ్, ఋషిః, గాయత్రం ఛందః=గాయత్రీఛందః, పర

మాత్తం సరూపం=పరమాత్మా స్వరూపం, తదభివ్యక్తియోగ్య
స్థానత్వాదితి భావః. సాయుజ్యం వినియోగం=మోక్షే వినియో
గః ఇతిః ప్రకారార్థే, తథా చైవం ప్రకారేణ ప్రణవస్వరూపం
జానీయా దిత్యర్థః. తదుక్తం శంకరభగవత్పాదైః—‘ప్రణవే
బ్రహ్మే ఋషిః ప్రోక్తశ్చంద్రో గాయత్రీముచ్యతే, పరమాత్మా
దేవతాఽయం మోక్షాదౌ వినియుజ్యతే’ ఇతి. అతవవాగ్ని
పదస్య పరమాత్మ సుత్యం వ్యాఖ్యాతమ్.

—ॐ గాయత్రీప్రార్థనామంత్రార్థః. ॐ—

అథ సకలదేవమాతరం (వరాం) గాయత్రీం ప్రార్థయతే:--

మూ. మం. ఆయాతు వరదా దేవీ అక్షరం బ్రహ్మ సంమితమ్,
గాయత్రీం ఛందసాం మాతేదం బ్రహ్మ జపస్వ మే, య
దహ్నిత్కురుతే పాపం తదహ్నిత్ప్రీతిముచ్యతే, యద్రా
త్రియాత్కురుతే పాపం తద్రాత్రియాత్ప్రీతిముచ్యతే, సర్వ
వర్ణే మహాదేవి సన్ధ్యావిద్యే సరస్వతీ.

(తై. ఆ. ౧౦-౩౪.)

ఆయా త్వితి. వరదా=ఉపాసకానామభీష్టఫలప్రదానశీలా,
దేవీ=గాయత్రీనిత్యానందసంపన్నా, మాతృకాత్మికేత్యన్యే, ఆయా
తు=అస్తదనుగ్రహార్థమస్తత్సకాశమాయాత్విత్యర్థః. అథ తాం
స్తూతి—అక్షరమితి. అక్షరం = క్షరణరహితం నిత్యం, సమితం=
సమ్యగ్వేదాంతప్రమాణేననిశ్చితం, బ్రహ్మ=పరమాత్మాత్వమేవేతి
శేషః. అస్తు తతః కిం తత్తాహ—గాయత్రీమితి ఛందసాం మా
తా=సర్వేషాం వేదానాం జననీ, సకలవేదనిర్దళితసారభూత

త్వాదిత్యర్థః. తదుక్తమాపస్తమ్బసూత్రే — సూ. 'సర్వేభ్యో వై
 వేదేభ్యః. సావిత్రిసూచ్యత ఇతి హి బ్రాహ్మణమ్' ఇతి.
 తథాఽఽహ మనురపి — శ్లో. 'త్రిభ్య ఏన తు వేదేభ్యః పాదం
 పాదమదూదుహత్, తదిత్యుచోఽస్యాః సావిత్ర్యాః పరమేష్ఠీ
 ప్రజాపతిః' ఇతి గాయత్రీం గాయత్రీఞ్దోఽభిమానినీ దేవతేత్య
 ర్థః. ప్రథమాథే ద్వితీయాపాత(త)శ్చాన్దసః ఇదం మత్కృతం
 స్తోత్రరూపం బ్రహ్మ తపః 'వేదస్తత్త్వం తపో బ్రహ్మ' ఇతి నచ
 నాత్. జుషస్వ=అనుగృహణ త్వమితి శేషః. జుషస్వేతి లిక్లాత్.
 గాయత్రి త్వమాగత్య మామమగృహ్య మదాచరితం
 స్తోత్రం జుషస్వేతి స్వకృతం భగవత్త్వై సమర్పయతితి భావః.
 అథవా, నచదా దేవ్యక్షరం=వినాశరహితం, సమితం=సమ్యక్స్వే
 దాన్తప్రమాణేన నిశ్చితం, బ్రహ్మ=జగత్కారణం, పరతత్త్వము
 పదేష్టుమితి శేషః, ఆయాతు=ఆగచ్ఛతు, అస్తానం బ్రహ్మతత్త్వం
 బోధయితు మాగచ్ఛత్వేత్యర్థః, ఏతదేన స్పష్టయతి — గాయత్రీ
 మితి. ఞ్దసాం మాతా గాయత్రీ=గాయత్రీపదాభిధేయాపరదే
 వతా, మే=మమ, ఇదం బ్రహ్మ=వేదాన్తప్రతిపాద్యంతత్త్వం, జుష
 స్వ=జోషయతుపదిశిత్విత్యర్థః. జుషస్వేతి ఛాన్దసం రూపమ్,
 తస్య ఫలమాహ — యదహ్నిదితి అహ్నిత్, అహ్ని యతాప్తి
 పం, కురుతే కరోతి, తత్ పాపం, అహ్నిత్ అహ్ని ప్రతిము
 చ్యతే. ఉపాసకపురుషథా రేయణేతి శేషః. ఏతేన యద్రా
 త్ర్యాత్ ఇతి వ్యాఖ్యాతమ్. అథ గాయత్ర్యాః సర్వాత్కత్వం
 దర్శయన్నేవ సవిశేషం సార్థయతే — సర్వవర్ణ ఇతి. సర్వవర్ణే
 మహాదేవి ఇతి గాయత్ర్యాః సమ్బోధనమ్.

— గాయత్రీవాహనమంత్రార్థః. —

మూ. మం. ఓజోఽసి సహోఽసి బలమసి భ్రాజోఽసి దేవా
నాం ధామనామాసి విశ్వమసి విశ్వాయుః సర్వమసి
సర్వాయురభిభూరోం గాయత్రీమావాహయామిసావిత్రి
మావాహయామి సరస్వతీమావాహయామి ఛన్దర్షీనావా
హయామి శ్రియమావాహయామి గాయత్రీయా గాయత్రీ
ఛన్దో విశ్వామిత్ర ఋషిః సవితా దేవతాఽగ్నిర్ముఖం బ్రహ్మ
శిరో విష్ణుర్హృదయగ్ం రుద్రః శిఖా పృథివీ యోనిః
ప్రాణావాసవ్యానోదాససమానా సప్రాణా శ్వేతపథ్నా సాం
ఖ్యాయనసగోత్రా గాయత్రీ చతుర్వ్యంశత్యక్షరా త్రపదా
షట్కుటీః పంచశీర్షోఽనయనే వినియోగః.

(తై. ఆ. ౧౦-3౫.)

ఏతాదృగ్విధే హే దేవి త్వం, ఓజోఽసి=ఇంద్రియాణాం
శక్తిరసి, సహోఽసి = శత్రుణామభిభవనశక్తిరసి, బలమసి =
శరీరసామర్థ్యరూపాఽసి, భ్రాజోఽసి = దీప్తిరూపాఽసి, దేవా
నాం=అగ్నిదైవినాం, ధామ=తేజో యదస్తి తన్నామా అసి=
తద్దేవతానామైవేత్యర్థః. అథవా దేవానాం, ధామ = నివాస
భూమిః, అసి=భవసి, నామ ఇతి ప్రసిద్ధా. సర్వదేవతాశ్రయ
భూమిర్భవనీత్యర్థః. విశ్వం = సర్వజగద్ద్రూపం, త్వమేవ అసి,
విశ్వాయుః=సంపూర్ణాయుస్స్వరూపాఽసి, ఏవం సర్వమసి సర్వా
యుః ఇత్యుక్తానువాదః. యద్వా విశ్వం=సమస్తం స్థావరజాతం,
అసి=భవసి, విశ్వాయుః = స్థావరజాతస్యాఽయురపి, త్వమేవ
భవసి, అత్రాయశ్శబ్దేన సత్తాకాలో వివక్షితః, న తు
ముఖనాసికాంతర్వర్తిప్రాణాఖ్యవాయుసంచారః. తస్య చేతన

ధర్మత్వాదితి ధ్యేయమ్. సర్వం=నిఖలజగ్గమజాతం త్వం అసి. సర్వస్య జగ్గమజాతస్యాఽయుః అసి = ప్రాణధారణమసి, అభి భూః=నిఖలస్య పాపస్య తిరస్కారహేతుః, ఓం=ప్రణవప్రతి పాద్యపరమాత్మరూపాఽసి. ఏతత్సర్వం సర్వాత్మకపరమేశ్వర ప్రతిపాదకత్వాద్ధాయత్ర్యః సంభవతీతి భావః. తాదృశీం గాయత్రీం మదీయే మనసి ఆవాహయామి. ఉపాసితమితి శేషః. ఏవం సావిత్రియాదిరూపేణ గాయత్ర్యా ఆవాహనం.

—ॐ గాయత్ర్యాదినామత్ర యనిర్వచనమ్. ॐ—

అత్రైకస్యా ఏవ సన్ధ్యాదేవతాయాః కాలభేదేన నామ భేదాంగీకారాద్ధాయత్ర్యాదిభేదేనాఽవాహనముక్తం పరా శరమాధవీయే—‘గాయత్రీ నామ పూర్వాష్టే సావిత్రీ మధ్యమే దినే, సరస్వతీ చ సాయాహ్నే నైవ సన్ధ్యా త్రిథా మతా’ ఇతి నామత్రయస్య నిర్వచనం కృతం గ్రన్థాంతరే—‘గాయత్రీ ప్రోచ్యతే తస్మాద్ధాయంతం త్రాయతే యతః, సవిత్పద్యో తనాత్సైవ సావిత్రీ పరికీర్తితా, జగతః ప్రసవిత్రీ వా వాగ్రూప త్వాత్సరస్వతీ’ ఛన్దాంసి=గాయత్ర్యాదీన్యస్త్వి = న్విశ్వామిత్రా దీన్ ఆవాహయామి, శ్రయన్ద్యేతామితి శ్రీర్లక్ష్మీస్తామ్ ఆవాహయామి. అథ గాయత్ర్యశ్చంద్రబుధి దేవతాదిస్వరూపం దర్శయతి—గాయత్రీయా ఇతి. ‘గాయత్ర్యా గాయత్రీ ఛందః, శిష్టం స్పష్టమ్. గాయత్రీస్వరూపమాహ—ప్రాణాపానేతి. పఞ్చప్రాణాత్కికేతి కదమ్బకార్థః. ప్రాణోఽపానః ఇత్యమరవచనా త్స్వరూపం వేదితవ్యమ్. సప్రాణా = దేవదత్తకూర్చధనంజయనాగకృకరాః పఞ్చోపప్రాణాస్తైర్యక్తా. తస్యాః కీదృశావర్ణా ఇత్యపేక్షాయామాహ—శ్వేతవర్ణేతి. ఇదముపలక్షణమ్. గా

యత్రాదిభేదేన రక్తవర్ణా కృష్ణవర్ణా చేత్యపి ద్రష్టవ్యమ్. త
 దుక్తమ్—‘గాయత్రీ తు భవేద్రక్తా సావిత్రి శుక్లవర్ణ కా, స
 స్వతీ తథా కృష్ణా ఉపాస్యా వర్ణభేదతః’ ఇతి సా కింగోత్రే
 త్యత ఆహ—సాంఖ్యాయనేతి. సాంఖ్యాయనో నామ కశ్చిదృ
 పి స్తేన సమానం గోత్రం యస్యాః సా ‘సాంఖ్యాయనసగోత్రా’
 గాయత్రీపదం వ్యాఖ్యాతమ్. చతురధికా వింశతి స్తావత్పరిమి
 తాస్యక్షరాణి పర్ణా యస్యాః సా ‘చతుర్వింశత్యక్షరా’, ‘సం
 ఖ్యాచం అల్పీయస్యా’ ఇతి చతుశ్శబ్దస్య పూర్వనిపాతః.
 త్రిణి పదాని యస్యాః సా త్రిపదా, జీబభావే యత్నః కార్యః.
 ఋగ్యజుస్సామవేదరూపపాదత్రయయుక్తేత్యర్థః. షట్ కుక్షి
 యో యస్యాః సా షట్ కుక్షిః. ప్రాచ్యాదిదిక్పతుష్టయమూ
 ర్ధ్వాధరద్వే ఆహత్య షట్ కుక్షిర్భవతీత్యర్థః. పశ్చి శీర్షాణి య
 స్యాః సా పశ్చిశీర్షా, వ్యాకరణం ప్రథమం శిరః, శిక్షా ద్వితి
 యమ్, కల్పస్తృతియమ్, నిరుక్తం చతుర్థమ్, జ్యోతిషామయ
 నం షష్ఠమమ్. ఏతత్సర్వం గాయత్రీహృదయే ప్రతిపాదితమితి
 ధ్యేయమ్. సా కుత్ర వినియుజ్యత ఇత్యత ఆహ—ఉపనయన
 ఇతి. ఉపనయనం నామ ఆచార్యకర్తృకో మాణవకనిష్ఠః శ్రోతః
 సంస్కారవిశేషః అస్తిన్వినియోగ ఇత్యర్థః. అత్రేదమాకూ
 తమ్—తథావిధిసంస్కారస్య గాయత్ర్యుపదేశసాధ్యత్వాత్సా
 తత్ర వినియుజ్యతే. మంత్రార్థస్తు గాయత్రీజపసక్తే సమ్యగగ్రే
 వక్ష్యతే. అత్ర కేచిదుపనయనశబ్దం నిరాచుః—ఉపనయన
 పే, నయన=ముపనయనమితి. అపరే తు ‘గర్భాష్టమే సరే
 పసన్తే బ్రాహ్మణ ఆత్మానముపమానయ’ న్వేతి బ్రూయాత్’
 ఇతి బోధాయనపచనముదాహరంత ఉపనేతారం ప్రత్యుపనే

యస్య మాముషనయన్వేతి ప్రయోజనవ్యాపార ఉపనయన
మిత్యుపనయనపదం వ్యాచక్రుః.

— గాయత్రీ జపవిధిః. —

అథ గాయత్రీ జపః కర్తవ్యః. కథమితి చేదత్ర శబ్దః—
'కుశబ్రహ్మసాంసమాసీనః కుశోత్తరాయాం వా కుశపవిత్రపాణిః
పశ్చిమాభిముఖః సూర్యాభిముఖో వాక్షమాలామాదాయ
దేవతాం ధ్యాయన్ గాయత్రీ జపం కుర్యాత్' ఇతి. జపాత్పూర్వ
మాచమనం కార్యమ్. తదాహ మనుః—“ఆచమ్య ప్రయతో ని
త్యముఖే సంధ్యే సమాహితః, శుభే దేశే జపజ్వల్యముపాసీత
యథావిధి' ఇతి. తచ్ఛాచమనం శ్రౌతం స్మార్తం వా కార్యమి
త్యుక్తమథస్తాత్. శబ్దపచనే గాయత్రీ జపమిత్యత్ర ప్రణవవ్యా
హృతియుతాం గాయత్రీం జపేత్, ఉపనయనకాలే తథోపదిష్ట
త్వాదితి సన్వేపం చేత్పచ్చోర్ధ్వశ ఇత్యాదికమపి జపకాలే
భవేత్. ఉపనయనకాలే తథోపదిష్టత్వాదితీ చేన్న. అగ్రే తన్ని
రసిష్యతే,—శో. 'ప్రణవవ్యాహృతియుతాం గాయత్రీం వై
జపేత్తతః.' ఇతి వ్యాసపచనాచ్చ ప్రణవవ్యాహృతియుతాం
గాయత్రీం జపేదితి గమ్యతే. యత్తు, శ్లో. 'ఓంకారం పూర్వ
ముచ్చార్య భూర్భువః స్వస్త్యైవ చ, గాయత్రీం ప్రణవం
చాస్తే జపవముదాహృతః' ఇతి. అన్త ఇత్యన్తప్రణవప్రతిపాద
కం యోగయాజ్ఞవల్క్యవచనం. తత్తు వానప్రస్థవిషయకం, స
బ్రహ్మచారి గృహస్థవిషయకమ్. తథాచోక్తం చంద్రికాయామ్,
శ్లో. 'గృహస్థో బ్రహ్మచారి చ ప్రణవాద్యామిమాం జపేత్,
అన్తే యః ప్రణవం కుర్యాన్నా సౌ వృద్ధిమవాప్నుయాత్' ఇతి.
తత్రైవ—'సంపుటైక (వ) షడోంకారా గాయత్రీ త్రిపదా

(త్రివిధా)మతా,తత్రైక ప్రణవా కార్యా గృహస్థైర్జపకర్తవ్యేతి. తత్ర త్రయాణాం పక్షాణాం మధ్యే గాయత్రీ ఏకప్రణవా కార్యా, న తు ప్రణవా స్తరసహితేతి తాత్పర్యమ్. గృహస్థవద్వ టోరపి జపః కర్తవ్యః. తథాఽఽహ వసిష్ఠః—శ్లో. 'గృహస్థ నత్తు జప్తవ్యా సదైన బ్రహ్మచారిభిః' ఇతి.

❖ జపే కాలవిశేషేణ నియమాః. ❖

సను కథంభూతేన గాయత్రీజపః కర్తవ్యః ఉచ్యతే— సాయముః విశ్వ ప్రత్యజ్ఞుభో జపమాచరేత్; ప్రాతఃకాలే తష్ట న్పాజ్ఞుభి ఇతి నియమః తథాఽఽహ మనుః—శ్లో. 'పూ ర్వాం సన్ధ్యాం జపే త్తిష్ఠన్నానిత్రీమాఽర్కదర్శనాత్, సశ్చిమాం తు సమాసీసః సమ్యగార్తు విభావనాత్' ఇతి. పూర్వాం సంధ్యాం ప్రాతసన్ధ్యాం : శ్చిమాం సాయంసంధ్యామిత్యర్థః. అత్రేదం తత్త్వం నిరూప్యతే—తత్రాఽర్కదర్శనాదార్క విభావనాదిత్సు భయత్ర ఆజ్ఞేన కర్తే. తస్యావధ్యర్థకత్వం వాచ్యమ్, 'ఆజ్ఞే మర్యాదాభివిధ్యో' ఇతి పాణినిస్తరణాత్. తత్ర మర్యాదాఽ వధిరితి సూత్రార్థః తథా చ నక్షత్రసూర్యయోద్భవం గాయ త్రీజపై వ్యవధిర్భవతి న తు స్థానోపవేశయోః, గాయత్రీజప వైవ ముఖ్యతయా వచనప్రతిపాద్యత్వాత్. తేన గౌణకాలే సన్ధ్యాసుప్తానవేలాయామపి జపస్య ఆవశ్యకత్వేన తత్రాపి సా యంకాల ఉపవిశ్యైవ ప్రాత స్తిష్ఠన్నేవ జపేదితి గమ్యతే. తథా గ్రథాంతరే—శ్లో. 'ప్రాతఃకాలే(ప్రాక్కూలేషు) తథా స్థిత్యాద ర్భేషు సుసమాహితః, ప్రాణాయామత్రయం కృత్వా ధ్యాయే త్సన్ధ్యామితి శ్రుతిః' ఇతి. ఇదం ప్రాతసన్ధ్యాజపపరం. సన్ధ్యాం

గాయత్రీం. నన్విదమనుపపన్నమ్, శ్లో. 'తిష్ఠన్ ప్రాతర్జ్వలదేవీం
 బ్రహ్మచారి సమాహితః' ఇతి విశేషవచనాద్వ్యటోరేవ తిష్ఠతో
 గాయత్రీజపః ప్రాతర్విహితః న తు గృహస్థస్య లభ్యతే. తస్మా
 దిదం కథం వర్ణితమ్? అత్రోచ్యతే—భావానభిజ్ఞోఽసి తత్ర
 బ్రహ్మచారిపదం న వటుపరం, పరం తు బ్రహ్మధ్యానపరమ్.
 తదుక్తం శ్రీపాదైః—శ్లో. 'బ్రహ్మభావే మనశ్చారో బ్రహ్మ
 చర్యం ప్రచక్షతే' ఇతి. తేన సర్వోఽపి బ్రహ్మ ధ్యాయనాప్రిత
 స్తిష్ఠన్నేవ కుర్యాదిత్యర్థః. పృషాకపిః—శ్లో. 'కన్యాదానం చ
 గోదానముత్తరాఘారమేవ చ, ప్రాతస్సన్ధ్యాజపం కుర్యాత్తిష్ఠ
 న్నేవ న సంశయః' ఇతి. సన్ధ్యా గాయత్రీత్యర్థః. సన్వేపమపి ప్రాత
 స్తిష్ఠతా జపః కర్తుం న శక్యతే, సన్ధ్యయోర్బహిర్గ్రామాదా
 సీనో వాగ్యతశ్చేతి సూత్రకారేణ సన్ధ్యాద్వయేఽపిసముపవేశన
 వ్యైవ స్వీకృతత్వాదితి చేత్, మా వోచః తత్రాఽసనపదస్య
 స్థానోపలక్షణత్వాంగీకారాత్ అత ఏవ వృత్తికారః సిద్ధాంతర
 హస్యమాహ—అన్యే త్వాసనగ్రహణం స్థానసోపలక్షణమ్,
 వాగ్యతశ్చేతి లాకిక్యా వాచో నివృత్తిః, న తు సావిత్రిజప
 న్యేతి వర్ణయన్తీతి. న చాన్యపదప్రయోగాత్కథం సిద్ధాంతః
 స్యాదితి వాచ్యమ్. ప్రాతస్తిష్ఠతైవ జపః కార్యః, సాయం
 తూఃవిశతైవ కార్య ఇతి స్పష్టం నిర్ణయతాం మన్వాదిస్తృతి
 కారాణామాశ్వలాయనాదిగృహ్యాకారాణాంచపన్థాసమవలో
 క్య వృత్తిస్థానశ్చబ్దస్య ముఖ్యకల్పపరత్వాంగీకారాత్. దృష్టం
 చైతాదృశపదస్య "ఇడామేకే పూర్వగ్ం సమామసంతి, ప్రాశ
 త్రమేక" ఇత్యత్ర శ్రౌతముఖ్యకల్పపరత్వం. తస్మాన్నకోఽపి
 దోషః. నను తిష్ఠన్నాసూర్యదర్శనాదితి వచనం శాఖాంతర

విషయం న త్వాపస్తంబవిషయమితి చేత్ క్వచిదేవం విషయా
 రీతిః. యతో వృత్తిమన్యనాలోచ్య జల్పసి. వృత్తికారస్తుతస్య
 వచనస్య బ్రహ్మచారివిషయత్వమాబభాషే. న తు శాఖాంతరవిష
 యత్వం. తస్మి వృత్తిత్వసురోధా త్తస్య వచనస్య బ్రహ్మచారివిష
 యత్వమేవాస్తు న తు గృహస్థవిషయత్వమితి చేత్ వాక్యమేత
 ద్వృత్తికారేణాపాతతః కించిత్సమాధాతుం శక్యతే. తదుక్తం
 న తు స్వమతేన. నహి వృత్తికారో భగవాన్నిఖలజనపదవర్తిశి
 ష్టతథావిధజపానుష్ఠానకలాపవిశేషమవిశేషపాతిమన్వాదిస్తృతి
 కలాపం చ పరిత్యజ్యాన్యథా వ్యాకర్తుమిష్టే తస్మాదన్యే త్విత్య
 యమేవ సిద్ధాంత ఇతి సంక్షేపః. ఆశ్వలాయనశాఖభిరపి సాయ
 ముపవిశ్యైవ ప్రాతః స్థిత్యైవ జపః కర్తవ్యః. తదాహ భగవా
 నాశ్వలాయనః—‘వాగ్యతః సాయమాసీన ఉత్తరావరమభి
 ముఖ్యోఽస్పృష్టముపవిశ్య సావిత్రీం జపేదర్థా స్తమితమణ్డలమా
 నక్షత్రదర్శనాత్పాతః ప్రాజ్ఞుఖస్తిప్తన్నాదిత్య మణ్డలదర్శనా
 త్’ ఇతి ఉత్తరావరమభిముఖ్యో వాయవ్యాభిముఖ ఇతి వృ
 త్తికారః. అత్ర కారికారత్నే—కుశాసనే సమాసీనో గాయ
 త్రీజపమాచరేత్, ఆతారకోదయాత్సాయమర్థా స్తమితభాస్క
 రాత్’ ఇతి. భాస్కరేఽర్థా స్తమితేఽర్ఘ్యదానానస్తరం కుశా
 సనే సముపవిశ్య వాయవ్యస్యాష్టమో యో భాగ ఉత్తరత
 స్తిష్ఠతి తదభిముఖో జపేదిత్యర్థః. తదుక్తం విశ్వామిత్రసంహి
 తాయామ్—శ్లో. ‘వాయవ్యస్యాష్టమో భాగ ఉత్తరో యస్త
 థాఽఽసనే, సమాహితో జపేద్దేవీం కుశపాణిరతన్ద్రితః’ ఇతి.
 ఏతేన సూత్రమపి వ్యాఖ్యాతమ్.

❧ జపసంఖ్యావశ్యకత్వమ్. ❧

యద్యపి గృహ్యకారమత ఆతారణోదయాదితి తారణోదయకాలస్యైవ జపావధిత్వం ప్రతీయతే, న తు దశాదిసంఖ్యా యా, స్తథాఽపి సంఖ్యాఽఽవశ్యకీ. 'అసంఖ్యాతం తు యజ్జప్తం తత్సర్వం స్యాన్నిరర్థకమ్.' ఇతి సంఖ్యాహీనస్య వైఫల్యస్థరణాత్, ఏవం తు సంఖ్యా త్వార్థికీత్యవగమ్యతే, సంకల్పస్తు తారణోదయపర్యంతం గాయత్రీజపం కరిష్య ఇతి న తు దశ వారమిత్యాదిప్రకారేణ. యత్తు—శ్లో. 'గృహస్థో బ్రహ్మచారి చ (వా) శతమష్టోత్తరం జపేత్, వానప్రస్థో యతశ్చైవ సహస్రాదధికం జపేత్' ఇతి తత్తు గౌణకాలజపవిషయం న తు ముఖ్యకాలజపవరమితి న కశ్చిద్దోషః.

❧ అచ్ఛిన్నపాదైవ గాయత్రీ జప్తవ్యేతి సిద్ధాంతః. ❧

అత్రేదం విచార్యతే—జపకాలే తు గాయత్రీ సకృదవిచ్ఛిన్నపాదా జప్తవ్యా న తు విచ్ఛిన్నపాదా. తథాఽఽహ శౌనకః— 'యథా నిశాంతం గాయత్రీముచ్చరజ్జపమాచరేత్, సన్ధ్యాసు భిన్నపాదా చేత్స జపో నిష్ఫలో భవేత్.' ఇతి. అత్ర యథానిశాంతం యథాధ్యయనమితి చద్వికాకారః. నను— 'అచ్ఛిన్నపాదా గాయత్రీ బ్రహ్మహత్యాం ప్రయచ్ఛతి, భిన్నపాదా తు గాయత్రీ బ్రహ్మహత్యాం వినాశయేత్.' ఇతి. పచ నాన్తరాద్విచ్ఛిన్నపాదైవ జప్తవ్యేతి చేన్న. ఇదం హి వచనం గాయత్రీకల్పాద్యాగమశాస్త్రానురోధేన తచ్ఛాస్త్రోక్తదృష్టా దృష్టఫలసిద్ధయే ప్రయోగం కుర్వతాం గాయత్రీమస్త్రోపాసకానాం విచ్ఛిన్నపాదా జప్తవ్యేతి బోధయతి, న తు పేదోక్తమార్గేణ సన్ధ్యాసు గాయత్రీం జపతాం. తథేతి వ్యవస్థా

స్వీకారాత్. ననూపనయనకాలే పచోఽర్ధర్చశస్తతః, సర్వా
మితి రీత్యా గాయత్రీమస్త్రసోఽపదిష్టత్వాత్తద్వదేవ నిత్యం
జప్తవ్యా గాయత్రీ చేన్న. భావానభిజ్ఞోఽసి. వటో ర్గ్రహణా
సమర్థత్వాత్తథోపనయనకాలే ఉపదేశః కృతః, నహీదానీమపి.
భవాన్గ్రహణసమర్థో భవతి. అతఏవ సుదర్శనాచార్యైరుక్తం-
తస్మై కుమారాయ గ్రహణార్థం తత్సవితుర్వరేణ్యమిత్యేతా
మృచమార్యోఽన్వాహేతి. అన్యథా పురస్తాత్ప్రత్యక్షుః
కుమారో దక్షిణేన పాణినా గురోర్దక్షిణపాదమన్వారభ్యేత్వా
దిశమపి తత్కాలవిహితం ప్రసక్తం స్యాత్, అవిశేషాత్. తస్మా
ద్గ్రహణార్థమేవ ఉపనయనకాలే తథోపదిష్టం, న తు నియ
మార్థం; అన్యథా తత్సర్వామితి సకలగాయత్ర్యుపదేశో న
స్యాత్. తథా చాదృష్టార్థత్వాత్సర్వా గాయత్రీజప్తవ్యా. అత
ఏవ సుదర్శనాచార్యైరుక్తం, అత్ర సావిత్రీవాచకస్య అదృ
ష్టార్థత్వాత్, గ్రహీతుమసమర్థస్యాపి కుమారస్య సర్వా నిగ
ద్యత ఇతి తస్మాదవిచ్ఛిన్నపాదా వాచ్యేతి సిద్ధం.

— పర్వసు జపవిధిః. ౨ —

తత్ర పూర్వం జపమాలింగ్యం జపః కార్య ఇత్యుక్తం.
తదభావేఽపి న క్షతిః, తస్య పర్వభింపి కర్తుం శక్యత్వాత్. అత్ర
సహేతుకమాహ వ్యాసుః — 'పర్వభిస్తు జపేద్దేవీమన్యత్రా
నియమః స్మృతః (కృతః), గాయత్ర్యా వేదబీజత్వాద్వేదః
పర్వసు గీయతే' ఇతి. ఆరభ్యానామికాయాస్తు మధ్యమే పర్వణి
క్రమాత్, తర్జనీమూలపర్వంతం జపేద్దశసు పర్వసు. మధ్య
మాంజులిమూలే తు యత్పర్వద్వితయం భవేత్, త ద్వై మే
రుం విజానీయా జ్ఞపే తన్నాతిలక్ష్మయేత్. మధ్యమాపర్వద్వయ

మనతిక్రమ్యైవ పరావృత్య పునరప్యనామికామధ్యమపర్వ ఆర
భ్య జపః కర్తవ్య ఇత్యర్థః. పర్వభరేవ జపః కార్యో నాఙ్ములీ
భిరిత్యాహ వ్యాసః—‘పర్వభిస్తు జపః కార్యో నాఙ్ములీనాం
నిపాతనైః, నిపాతనైస్తు యజ్జప్తం తత్సర్వం రాక్షసం భవేత్.’
ఇతి. అత్రాయం విశేషః. ఆపస్తంబశాఖనామయం ప్రయోగః—
ఆచమ్య త్రివారం ప్రాణానాయమ్య మమోపాత్తదురితక్ష
యార్థం గాయత్రీజపం శతవారం సహస్రవారమపరిమిత
వారం వా కరిష్యఇత్యాగూర్య జపేత్. ఆగూః = సంకల్పః
తదాహ భగవానాపస్తంబమునిః— సూ. “దర్భేష్వాసీనో
దర్భాన్ధారయమాణః సోదకేన పాణినా ప్రత్యజ్ఞుః సావిత్రీం
సహస్రకృత్వ ఆవర్తయేచ్ఛతకృత్వోఽపరిమితకృత్వో వా”ఇతి
ఆశ్వలాయనానాం నైవమితి ప్రాగుక్తమ్. జపలక్షణముక్తం
గ్రన్థాంతరే—‘ప్రాతర్నాభిసమం కుర్యాన్సన్ధ్యాహ్నో హృద
యే తథా, సాయాహ్నోనాసికామూలే జపలక్షణమిరితమ్.’
ఇతి. నను జపాదౌ సంకల్పః కార్య ఇత్యుక్తం, తదసంగతం;
మానాభావాత్. ఇతిచేన్న. ‘శ్రుతిస్మృతిప్రచోదితం కరిష్యతే
యథా తథా యత్యసురాగురం నదేత్తదాఽఽదితో జలం
స్పృశేత్’ ఇత్యన్వైవ మానత్వాత్. ఆగురస్సంకల్పః సంకల్పా
భావే కర్తవ్యైఫల్యం చ స్మర్యతే.—శ్లో. ‘న చ శ్రాద్ధం న
తద్దానం న హోమో న జపస్తథా, న ప్రాప్నోతి ఫలం తస్య
సంకల్పరహితం చ యత్’ (యదా) ఇతి.

—● ప్రదోషాదికాలే జపనియమః. ॥—●

ప్రదోషాదికాలే జపనియమమాహ చంద్రికాకారః—శ్లో.
‘శ్రాద్ధే ప్రదోషే దర్భే చ గాయత్రీ దశసంఖ్యయా, అష్టా

వింశత్యసధ్యాయే త్రయోదశ్యాం తు మానసమ్.' శ్రాద్ధే
 శ్రాద్ధభోజనానంతరమ్, సన్ధ్యాకర్తృకాలే దశసంఖ్యాకో జపః
 కార్య ఇత్యర్థః. నను తదాసీం సంధ్యాధికార ఏవ నాస్తి,
 శ్రాద్ధాదిభోజనస్య కర్తాధికారపరిపథిత్యాదితి చేన్న. దశవారం
 గాయత్ర్యాభిమన్వితం జలం పీత్వా కర్తాధికారి భవతి.
 తదుక్తం లోకోపకారే—శ్లో. 'దశకృత్వః పిబేదాపో గాయ
 త్ర్యా శ్రాద్ధకృద్విజః, తతః సంధ్యాముపాసీత జపేచ్ఛ జహు
 నూదపి' ఇతి. ఇదం సాయంసంధ్యావిషయమితి ధ్యేయమ్.
 యత్తు జపాదౌ న్యాసముద్రాదికం కుర్వంతి కేచిత్, తత్తు న వైది
 కం సన్ధ్యాకర్తాంగం. కింతు ఆగమశాస్త్రానుసారేణ గాయత్ర్యు
 పాసకానాం మంత్రం సంధ్యాంగం. నను వైదికసంధ్యాయా
 మప్యస్తీతిచేన్న, తద్విధాయకేషు గృహ్యేషు మన్వాదిస్తృ
 తిషు చానుక్తత్వాత్. యత్తు చంద్రికాకారాదిభిర్నిబద్ధనకారైః
 కైశ్చిన్నాస్యాదికముక్తం తత్తు ఆవశ్యకతాసంపాదకం న
 భవతి. కిం తు మాతామహాశ్రాద్ధనత్కరణే అతిశయాథో భవతి.
 కృతే అభ్యుదయః, అకృతే న జపాదికర్తవ్యై గుణ్యమితి లభ్యతే.
 గృహ్యేషు మహాస్తృతిషు చాప్రతీతేః, ప్రాయశస్సర్వజనపద
 వర్తినో మహాజనాః హృదయాదిషడంగన్యాస మంగుళీన్యాసం.
 సంధ్యాపందనం కుర్వంతి, ఆచారానుసారేణ తన్మాత్రం కర్త
 వ్యమ్. తదుక్తమాపస్తంబమునిభిః.—సూ. 'సర్వజనపదేషు.
 ఏకాంతసమాహితమార్యాణాం వృత్తగ్ం సమ్యగ్విసీతానాం
 వృద్ధానామాత్మవతామలోలుపానామడాంభికానాం వృత్త
 సాదృశ్యం భజేతైవముఖా లోకావభిజయ' తితి. ఏవం స్థితే

— గాయత్రీమంత్రార్థః ॥ —

గాయత్రీమంత్రో వ్యాఖ్యాయతే—ఓమితి. ఓంకారో వ్యాకృతః, వ్యాహృతయశ్చ వ్యాకృతాః, ప్రత్యగ్భువ్వైక్యబోధికా శుద్ధా గాయత్రీ వ్యాఖ్యాయతే—తదితి. సా చ త్రిపదా, 'త్రిపదా గాయత్రీ' ఇతి శ్రుతేః. శ్లో. త్రిభవవ తు వేదేభ్యః పాదం పాద మదూదుహ'దితి మనుసచనాచ్చ. నను చతుర్థపాదః కిమితి న పత్యత ఇతి చెన్న, అధికారాభావాత్. తథాహి—ఉపనయనం నామ శ్రుతివిహితసంస్కారః. సా చ శ్రుతిత్రిపదా గాయత్రీ, న తు చతుష్పదా. తథాచ యావతా మంత్రేణోపనయనం విహితం తత్రైవోపనీతస్యాధికారో నాన్యత్ర, చతుర్థపాదస్యాధర్వణవేదాస్తఃపాతిత్వేన తత్ర పృథగుపనయనస్య ఆవశ్యకత్వాత్, తదభావేనాధర్వణవేదాస్తఃపాతిని చతుర్థపాదేనాధికారోఽస్తి. తదుక్తముజ్జ్వలాయామ్—అధర్వణస్య తు వేదస్య పృథగుపనయనం కర్తవ్యమ్ తథా బ్రాహ్మణమ్—'నాన్యత్ర సంస్కృతో భృగ్వజ్జీరసోఽధీయాత' ఇతి. తస్మాచ్చతుర్థపాదపాఠో నాస్తీతి సిద్ధమ్. మంత్రార్థస్తూదీర్యతే—దీవ్యతి ఉదయాస్తంగమనాభ్యాం లోకయాత్రాం ప్రవర్తయ ద్వేశాన్తరం యాతీతి దేవః. దివుక్రీడాదౌ పచాద్యచ్. దీవ్యతి ప్రకాశయతీతి వాదేవః. 'అసౌ యోఽవసర్పతి నీలగ్రీవో విలోహితః' ఇతి శ్రుతేః. అసౌ ప్రత్యక్షసిద్ధః, గ్రస్యన్త్యదకమితి గ్రీవాః=రశ్మయః, తమస్సంపర్కాన్నిలాశ్చ రశ్మయః యస్య సః నీలగ్రీవః, విశేషేణ లోహితః విలోహితః సన్ధ్యారాగసంపర్కాత్, ఏవంభూతో యః, అవసర్పతి=అవాచీనం సర్పతి, ఉదయాస్తంగమనాభ్యాం లోకయాత్రాం ప్రవర్తయ ద్వేశాన్తరం యా

తీతి. రజ్జ్వకారాద్దీవ్యతి ప్రకాశత ఇతి వా దేవః, ద్యులోకవ
ర్తిత్వాద్వా దేవః, ధ్యాతృహృదయారవిష్టమధ్యే క్రీడతీతి
వా దేవః, 'దేవో ద్యులోకవర్తిత్వాద్దేవనాద్దీపనేన' (దేవ
నేన) వా' ఇత్యభిధానాత్. తస్య 'దేవస్య' 'తత్' ఇతి
షష్ఠ్యా విపరిణమ్యతే, తస్యేత్యర్థః. 'సుపాం సులుక్' ఇతి
పాణినిష్ఠరణాత్. సూతే సకలజననిర్వృతిహేతుం వృష్టిమితి
'సవితుః' 'ఘ్నోల్తృచా' ఇతి తృచ్. 'యాభిరాదిత్యస్తపతి
రశ్మిభిస్తాభిః పర్జన్యో వర్షతి.' ఇతిశ్రుతేః. 'అగ్నో ప్రాప్తా (ప్రా
౨౨) హుతిస్సమ్యగాదిత్యముపతిష్ఠతే, ఆదిత్యాజ్ఞాయతేవృష్టి
ర్వృష్టిరన్నం తతఃప్రజాః'. ఇతి స్మృతేశ్చ యద్వా సౌతి సకల
శ్రేయాంసి ధ్యాతృగాణామితి సవితా, 'ఉద్యంత మస్తంయంత
మాదిత్య మభిధ్యాయ న్కుర్వన్బ్రాహ్మణో విద్వాన్తనకలం
భద్ర మశ్నుతే' ఇతి శ్రుతేః ఏవంవిధస్యా౨దిత్యస్య భగవత
స్సంబద్ధి 'సరేణ్యం' పురుషార్థకామిభిర్వరణీయం, శ్రేష్ఠం వా,
తన్వాదీనాం వికల్పే 'నేయజుపజ్' జిత్యనేనేయజాదేశః. వరే
ణ్యమిత్యత్ర వర్ణచతుష్టయం పరిజ్ఞేయం, స తూచ్ఛారణీయమితి
వృధాః ప్రవదంతి. భర్జతి తమస్కాండం హస్తీతి 'భర్గః' తేజః.
'అఞ్చిష్ణోయుజిభృజిభ్యః కుశ్చ' ఇత్యేణాదికసూత్రేణాసున్ప్ర
త్యయః. కవర్గశ్చాంతాదేశః. సాంతమేతత్. భర్గః భర్గసీ ఇతి
రూపం జ్ఞేయమ్. శివపరస్వైవ భర్గశబ్దస్యాదంతత్వం పుంస్త్యం
చ నార్థాంతరపరస్యాపి తన్నియమః. 'మహాన్తే౨వోచోభర్గో
మే౨వోచః' ఇతి సామికసూత్రే తథా దర్శనాదితి వివేకః. అత
ఏవా౨ర్యప్రణీతశ్లోకో౨ప్యస్తి— శ్లో. 'భర్గస్సూర్యాత్తకం
హరిమహసోవాచకత్వతః' ఇతి. ధీమహి = ధ్యాయేమహి.

ప్రార్థనాయాం లిజ్, ధ్యాయతేస్సంప్రసారణం ఛాన్దసమ్, 'ధ్యాయేమహీతి శబ్దోక్తా ధీమహీత్యేతదుచ్యతే' ఇతి పూర్వ వ్యాఖ్యాతృవచనాత్. ఏతే ఛాత్రాదిసహితా వయం సౌమం తేజోధ్యాయేమహీతి పిండితార్థః. అతో బహువచనస్య నానుప పత్తిః, ధ్యానధారానైరన్తర్యాచ్చ (ర్యవివక్షయా) వా బహు వచనోక్తి (పపత్తి) రితి ద్రష్టవ్యమ్. తద్యదర్థం తదాహ—ధీయ ఇతి, యః=సవితా, నః=అస్తాకం, ధీయః=బుద్ధివృత్తిః, 'ధీయ ఇతి ద్వితీయాబహువచనమ్. ప్రచోదయాత్ = ప్రకర్షణప్రేర యతి సకలకర్తానుష్ఠానప్రవణా దుష్కర్తవిముఖాశ్చస్తద్బుద్ధిః కరోతి తస్య సవితృస్తేజో ధ్యాయేమహీతి సంబంధః. ప్రచో దయాదితి లేట్ పాఠశ్చాన్దసః, నను సదాశివాదిదేవానాం స త్వత్కథమాదిత్యస్య గాయత్రీప్రతిపాద్యత్వం? ఉచ్యతే— ఆదిత్యస్యాపి సదాశివరూపతయా ఆబాలగోపాలం ప్రసిద్ధత్వేన తదుపపత్తే—శ్రు. 'ఉతై నం గోపా అదృశ న్నదృశ న్నుదహ ర్యః, ఉతై నం విశ్వాభూతాని స దృష్టో మృడయాతి సః' ఇతి శ్రుతేః. దేవమూర్త్యంతర ప్రసిద్ధః తథాహి ఉత=అపిచ, ఏన= మాదిత్యరూపం దేవం, గోపాః=అజ్ఞానశరోమణయః, అదృశ= స్పృశ్యన్తి, సూర్య ఉదితః సూర్యోఽస్తమేతి గావో గ్రామం గమ నీయా ఇతి. తథా, ఉదహర్యః=జలఘటాహర్త్ర్యః గోపేభ్యో ప్యతిక్షుద్రాః, అదృశ=సూర్యోఽస్తంగచ్ఛతి జలం శీఘ్రమా నేయమితి కిమనేన విభజ్య కథనేన, విశ్వా=సమస్తాస్యపి భూతా ని, ఏనం=భగవన్తం ఆదిత్యరూపం, అదృశ=న్తనో వాచామగో చరమపి చక్షుమైవ పశ్యన్తి, మృగశకునిపరాహాదీనామపి నీడ

గమనాదేః తదధీనత్వాత్. ద్విజాతీనామపి అగ్నిహోత్రసన్ధ్యా
 వందనాదీనాం తదధీనత్వాత్సర్వేఽపి జానంతి, కింత్యజ్ఞానావృత
 త్వాత్తత్త్వతో న జానంతి. స=భగవాన్, జ్ఞానదీపేన దృష్టస్య,
 నః=అస్తాన్, మృడయాంతి=సుఖయతు, సచ్చిదానందస్వరూపోప
 లబ్ధిర్యథా భవతి తథా అనుగ్రహం కరోత్సీతి తద్వాక్యా
 తారః. ఏవం శ్రుతిపర్యాలోచనయా అదిత్యస్య శివరూపత్వా
 చ్ఛివపరత్వము క్తం. నస్తుతస్తు గాయత్రీమస్త్రస్సాక్షాత్సదాశివ
 పు ఏవ. తథాపి—సవితు = ద్వేషస్య, సవితృరూపదేవస్యేత్య
 ర్థః. రాహోశ్చిరఙ్గితవదాపచారికీ షష్ఠీ. మండలాంతరగతమితి
 శేషః. 'మండలాంతరగతం హిరణ్మయం భ్రాజమానవపుషం
 శుచిస్థితం, చండదీధితిమఖండవిగ్రహం చిన్తయే మునిసహస్ర
 సేవితమ్' ఇతి శ్రుతేః. వరేణ్యం=శ్రేష్ఠం, శివస్య బ్రాహ్మణ
 దైవత్వాత్. 'త్వం దేవేషు బ్రాహ్మణేష్వహం మనుష్యేషు
 బ్రాహ్మణో వై బ్రాహ్మణముపధావతి ఉపధాత్వాహమితి త్వా
 మతిజయతి భగవన్యస్తు నిజదైవం ద్విజాతికులజాతః ఉభయ
 భ్రష్టౌ నశ్యేదభ్యుదయోపాంశు యా జీవత్య' ఇతి శివసూక్తి
 మాలికాకారేణ ఉక్తత్వాచ్చ. తదితి ద్వితీయయా పరిణమతే,
 'సుపాం సులు' గిత్యమేవిభక్తేర్లోఽః. తం=సదాశివం, ధీమహి=
 ధ్యాయేమహి, సదాశివధ్యానస్య పృథగ్జనదుష్ప్రపయైకేన
 కర్తుమశక్యత్వా త్తదనుసంధానకుశలైః పురుషపుణ్డరీకైః సహ
 కర్తుం శక్యత్వాద్భవంతోక్తిరితి ధ్యేయం. తత్కమర్థమిత్యత
 ఆహ—ధియ ఇతి. యో భర్గః=శివః, పూర్వపాదావస్థస్యాపి
 భర్గశబ్దస్యాన్వయబలాదనుషజ్ఞానం కార్యమితి వివేకః. నః=అ
 స్తాన్, ధియః=అజ్ఞానాత్, ధీశబ్దోఽత్ర వ్యతిరేకలక్షణయాఽ

జ్ఞానపరః భవతి. యథా నష్టేనౌ దర్శశబ్దప్రయోగః, యథా
 ధీరే కాతరశబ్దప్రయోగః. ప్రచోదయాత్ = ప్రకర్షణాజ్ఞానపా
 రం గమయేదితి ప్రాథ్యత ఇత్యర్థః అస్మిన్నర్థే శ్రుతిః—‘ఉమాస
 హాయం పరమేశ్వరం ప్రభుం త్రిలోచనం నీలకంఠం ప్రశాంతం,
 ధ్యాత్వా మునిర్గచ్ఛతి భూతయోనిం సమస్తసాక్షీ తమసః పర
 స్తాత్’ ఇతి. తమసః అజ్ఞానాత్, తమోవిహారోఽజ్ఞానమథా
 స్తరమితి వివరణాచార్యైరుక్తత్వాత్. పుస్తాత్పరమితి శ్రుత్య
 ర్థః. ‘సర్వవేదాంతసిద్ధాంతమవలంబ్య ప్రకాశ్యతే, గాయత్రీనిగ
 మార్థోఽయం సదాచార్యప్రసాదతః.’ తదితి. దీప్యతి సద్వర్తతి
 దేవః, అఖండానందైకరస ఇత్యర్థః. తదితి షష్ఠ్యా పరిణమ్యతే,
 తస్య దేవస్య సూతే నానోపాసనాఫలానీతి సవితా, నిర్విశేష
 స్యాపి తత్తదాకారేణోపాసితస్య తత్తత్ఫలజనకత్వాభ్యుపగ
 మాత్, యద్వా సూతే జగన్తీతి సవితా, సకలజగదుపాదాస
 కారణమిత్యర్థః. ‘సవితా ప్రసవానామీశే, సవితా ప్రసవానా
 మధిపతిః’ ఇతి వాక్యాభ్యాం సవితృశబ్దసోప్యత్వత్వైర్థకత్వాత్.
 ఇదం చ జగత్పాలయితృత్వజగత్సంహర్తృత్వయోరపుష్ప
 లక్షణమ్. తథా చ జగదుత్పత్తిస్థితిలయకారణత్వం లభ్యతే.
 తత్ = తస్య బ్రహ్మణః, తదితి బ్రహ్మ వాచి షష్ఠ్యంతమ్, ‘సుపాం
 సులు’ గితి పాణినిస్తరణాత్, శ్లో. ‘ఓం తత్సదితి నిర్దేశో బ్రహ్మణ
 శ్చివిధస్త్వీతః, బ్రహ్మణాస్తేన’ ఇతి వచనేన తచ్ఛబ్దస్య
 బ్రహ్మవాచకత్వాత్. వరేణ్యం = పురుషార్థకామిభిరర్థ్యమా
 నం శ్రేష్ఠం వా, భర్తః = అవిద్యాదిదోషభర్తృకం తేజః, ‘వీర్యం
 వై భర్తః’ ఇతి శ్రుతేః వీర్యం తేజ ఇతి శ్రుత్యర్థః ‘భర్తస్తేజో

వచనః' ఇతి వృద్ధైః పూర్వం వ్యాఖ్యాతత్వాచ్చ. అత్ర ప్రా
చీనా భర్గో వృజినభర్జనాదితి భర్గపదం నిరాహుః బ్రహ్మణ
స్తేజోరూః త్వేన వ్యేషోనస్య పరమ ఆనందః ఇతివద్యేదన్యప
దేశ బౌపచారిక ఇతి ద్రష్టవ్యమ్. తథా చాద్వయానన్దలక్ష
ణం సర్వజగదుపాదానం పరిపూర్ణబోధీతీయాపబింబస్థానీయం
బ్రహ్మ వాక్యార్థతయా మన్యచసన్నమ్, ఏతాదృగ్బ్రహ్మ తద్రూ
పత్వేనేతి శేషః. 'ధీమహి=ధ్యామహి. నను కోనసా బ్రహ్మ
భేదో విచక్షిత ఇత్యాశంక్య ప్రత్యగ్రూప ఇత్యాహ—ధీయ
ఇతి. యః=ప్రత్యజ్, సః=అస్తాకం, ధీయః=బుద్ధీరన్తరికరణ
వృత్తిరిత్యర్థః. ప్ర చోదయాత్=ప్రేరయతి. అంతఃకరణవృత్త్యా
దికం ప్ర కాశయతితి యావత్. తథా చాన్తరికరణతద్ధర్మాన
భాసకసాక్షిత్వేన పూర్వోక్తం బ్రహ్మ ధ్యామహితి నిర్గుణితో
నర్థః. వస్తుతస్తు పూర్వోక్తం బ్రహ్మ, ధీమహి = సోహమితి
ప్రత్యగ్గుణతయా ధ్యామహి. నను న బ్రహ్మ ప్రత్యగ్గుణం,
ప్రత్యుతతద్విలక్షణత్వమేవ కర్తృత్వాద్యనాశ్రయత్వాదిత్యా
శంక్య తస్య ప్రత్యగ్విలక్షణత్వమేవాసిద్ధమిత్యాహ—ధీయ
ఇతి యః=ప్రత్యగ్బ్రహ్మ, పుం స్త్వనిర్దేశశ్చాన్తర్యమః 'యచ్ఛబ్దస్య
యదిత్యర్థే లింగవృత్తయతో భవేత్' ఇతి లోపిత (లోపిత్య
లీల) కంఠవచనాత్. జీవాత్తనా ప్రవిశ్య, ధీయః=బుద్ధీరన్తరి
కరణవృత్తిః, ప్ర చోదయాత్=ప్ర కాశయతి తథా చ బిష్ణు
స్థానీయం బ్రహ్మైవ సాక్షిరూపమితి తల్లక్షణతయా ప్రత్యగ్గుణ
ధ్యానముపపన్నమితి న శంభ్యదోషః. తస్మాత్పక్షద్వయేనపి ప్రత్య
గ్బ్రహ్మైకమేవ మన్యచస్యతీతి పూర్ణబ్రహ్మైవ గాయత్రీమంత్రార్థః.

—ॐ శ్లోకరూపా గాయత్రీమంత్రార్థః. ॐ—

అథ గాయత్రీమంత్రార్థః శ్లోకరూపేణ విద్యారణ్యస్వామి
భిరుదాహృతః. తే శ్లోకా ఉదాహ్రియన్తే—శ్లో. తదిత్యవా
జ్జనోగమ్యం ధ్యేయం సవితృ (యత్సూర్య) మణ్డలే, సవితృస్సక
లోత్పత్తిస్థితిసంహారకారిణః, వరేణ్యమాశ్రయణీయం యదా
ధారమిదం జగత్, భర్తః స్వసాక్షాత్కారేణావిద్యా తత్కార్య
దాహకమ్. దేవస్య ద్యోతమానస్య హ్యనన్దాత్మీడతోఽపి
వా, ధీమహ్యహం స ఏవేతి తేనైవాభేదసిద్ధయే. ధియోన్మగ
కరణవృత్తిశ్చ ప్రత్యక్షప్రవణచారిణీః, య ఇత్యలిజ్జం ధర్మం య
త్యత్యజ్జానాదిలక్షణమ్. నోఽస్తాకం బహుధాభ్యస్తభిన్న భేద
దృశాం తథా, ప్రచోదయాత్ప్రేరయతు ప్రార్థనాయం విచా
ర్యతే (తామ్) అత్ర లోకోపకారే జపలక్షణం నిర్ణీతమ్—
'తథా మధ్యాహ్నసంధ్యాయామాసీనః ప్రాజ్ఞుభో జపేత్,
తిష్ఠన్నపి జపేద్దేవీమాదిత్యాభిముఖో ద్విజః. కృత్వోత్తానా
కరౌ ప్రాతస్సాయం చాధోముఖౌ కరౌ, మధ్యే ప్రసారిత
కరౌ జపవీనముదాహృతః ప్రాతర్నాభిసమా హస్తా మధ్యే
హృదయసమ్మితౌ, (మధ్యే మధ్యాహ్న ఇత్యర్థః.) సాయం
ముఖసమా కృత్వా జపేత్కాలత్రయం సుధీః.' గాయత్రీజ
పాదౌ కరశుద్ధిరుదాహృతౌ. తల్లక్షణం తు—'ప్రకోష్ఠే మణి
బద్ధే చ పార్శ్వయోస్తలయోస్తథా, తత్పృష్ఠే చ తదగ్రే చ
కరశుద్ధిరుదాహృతౌ'. ఇతి.

—ॐ ఉపస్థానప్రకారః. ॐ—

అధోపస్థానమన్త్రాన్వ్యాఖ్యానామః—ఆపస్తంబీయానాం
తత్ర సాయమిమం మే వరుణేతు్యపస్థానమన్త్రః, మధ్యాహ్న

ఆసత్వేనేతి. ప్రాతస్తు మిత్రస్యేతి. తత్ర వృద్ధవసిష్ఠః—శ్లో. 'ప్రా
ణాయామై త్రిభిః పూతో గాయత్రీజపమాచరేత్, అథోపతి
ష్ఠేదాదిత్యముదయంతం సమాహిత' ఇతి చన్ద్రికాయామ్—
'జపం కృత్వా విధానేన సంధ్యోపాసనమాచరేత్, ఉపస్థానం
స్వకైర్నన్త్రై రాదిత్యస్య తు కారయేత్.' స్వకైః శాఖాపతితై
స్తన్ద్రికైర్నన్త్రైరిత్యర్థః. శ్లో. 'ఋగ్విశ్వానాయం వారుణీభిరుప
స్థాయ ప్రదక్షిణమ్, కుర్వన్దిశో నమస్కుర్యాద్దిగీశాంశ్చ పృథ
క్పృథక్' ఇతి. ఆశ్వలాయనశాఖనామయం విభాగః. ప్రాతరై
త్రిభిః సాయం వారుణీభిరాదిత్యముపతిష్ఠేత. తదు క్తమాశ్వ
లాయనస్సృతౌ—శ్లో. 'అథోపతిష్ఠేదాదిత్యముదయంతం సమా
హితః, మైత్రీభిర్వారుణేనాస్తం గతం సూక్తేన బహ్వృచః' ఇతి.
యద్యపి గృహ్యే నోక్తమ్, తథా స్సృతౌ తేనైవోక్తత్వా
త్కర్తవ్యమ్, గృహ్య ఉపస్థానానుక్తిస్తన్ధులోత్పన్న శాఖా
యా అభివాత్. గృహ్యసోత్యత్పన్న శాఖామూలత్వమాపస్త
మ్బాయే దృశ్యతే—సూ. 'తేషాముత్పన్నాః పాతాః ప్రయో
గాదనుమీయన్తే' ఇతి. నను స ఏవాశ్వలాయనః, కథం
స్సృతౌ తన్నిబబన్ధేతి చేన్న అనుమేయవేదమూలస్సృతిషూ
పస్థానసోక్తత్వాదాశ్వలాయనేన స్సృతౌ నిబన్ధనం కృతమితి
న కల్పిద్దోషః. స్సృతేరయమర్థః— 'ప్రాతశ్చతస్సభిర్క్రితస్య
చర్షణీభృత' ఇత్యాదిభిరాదిత్యముపతిష్ఠేతి వారుణేన 'యచ్చిద్ధి
తే విశోయ' థేతి పశ్చార్చేన సాయమితి సూత్రేమిత్రస్య చర్షణీ
భృత ఇతి చతస్రో మైత్ర్యో యచ్చిద్ధి తే విశోయథేతి పశ్చా
ర్చం వారుణం ఇతి. జపాన్తే ప్రాతః సౌరైర్నన్త్రైః సూర్యము
పతిష్ఠేత సాయం వారుణేన. యద్యోభయత్ర జాతవేదస ఇత్యా

శ్వలాయనశాఖనాముపస్థానమస్త్రః ఉక్త ఇతి చేన్న. (వస్తుత
స్త్ర్యయం పక్షోఽయుక్తః తస్య పూర్వోక్తౌ శ్వలాయనస్త్రుతి
విరోధేనా శ్వలాయనానభిమతత్వాద్ధావ్యా (ధ్యా) శ్వలా
యనాఽచారవిరోధాచ్ఛుకతశాఖాశ్వలాయనాస్తు కాలద్వయే
ఽపి జాతవేదస ఇత్యుపస్థానమాచరన్తి తద్గ్రహ్యచారవిరుద్ధ
మిత్యుపేక్షణీయమ్.

— సాయముపస్థానమస్త్రార్థః. —

సాయముపస్థానమస్త్రాక్షరార్థో వ్యాఖ్యాయతే.—

మూ. మం. ఇమం మే పరుణ శ్రుధీ హవమద్యా చ మృడయ,
త్వా మవస్యరాచకే.

(తై. సం. ౨ ౧. ౧౧.)

ఇమమితి. పురా కల్పిచ్ఛుశ్శేఫో నామ ఋషిః పశు
త్వేన యూపే బద్ధస్త్ తద్బన్ధవిమోచనార్థం పరుణం ప్రార్థ
యామాస. తత్ప్రార్థనాప్రకారశ్చానేన మస్త్రేణ ద్యోత్యతే,
తథాహి—హే పరుణ, ఇమం మే=మదీయం, హవం=ఽహవ్యం,
శ్రుధి=శ్రుణు. 'శ్రుశ్రుణు హృక్పృథ్వీ శ్చన్దసి' ఇతి. హేర్థిః.
'అన్యేషామపి దృశ్యతే' ఇతి దీర్ఘః. ప్రార్థనారూపమాహవ్యం
శృణ్వీతి భావః కిం తేన శ్రవణేనేత్యాశక్కాయామాహ—
అద్యేతి. అద్య = ఇదానీం, దీర్ఘశ్చాన్దసః. మృడయ=బన్ధనం
(వచ్ఛవం) పరిహృత్య మాం సుసుఖినం చ కుర్విత్యర్థః. సన్ధ్యా
వయోః కః సంబన్ధ ఇత్యత ఆహ—త్వామితి. త్వాం = భవ
న్తమ్, అహం, అవస్యః = అవసమాత్తన ఇచ్ఛుః, అచక్షే=పక్షి
తారం కామయే న కేవలం కామనామాత్రం కింతు స్తుతిపుర
స్కరం శరణాగతోఽస్మీత్యాహ—

మూ. మం. తత్త్వా యామి బ్రహ్మణా వస్థమానస్తదాశాస్తే
యజమానో హవిర్భిః, అహేడమానో వరుణేహ బోధ్య
రుశగ్ం స మా న ఆయుః స్రమోషీః.

(తై. సం. ౨-౧-౧౧.)

తదితి. తత్=తస్యై, విభక్తిలోప శ్చాస్తసః రక్షణాయేత్యర్థః బ్రహ్మణా=స్తుత్యాత్తనా మన్త్రేణ, వస్థమానః=సమస్కారం కుర్వం, స్తావీమ్, యామి = ప్రపద్యే. యతస్తస్వం భక్తజనః రిపాలతో భవస్యతోఽహం త్వమేవ రక్షితారం భజంస్తవ శరణాగతోఽస్మి, తేన మాం మృడయ. అన్యథా శరణాగతపరిత్యాగో మహాదోషాయ న్యాదితి భావః. స కేవలం మమైవైతదభిమతమ్ అపి తస్మి యష్టుర్యజమానస్యాపి తద్రక్షణమప్యమాణమేవేత్యాహ—తదితి. యజమానః=యష్టా, హవిర్భిః=అజ్యాదిభిస్తవర్థం సమర్పితైరిత్యర్థః. కరణైస్తద్రక్షామ్, అశాస్తే=ప్రార్థయతే. తస్మాదవశ్యం సుఖయేతి భావః. వినయపూర్వకం స్వకృతం యాచనం నరుణాయ భగవతే సమర్పయతే-అహేడమాన ఇతి. హే నరుణ! త్వం, అహేడమానః=అనాదరమకుర్వన్న కృధ్యన్వా, ఇహ=అస్మిన్నా లే (ల్లోకే), బోధి=మమ యాచనం బుధ్యస్వ, నుత్కృతం యాచనమనుగృహణేత్యర్థః. ఫలితమర్థమాహ-ఉరుశగ్ంసేతి. హే ఉరుశగ్ంస=ఉరుభిర్తస్మైః శంసనీయస్తస్య సంబోధనం హే ఉరుశంస, ఉరుశీర్తిం మత్వా, నః=అస్మాకం యజమానాద్య పేక్షయా బహుత్వోక్తిః. అన్యథేమం మే వరుణేత్యత్రైకవచనప్రయోగాదన్యత్ర బహువచనప్రయోగాచ్చానన్వయప్రసజ్గ ఇతి మన్తవ్యమ్.

ఆయుః=జీవితం, మాప్రమోషీః = మా ప్రణాశయ. అస్తాకం
వేదోక్తమాయుష్యం దేహీత్యర్థః.

మూ. మం. యచ్చిద్ధి తే విశో యథా ప్రదేవ వరుణవ్రతమ్,
మినీమసి ద్యవి ద్యవి.

(తై. సం. 3-8-౧౧.)

యచ్చిద్ధిత ఇతి. యదితి చిద్ధీత్యవ్యయద్వయం పాద
పూరణార్థం. హే దేవ=వరుణ, తే=తవ, ఉపాసనాత్మకం వ్రతం
యత్ తత్ ద్యవి ద్యవి=దివసే దివసే, ప్రతిదివసనిత్యర్థః. ప్ర=ప్ర
కర్తేణ, మినీమసి=తర్కయామః, 'ఇదన్తోమసి' ఇతి మనిశబ్దే పరే
తదంత ఇకారః. తత్ర దృష్టాంతః—విశో యథా=సర్వాః ప్రజాః
స్వస్వవ్యాపారం యథా తర్కయంతి తద్వత్ హి=యస్తా, త్వ
దీయమేవ సర్వదా తర్కయామః, తస్తా త్వమేవ సరిచరామేతి
వాక్యశేషః. యద్వా - మినీమసి=ప్రణప్తం కుర్తః. తత్ర దృష్టాంతః-
విశో యథేతి విశో=మనుష్యాః అజ్ఞానినః, యథా తద్వదిత్యర్థః.
మదీయవ్రతలోపనిమిత్తకాపరాధం క్షమస్వేతి వాక్యశేషః.

మూ. మం. యత్కించేదం వరుణ దైవ్యే జనేభిద్రోహం
మనుష్యాశ్చరామసి అచిత్తీ యత్తవ ధర్తా యుయోపి
మమానస్తస్తాదేవసో దేవ రీరిషః.

(తై. సం. 3-౫-౧౧.)

యత్కించేతి. హే వరుణ!, దైవ్యే=దేవలోకవర్తిని, జనే
త్వయీత్యర్థః. యత్కించ=కించిత్, ఇదమభిద్రోహం = స్వల్ప
మధికం వా ద్రోహం, అనాచారరూపమిత్యర్థః. అచిత్తీ = అచి
త్యాజ్ఞానేన, మనుష్యాశ్చరామసి=కుర్తః. కించ తవ, యదపి ధ
ర్తా=ధర్తః, దీర్ఘశ్చాన్దసః. త్వదీయం కర్త, యుయోపిమ=వినాశ

యామః, హే దేవ!, తస్మాదేనసః = ద్రోహత్, సః=అస్మాన్, మారీరిషః=మా హిం సీః. ధర్మలోపనిమి త్తమేనః పరిహృత్యా స్తాస్పరిపాలయేత్యర్థః కించ—

మూ. మం. కితవాసో యద్రిపు ర్న దీవి యద్వా ఘా సత్య ముత యన్న విద్వ సర్వా తా విష్య శిధిరేవ దేవాథా తే స్యామ పరుణ ప్రియాసః,

(తై. సం. 3. 8. ౧౧.)

కితవాసః—ధూ ర్తసమానాః, 'ఆజ్ఞసేరసుక్' ఇతి జనే రసుగాగమః. స్వాధ్ధసాధనపరా ఋత్విజో, యత్ = కర్తాజ్ఞం, రిరిపుః=నాశితవ స్తః, న దీవి=సమ్యగ్వ్యవహృతౌ న ప్రావర్తస్తే త్యర్థః. యద్వా ఇత్యన్యయద్వయం పక్షాన్తరవాచి. ఘేతి పాదపూరణవాచకో నిపాతః. యద్వా = అథవా యత్స్పాపం సత్యం అపశ్యం కృతమజ్ఞాత్వైవ కృతమిత్యర్థః. యదఘం సత్య మిత్యన్వయః ఉతాపి చ యద్ధర్మస్వరూఃం న,విద్వ=న జానీమ ఇతి యావత్. పక్షాశ్రమచోదితస్య ధర్మస్య తత్త్వం న జానీమ ఇత్యర్థః. అస్తు తతః కిం తత్రాఽహ—సర్వేతి. సర్వాః = సర్వాణి, ఋత్విగ్నిర్నాశితం జ్ఞాత్వా కృతమజ్ఞానేన కృతం చేత్యేవమస్తాభిర్బహుధా కృత్యాన్యేనాంసి సన్తి తాని సర్వా ణ్యేనాంసి విష్య=(పోఽన్తకర్తణి) అస్తత్సకాశా ద్విశేషేణాపనీ తాని కురు. వినాశయేత్యర్థః. ఏవమధికపాతకనిరాసమాకాజ్ఞ్య తుద్రపాపనిరాసమాకాజ్ఞ తే—శిధిరేవేతి. శిధిరేవ = శిధిలాని, ఛాన్దసమేతత్. యాన్యన్యాని తుద్రాణి పాపాని తాని సర్వా ణి విష్యేత్యన్వయః. అథ=భవత్కూటాక్షాన్తరం, హే పరుణ తే=తవ,ప్రియాసః=ప్రియాః, స్యామ=ప్రియా భవేమ,అత్రేదం

ప్రతిభాతి—అయంమన్త్రః సూర్యోపస్థానే వినియుక్తః, ననువరుణలిక్ష్వాన్తస్త్రస్య వరుణోపస్థాన ఏవ వినియోగః ప్రతీయత ఇతి చేత్సత్యమ్. తథాఽపి వారుణీభిరాదిత్యముపస్థాయ ప్రదక్షిణమితి ద్వితీయా శ్రుత్యా లిక్ష్వాపేక్షయా ప్రబలయా తల్లిక్ష్వస్య బాధితత్వాదాదిత్యోపస్థాన ఏవ మన్త్రో వినియుజ్యతే న తు వరుణోపస్థానే. ఏతచ్చ సర్వం తృతీయాధ్యాయే విచారితమ్. తథాహి—‘ఐద్యాయ గార్హపత్యమపతిష్ఠతే’ ఇతి శ్రూయతే ఇంద్రో దేవతాఽస్యామృచి నేయమైంద్రీ తయా వింద్ర్యాకదాచన స్తరీసి నేంద్రశ్చ సీ’త్యాదితల్లింగాదింద్రోపస్థానే మంత్రస్య వినియోగః ప్రతీయతే గార్హపత్యమితి ద్వితీయయా శ్రుత్యా తు గార్హపత్యోపస్థానే తత్ర సంశయః. ఉభయం సముచ్చిత్య ఉపస్థేయం ఉత గార్హపత్యమేవేతి తశ్చాయం నిర్ణయః. గార్హపత్యోపస్థాన ఏవ మంత్రస్య వినియోగః, లింగాపేక్షయా శ్రుతేరేవ ప్రబలత్వాత్. ఉక్తం చ—శ్రుతిలింగ వాక్యప్రకరణస్థానసమాఖ్యానాం సమవాయే పారదౌర్బల్యమర్థవిప్రకర్షాదితి తస్మాత్సముచ్చిత్య ఏకస్య వా ఉపస్థానేన మంత్రస్య వినియోగ ఇతి సిద్ధమ్. ఏతత్సర్వం పరాశిరమాధవీయ—‘యద్యపి వరుణస్యోపస్థానం లింగబలాత్ప్రప్ర’ మిత్యాదినా విశిష్య నిరూపితమ్ ప్రాతరుపస్థానమన్త్రమాహ—

మూ. మం మిత్రస్య చర్షణీ ధృతః శ్రవో దేవస్య సాసనిమ్,
సత్యం చిత్రశ్రవస్తమమ్.

(తై. సం.కా.3.ప్ర.౪.అ ౧౧.)

మిత్రస్యేతి. అహరభిమాన్యాదిత్యో మిత్రః, చర్షణ్యః=ప్రజాః, ‘కృషేరాదేశ్చ చః’ ఇత్యోణాదికసూత్రేణానిప్ర

త్యయ ఆదేశ్చకారశ్చ, తాసాం ధర్తా చర్షణీ ధృత్ తస్య, దేవస్య, శ్రూయత ఇతి శ్రవః=యశః, సానసిం=సమ్యగ్భజనీయం, సత్యమ్=అవినాశి, చిత్ర=మాశ్చర్యం యథా తథాఽతిశయేన శ్రూయత ఇతి చిత్రశ్రవస్తమమ్, శ్రోతృజనమనస్సుఖకరమిత్యర్థః. ఏవంభూతం మిత్రస్య శ్రవః స్తామీతి శేషః. అథవా చర్షణీ ధృతః=మనుష్యాణాం ధారయితుః, మిత్రస్య దేవస్య, మిత్రనా మకదేవస్యేత్యర్థః. శ్రవః=శ్రోతుం యోగ్యం, యశో, మహదస్తీతి శేషః. సానసిం=ఫలదానశీలం, సత్యం=సత్యవాదినం, చిత్రం శ్రవః కీర్తిర్యస్యాసౌ చిత్రశ్రవాః అతిశయేన తాదృశం చిత్రశ్రవస్తమం యజామహ ఇతి శేషః. మిత్రమేవ పునరపి స్తాతి—

మూ. మం. మిత్రో జనాన్యాతయతి ప్రజానన్తిత్రో దాధార పృథివీముత ద్యామ్, మిత్రః కృష్టీరనిమిషాఽభిచప్టే సత్యాయ హవ్యమ్ ఘృతచద్విధేమ.

మిత్రో జనానితి. అయం మిత్రః, ప్రజానన్ = తత్తదభికారం విద్వాన్సర్వాన్, జనాన్యాతయతి=స్వే స్వే కర్తణి నియోజయతి, కించ మిత్రః పృథివీం, దాధార=ధృతవాన్ ఉత=అపి చ ద్యాం=దివం, దాధార కించ మిత్రః, కృష్టీ=ర్షనుష్యాన్, అనిమిషా=ప్రబుద్ధః సన్, యద్వా, అనిమిషా = అనిమిషాన్వా దేవానిత్యర్థః. విభక్తిలోపశ్చాద్దసః అభిచప్టే=సర్వతః పశ్యతి, సర్వం ప్రకాశయతీత్యర్థః. సత్యాయ=అమోఘఫలాయ, సత్యాత్తనో వా తస్మై మిత్రాయ, హవ్యం = చరులక్షణం, ఘృతవ=ఘృతయుక్తం, విధేమ=కుర్తః.

మూ. మం. ప్ర స మిత్ర మర్తో అస్తు ప్రయస్వాన్యస్త ఆదిత్య
శిక్షతి ప్రతేన, న హన్యతే న జీయతే త్వోతో నైన
మగ్ంహో అశ్నోత్యన్తితో న దూరాత్.

ప్ర స మిత్రేతి. హే ఆదిత్య!, యః = యజమానః, తే =
తవ సంబంధినా, ప్రతేన = కర్తృణా, శిక్షతి = అనుష్ఠాతుం శక్తో భవి
తుమిచ్ఛతి హే మిత్ర!, స, మర్తః = మనుష్యో యజమానః, ప్ర
యస్వాన్ = ప్రకర్షణే(భ) కర్తృఫలయుక్తోఽస్తు. త్వోతః = త్వయా
ఊతో రక్షితః, స = యజమానో, న హన్యతే = రోగాదినా న పీడ్య
తే, న జీయతే = వైరిభిర్నా భిభూయతే, అపి చ త్వయా రక్షితం
ఏనం = యజమానం, అంహః = పాప్తా, అన్తితః = సమీపే, నాశ్నో
తి = న ప్రాప్నోతి, దూరాదపి న వ్యాప్నోతి. మహదనుగ్రహ
శాలినం పురుషం యద్రోషద్రవా న స్పృశ స్తీతి భావః.

—ॐ మధ్యాహ్నోపస్థానమంత్రార్థః. ॐ—

మధ్యాహ్నోపస్థానే వినియుక్తం మస్త్రమాహ—

మూ. మం. ఆ సత్యేన రజసా వర్తమానో నివేశయన్నమృ
తం మర్త్యం చ, హిరణ్యయేన సవితారథేనా దేవో యాతి
భువనా విపశ్యన్

(తై. సం. 3-8-౧౧.)

* ఆ సత్యేనేతి 'ఆ సత్యేనేతి మస్త్రస్య హిరణ్య ఋషి
రీతిః, త్రిష్టుప్ ఛందస్స సవితా దేవతా పరివత్యతే.' ఆ

*ఆసత్యేనేతి. ఆసత్యేన = సత్యస్వరూపేణ, 'అసావాదిత్యస్సత్య'మితి శ్రుతే.
రజసా = రంజనాత్త కేన లేజోమణ్డలేన, అవర్తమానః = సాయంప్రాతఃకాలయోః
అమృతం = దేవాదిరూపం, మర్త్యం = మనుష్యాదిరూపం, నివేశయన్ = జీవ
యన్, స్వకీయేన ప్రకాశేన తత్త్వోకేషు తాంస్తాన్ స్వస్వవ్యవహారక్షమాను-

సత్యేనేత్యాది, సత్యేన లోకేన=దేవలోకేన, రజసా=రజోలోకేన, మనుష్యలోకేన ఆవర్తమానః ఆయం సవితా, సత్యలోకజనానామ్ అమృతం, రజోలోకజనానాం మర్త్యం చ, నివేశయన్ష్ఠిరణ్యయేన రథేనాఽయాతి = ఆ సమన్తాద్యాతి. కిం కుర్వత్, భువనా=భువనాని, విపశ్యన్=విశేషేణ శ్శన్. ఈదృశం తం సవితారముపతిష్ఠ ఇతి శేషః. ఉద్వయమిత్యస్యవిశ్వామిత్ర ఋషిరనుష్టుప్ ఛందః, పరంజ్యోతిర్దేవతా.

మూ. మం. ఉద్వయం తమసస్పరి పశ్యంతో బ్యోతిరుత్తరమ్ దేవం దేవత్రా సూర్య మగన్త బ్యోతి రుత్తమమ్.

ఉద్వయమిత్యాది. వయం, తమస స్పరి=ప్రపంచాదుపరిస్థితం, బ్యోతిరుత్తరం = ఉత్కృష్టతరం బ్యోతిః, ఉత్పశ్యంతో, దేవం దేవత్రా = దేవేషు స్థితం దేవం, సూర్యం, బ్యోతిరుత్తమం=ఉత్కృష్టతమం బ్యోతీరూపం సూర్యమ్, అగన్త=ప్రాప్నువామ, ముక్తయే, ఇతి శేషః.

ర్వన్నితి భావః సవితా=సర్వస్య ప్రేరకః పృష్టిప్రదాతా వా సకలకామితప్రజో వా, హిరణ్యయేన=అభిమతరమణీయేన సువర్ణవిరచితేన, రథేన=స్వందనేన, రమతేఽస్త్విన్విత్యర్థే పృథ్వీన్నో రథశబ్దః, దేవః ప్రకాశమానః, భువనాని=జగంతి, పశ్యత్ ఆయాతి తాదృశం సవితారం ధ్యాయామ ఇతి. కించ వయం, తమసస్పరి=అంధకారస్యోపరి, ఉత్తరం బ్యోతిః తన్నాశకత్వేన ఉత్కృష్టం బ్యోతిః, ఉత్పశ్యంతః, దేవత్రా=దేవేషు మధ్యే, సూర్యం=సూర్యత్వేన స్థితం, దేవం, ఉత్తమం = ఉత్కృష్టతమం, బ్యోతిః=తేజస్సవీరూపం, అగన్త = ప్రాప్తాస్త, ముక్తయ ఇతి శేషః. ఉదత్సమితి. ఉచ్చబ్ధః పాదపూరణే. ఉకారః సుఖముఘోచ్చారణార్థః. త్యం=తం, జాతవేదసం=జాతానాం వేదితారం, సూర్యం దేవం, కేతవో=రక్షయః, ఉద్వహంతి. అథవా ఉదత్సం

మూ. మం. ఉదు త్యం జాతవేదసం దేవం వహన్తి కేతవః,
దృశే విశ్వాం సూర్యమ్.

ఉదుత్యమిత్యాది. ఉచ్చబ్ధః పాదపూరణే. ఉదుత్యమ్
అముం జాతవేదసం దేవం, వహన్తి = ఉద్గమయన్తి, కేతవః =
రశ్మయో, దృశే విశ్వాం = స్వప్రాణినాం విశ్వస్మై దర్శ
నాయ కం ప్రతి, సూర్యమ్. అముం జాతవేదసం = సూర్యం
ప్రత్యుద్గమయన్తి రశ్మయ ఇత్యర్థః. తథైవార్థవాదే శ్రూయ
తే—‘ఉద్యంతం వావాఽఽదిత్యమగ్నిరనుసమారోహతి’ ఇతి.
చిత్రం దేవానామిత్యాదేః కుత్స ఋషిః. త్రిష్టుప్ ఛందః, సూ
ర్యో దేవతా, తమేవ సూర్యం స్తోతి—

మూ. మం. చిత్రం దేవానాముదగాదనీకం చక్షుర్నిత్రస్య
వరుణస్యాగ్నేః, ఆప్రా ధ్యావాపుథివీ అస్తరిక్షగ్ం సూర్య
ఆత్తా జగతస్తసుషశ్చ.

చిత్రం దేవానామిత్యాది దేవానాం దైత్యహననే చిత్ర
మనీకం = అగ్నిమం బలమ్, ఉదగాత్ = ఉదైత్. కీదృశమ

అముం దేవం సూర్యం జాతవేదసం వహ్నిం ప్రతి ఉద్గమయంతి రశ్మయ
ఇత్యర్థః. అథ సాయంకాలే వహ్నిం ప్రవిశతి సూర్యః ప్రాతరుపయంకాలే
సూర్యరశ్మయో వహ్నిః ప్రత్యుద్గమయన్తితి భావః. అత్ర బ్రాహ్మణమ్.—
‘అగ్నింవా వాఽఽదిత్యస్నాయంప్రవిశతి తస్మాఽగ్నిం దూరా న్నక్తం
దదృశే ఉథే హి తేజసీ సంపద్యేతే ఉద్యంతం వా వాఽఽదిత్యమగ్ని
రనుసమారోహ’తీతి. కిమర్థమిత్యత ఆహ—దృశ ఇతి. విశ్వాం=విశ్వేషాం,
దృశే = దర్శనార్థం, పక్షద్వయేఽపి సమానమేతత్ప్రయోజనమితి ధ్యేయం.
చిత్రం=రక్తశ్వేతాదివివిధవర్ణం, రక్షి నామనీకం మండలమిత్యర్థః. కీదృశ
మిత్యపేక్షాయామాహ—చక్షురితి. అహరభిమానినీ దేవతా మిత్రః,
రాత్ర్యభిమానినీ దేవతా వరుణః, ఉభయాభిమానినీ దేవతా అగ్నిః,

నీకం ? చతుర్మిత్రస్య వరుణస్యాగ్నేః అహరభిమానీ దేవో
మిత్రో రాత్ర్యభిమానీ వరుణ ఉభయోరభిమాన్యగ్నిస్తేషాం
మిత్రస్య వరుణస్యాగ్నే శ్చక్షు రాత్నకం ప్రకాశకం తదనీకం స
సూర్య ఉదగాత్, కించ—ఆప్రా ద్యావాపృథివీ అన్తరిక్షగ్ం
సూర్య ఇతి స సూర్యః భానుభి ర్ద్రివం చ పృథివీం చాన్తరిక్షం
చ లోకత్రయం, ఆప్రాః సమన్తాదమూః పూరితవాన్. అపి చ,
ఆత్తాజగత స్తప్థుషః=స్థిరస్యాస్య చరాచరాత్నకస్య సర్వస్య జగత
ఆత్తా భవత్యసౌ సూర్యః. మదభీష్టసిద్ధ్యర్థమేన మహాముపలిప్త
ఇతి శేషః. తచ్చక్షురిత్యాద్యుపస్థాసమన్తస్య వసిష్ఠఋషి రనుష్ఠు
ప్సన్దో భాస్కరో దేవతా. తదే వోద్యత్సూర్యసంజ్ఞికం బ్రహ్మ
స్తోత్ర—

మూ. మం. తచ్చక్షుర్దేవహితం పురస్తాచ్ఛక్రముచ్చరత్,
పశ్యేమ శరదశ్శతం జీవేమ శరదశ్శతం సద్దామ శరదశ్శ
తం మోదామ శరదశ్శతంభవाम శరదశ్శతగ్ం శృణవా
మ శరదశ్శతం ప్రబ్రవామ శరదశ్శతమజితాః స్వామ
శరదశ్శతం జ్యోక్ష్వ సూర్యం దృశే. (తై. ఆ. ౪-౪-౨.)

తేషాం చక్షుః చక్షుస్థానీయా. నను కథమేతదభిగమ్యత ఇతి చేత్, తేన
ప్రకాశితా మిత్రానయః పశ్యంతి దృశ్యజాతం యస్తాత్తస్తాచ్ఛక్షుస్థానీయం
నాదముపలిప్తం. సర్వస్యాపి జగతః చక్షుస్థానీయమేవ. కర్తృనాటీ జగ
చ్ఛక్షు' రితి శోకాత్. ఈదృశం మణ్డలముదగాత్=ఉదేతి. తథా తన్తణ్డలగ
తస్సూర్యః, జగతో=జంగమస్య, తప్థుషః=స్థావరస్యాత్తా, ద్యావాపృథివీ=
ద్యావాపృథివ్యా, అంతరిక్షం చ, ఆప్రాః=అపూరితయతి, సర్వత్ర పరిపూర్ణో
భవతీత్యర్థః. మదభీష్టసిద్ధ్యర్థం, ఏనం=సూర్యం అహముపలిప్తఇతి శేషః. దేవ
హితం=దేవభ్యో హితం, చక్షుః=నుగ్రహకం, త=త్ప్రసిద్ధం, పురస్తాత్=ఉద
యకాలే, శుక్రం=ఉచ్చరత్=ఉద్గమనశీలం, ఏవంవిధమాదిత్యమండలం పశ్యేమ

తచ్చతురిత్యాది. తత్ = సర్వస్య జగతశ్చతుర్భుతం, దేవానాం హితం దేవహితం, పురస్తాత్ = పూర్వస్యాం దిశి, శుక్రం = శుద్ధస్వరూపమ్, ఉచ్చరత్ = ఉద్యత్సూర్యాత్కం బ్రహ్మ, శరదః శతం=శతం వత్సరాన్వయ మాయురారోగ్యైశ్వర్యకామినః, పశ్యేమ=తిష్ఠేమ, తథా శరదః శతం జీవేమ, తథా శరదః శతం నద్దామ = పుత్రపౌత్రధనాదిభిః సమృద్ధాః స్యామ, తథా మోదామ = హృష్టాః స్యామ, భవామ=అభివృద్ధతమాః స్యామ, శృణవామ = ప్రియవచనాన్వేష శృణవామ, ప్రబ్రవామ=ప్రకృష్టవచన వక్తారః స్యామ, పురుషాయుషవన్తోఽపి అజీతాః స్యామ, తథాజ్యోక్ష్మ సూర్యం దృశే=చిరకాలం సూర్యాత్కం బ్రహ్మ ద్రష్టుమాశాస్త్ర హే.

మూ. మం. య ఉదగాన్తహతోఽర్హ వాన్విభ్రాజమానః సరిస్య మధ్యాత్స మా వృషభో లోహితాక్షస్సూర్యోవిశ్చిస్త ససా పునాతు.

(తై. ఆ. ౪. ౪౨.)

య ఉదగా దితి. యో మహతః సముద్రాదురి ఉదగాత్ = ఉద్యద్వృశ్యతే, సరిస్య=సలిలస్య, మధ్యా=మధ్యే, విభ్రాజమానః= శరదశ్శతం శతం శరద ఇత్యన్వయః, నీవముత్తరత్ర యోజ్యమ్. శతం సంవత్సరాన్ ఆయురారోగ్యైశ్వర్యకామినో పయముపతిష్ఠేమహిత్యర్థః. జీవేమశరదశ్శతం వేదోక్తాయుషవన్తో భవామేత్యర్థః. నందామ=పుత్రపౌత్రాదిభిస్సమృద్ధాః స్యామ. తథా మోదామ=హృష్టాః స్యామ. భవామ=స్వస్థానే అభివృద్ధాః స్యామ. శృణవామ=ప్రియవచనాన్వేష శృణవామ. ప్రబ్రవామ=ప్రకృష్టవచనవక్తారః స్యామ. అజీతాః స్యామ శరదశ్శతం శత్రుభిరి శేషః. జ్యోక్=ఉజ్జ్వలం, సూర్యం, దృశే=ద్రష్టుం ఆశాస్త్ర హే. యస్సూర్యః, మహతః అర్హ

దీప్యమానో, విపశ్చిత్=విద్వాన్, సూర్యో, పృషభః=వర్షయి
తా ధనానాం, లోహితాక్షః = లోహితకిరణః, సః=సూర్యోః,
మా=మాం, మనసా=ఆదరేణ, పునాతు=అనుగృహ్యతు రక్షతు.
అథ ఆశ్వలామనానాం మధ్యాహ్నా సూర్యోపస్థానం కర్త
వ్యమ్. ఉదుత్యమితీ సూక్తేన. తదుక్తం చంద్రికాయాం—

‘ఉదుత్యమితీ సూక్తేన ఉపతిష్ఠేద్దివాకరం, నిత్యం మధ్యా
హ్నసన్ధ్యాయాం ప్రణతిస్థానసంయుతమ్. సూర్యం పశ్యన్ను
పాసీతథారయన్ హృదయే కరౌ, వృత్తికారేణోపస్థానలక్షణ
ముక్తమ్. ‘ఉపస్థానం తదేవ స్యాత్ప్రణతిస్థానసంయుత’ మితి.

—ॐ ప్రాచ్యాదిదిగ్విస్తనం తదధిదేవతేష్టాదివస్తనం చ. ॐ—

అథ సంధ్యాత్రయేఽపి ప్రాచ్యాదిదిగ్విస్తనం తదధిదేవ
తేష్టాదివస్తనం చ కర్తవ్యమ్. తదుక్తమ్—“కుర్వన్దిశో నమ
స్కుర్యాద్దిశాంశ్చ పృథక్పృథక్” ఇతి. తత్ర మస్త్రస్తు ఓం
నమః ప్రాచ్యై దిశఇత్యాది భవతి. తదుక్తం కశ్యపేన—‘దిగ్దే
వతానమస్కారమస్త్రోఽయం సంధ్యయౌ ర్భవేత్’ ఇతి.

మూ. మం. ఓం నమః ప్రాచ్యై దిశే యాశ్చ దేవతా ఏత
స్యాం ప్రతివసన్ద్యేతాభ్యశ్చ నమోనమో దక్షిణాయై

వాత్సముద్రాత్, ఉదగాత్. కీదృశః? సరిరస్య మధ్యాత్=మధ్యే, విభ్రాజ
మానః, విశేషేణ దీప్యమాన ఇత్యర్థః. ఏతాదృశః యో దివాకరోఽస్తి
స, మా = మాం, మనసా = ఆదరేణ, పునాతు = పవిత్రం కరోత్వి
త్యర్థః. కీదృశ ఇత్యాకాంతాయామాహ—పృషభ ఇతి. పృషభస్సర్వేషాం
కామితఘనానాం వర్షయితా, లోహితాక్షః = రక్తరక్షి, విపశ్చిత్ =
విద్వాన్, సర్వజ్ఞః ఇత్యర్థః. తాదృశస్సూర్యస్సర్వదా మాం సర్వోపద్ర
వేభ్యః సంరక్షత్వైతి భావః.

దిశే యాశ్చ దేవతా ఏతస్యాం ప్రతివసన్వేతాభ్యశ్చ నమో
 నమః ప్రతీచ్యైదిశే యాశ్చ దేవతా ఏతస్యాం ప్రతివసన్వేతా
 భ్యశ్చ నమోనమ ఉదీచ్యైదిశే యాశ్చ దేవతా ఏతస్యాం ప్రతివ
 సన్వేతాభ్యశ్చ నమో నమ ఉర్ధ్వాయై దిశే యాశ్చ దేవతా
 ఏతస్యాం ప్రతివసన్వేతాభ్యశ్చ నమోనమోఽధరాయై దిశే
 యాశ్చ దేవతా ఏతస్యాం ప్రతివసన్వేతాభ్యశ్చ నమోనమో
 ఽవాన్తరాయై దిశే యాశ్చ దేవతా ఏతస్యాం ప్రతివసన్వేతా
 భ్యశ్చ నమోనమో గజ్ఞాయమునయోర్మధ్యే వసన్తి తే
 మే ప్రసన్నాత్మానశ్చిరం జీవితం వర్ధయన్తి. నమో గజ్ఞాయము
 నయోర్మునిభ్యశ్చ నమో నమోగజ్ఞాయమునయోర్మునిభ్యశ్చ
 నమః. సన్ధ్యాయై నమః, సావిత్ర్యై నమః గాయత్ర్యై నమః, సర
 స్వత్ర్యై నమః, సర్వాభ్యో దేవతాభ్యో నమః, దేవేభ్యో నమః,
 ఋషిభ్యో నమః, మునిభ్యో నమః, గురుభ్యో నమః, పితృభ్యో
 నమః.

(తై. ఆ. ౨. ౨.)

మంత్రార్థస్తు—ప్రాచ్యై, దిశే నమః అస్తు, 'నమః స్వస్తి'
 ఇత్యాదినా చతుర్థీ. ఏతస్యాం విశి యాశ్చ దేవతాః ఇద్వా
 దయః ప్రతివసన్తి=తిష్ఠన్తి, ఏతాభ్యశ్చ నమః అస్తు. నమస్కా
 రాది నమస్కారాన్తమేకం యజురితి కేచిన్నైరుక్తాః నమస్కా
 రాద్యేకం యజః, నమస్కారాన్తమేకమితి యాస్కః. అత్ర
 నమశ్శబ్దః పూర్వః పూర్వేణాన్వేతి ఉత్తర ఉత్తరేణాన్వేతీతి
 వివేకః. ఏవం సర్వత్ర యోజ్యమ్. సావిత్ర్యై నమ ఇత్య త్రవిశే
 షోఽస్తి. సావిత్ర్యై=సవిత్తదేవతాకాయై ఋచే ఇత్యుక్తే ఆస

త్యేనేత్యాదావపి తత్సత్వాత్ సావిత్రిశబ్దస్య యోగవృత్త్యా తత్రాపి సామర్థ్యాదితి చేన్న, సావిత్రిపదస్య తథాత్వేఽపి తత్స విత్పుప్ర యోగనియమః తత్రైవ ప్రయోగబాహుళ్యాద్యథా వివరణకారమతే పంకజాదిపదానాం కేవలయాగికత్వేఽపి ప్రయోగబాహుళ్యాత్కమల ఏవ ప్రయోగః, న తు శైవ లాదావితి. కించ ఉపసయనకాలే సావిత్రిం భో అనుబ్రూహీత్య విశేషేణ ప్రార్థనాయాం కృతాయామపి తస్మై వటవే ఆచార్యః తత్సనితురిత్యేతామేవ ఋచమపదిశతి, న త్వాసత్యేనేత్యాది కామ్.

మూ మం. కామోఽకార్షీన్నమో నమః. మన్యురకార్షీన్న మో నమః. పృథివ్యాపస్తేభో వాయురాకాశాత్.

(త్రై. ఆ. ౨౦౦. ౬౨.)

కామః కామాభిమానీ దేవః, అకార్షీత్ స ఏవ కరో తీతి, 'నాహం కరోమి కామః కర్తా నాహం కర్తా' ఇతి శ్రుతేః, 'కుర్వన్నపి న లిప్యతే' ఇతి స్మృతేశ్చ. మన్యుః తదభిమానీ దేవః, అన్యధాతమ్. తస్మై కామాయ మన్యవే చ నమోఽస్త్విత్యర్థః. యా పృథివీ యా ఆపో య త్రైభో యో వాయుర్యదాకాశమ్, పృథ్విమీపాతశ్చాన్దసః. తేభ్యః పృథ్విభూతేభ్యో నమోఽస్త్వి త్యన్వయః.

అథ వాసుదేవాయ నమః. సమర్పయతి—

మూ. మం. ఓం నమో భగవతే వాసుదేవాయ.

ఓం నమ ఇతి. ఓం=ఓంకారవాచ్యాయ, భగవత విశ్వ ర్యాదిసంపన్నాయేత్యర్థః. తదు క్తమాచార్యైః—'విశ్వర్యస్య సమగ్రస్య వీర్యస్య యశసః శ్రీయః, జ్ఞానవైరాగ్యయో

శ్చైచ స షణ్ణాం భగ ఇతీరణా' ఇతి. వసుదేవస్వాపత్యమితి
వాసుదేవః, యద్వా వసన్త్యస్తిజ్జగన్తీతి వాసుః, స చాసౌ
దేవశ్చేతి విగ్రహః. తస్మై నమ ఇత్యర్థః. అథ సంధ్యారూపాం
పరాం దేవతాం ప్రార్థయతే—

మూ. మం. యాగ్ం సదా సర్వభూతాని చరాణి స్థావరాణి
చ, సాయం ప్రాతర్నమస్యన్తి సా మా సంధ్యా అభిర
క్షతోమ్ నమః. శివాయ విష్ణురూపాయ శివరూపాయ
విష్ణవే, శివస్య హృదయం విష్ణుర్విష్ణోశ్చ హృదయగ్ం
శివః. యథా శివమయో విష్ణురేవం విష్ణుమయశ్శివః, యథా
స్తరం స పశ్యామి తథా మే స్వస్తిరాయుషి. నమో
బ్రహ్మణ్యదేవాయ గోబ్రాహ్మణహితాయ చ, జగద్భితాయ
కృష్ణాయ గోవిందాయ నమో నమః.

యామితి. సర్వాణి భూతాని యాం సంధ్యాం నమస్య
న్తి సా సంధ్యా మా మామ్ అభిరక్షతు ఇత్యన్వయః. అత్రేదం
తత్త్వం విచార్యతే—అత్ర సాయం ప్రాతరితి విశేషోపాదానా
త్సంధ్యే ఉభే ఏవ న తు తిస్రః, అత ఏవాపస్తమ్బసూత్రేఽపి
సంధ్యయోష్ఠహిక్త్రామాదాసనమిత్యత్ర ద్వివచనముపాత్తమ్,
ఆశ్వలాయనసూత్రేఽపి యజ్ఞోపవీతీ నిత్యోదకః సంధ్యాము
పాసీతేత్యారభ్యైవం ప్రాతః ప్రాఙ్ముఖ స్తిష్ఠన్నామణ్డలదర్శనాది
త్యేవముభయోరేవ సన్ధ్యయారుపాదానం కృతమ్, మాధ్యా
హ్నికీ సన్ధ్యాతుస్సృతివచోభ్యః సమాగతా న తు గృహ్యాకారవ
చోభ్యః. అత్రేదమపి జ్ఞాపకం భవతి, యద్ధర్మజ్ఞాః ప్రమాదాది
నా కదాచిన్తాధ్యాహ్నికీం సంధ్యామకృత్వైవ భోజనే కృతే

౭పి న దోష ఇతి వర్ణయన్తి, తథా౭పిస్తృతికారైరంగీకృత
త్వాత్ న మాధ్యాహ్నికీ చరిత్యాజ్యేతి సర్వం సుందరమ్.
శివాయత్యారభ్యోత్తమే శిఖర ఇత్యంతం పురాణశ్లోకాః
స్పష్టార్థాః.

మూ. మం. ఉత్తమే శిఖరే జాతే భూమ్యాం పర్వతమూర్ధని,
బ్రాహ్మణేభ్యో౭భ్యనుజ్ఞాతా గచ్ఛ దేవి యథాసుఖమ్.
స్తుతోమయా సరదా వేదమాతా ప్రచోదయన్తి
పవనే ద్విజాతా, ఆయుః పృథివ్యాం ద్రవిణం బ్రహ్మవర్చ
సం మహ్యం దత్వా ప్రజాతం బ్రహ్మలోకమ్. నమో౭స్త్య
నన్తాయ సహస్రమూర్తయే సహస్రపాదాక్షిశిరోరుభా
హవే, సహస్రనామ్నే పురుషాయ శాశ్వతే సహస్రకోటి
యుగధారిణే నమః.

(తై. ఆ. ౧౦, ౩౬.)

ఉత్తమే శిఖర ఇతి జపాదూర్ధ్వం గాయత్రీప్రస్థాపన
మన్తః, ఏతత్పూర్వస్తమేవ సుధ్యాకర్తేతి రహస్యమ్. శ్లో. 'దేవీ
ప్రస్థాపనాంతం స్యాత్సన్ధ్యాకర్త మునీరితమ్' ఇతి స్తుతేశ్చ.
తస్యాయమర్థః—భూమ్యాం అవస్థితో యః పర్వతో మేరు
నామక స్తస్య మూర్ధస్యపరిభాగే, జాతే = విద్యమానే, ఉత్త
మే = శ్రేష్ఠే, శిఖరే, ఉత్కృష్టశిఖరాకారమద్దిరీత్యర్థః. స్థాతు
మితి శేషః బ్రాహ్మణేభ్యః = నిరస్తరముపాసకేభ్యో ద్విజోత్త
మేభ్యః, అభ్యనుజ్ఞాతా సతీ, హే దేవి = హే భగవతి,
యథాసుఖం, గచ్ఛ = అన్తానుపాసకాననుగృహీత్వా యథా
సుఖం = యథాకామం యథాగతం గచ్ఛేత్సర్వః. శిష్టం
స్పష్టమ్ అథ స్వరక్షణార్థం ద్యావాపృథివ్యా ప్రస్తాతి.

మూ. మం. ఇదం ద్యావాపృథివీ సత్యమస్తు, పితర్కాతర్యదిహా
పబ్రువే వామ్, భూతం దేవానామవమే అవోభిః, విద్యా
మేషం వృజనం జీరదానుమ్.

(తై. బ్ర. ౨-౮-౪.)

శ్లో. ఆకాశాత్పృథితం తోయం యథా గచ్ఛతి సాగరమ్, సర్వ
దేవనమస్కారః కేశవం ప్రతి గచ్ఛతి. సర్వవేదేషు య
త్పూణ్యం సర్వతీర్థేషు యత్ఫలమ్, తత్ఫలం పురుష ఆప్నోతి
స్తుత్వా దేవం జనార్దనమ్. స్తుత్వా దేవం జనార్దన ఓం
నమ ఇతి. వాననాద్వాసుదేవస్య వాసితం తే జగత్ప్రయమ్,
సర్వభూతనివాసోఽసి శ్రీవాసుదేవ నమోఽస్తుతే.

ఇదమితి. హే పితః=హేద్యులోక, హే మాతః=హే
పృథివి, 'ఇయం వై మాతా, అసౌ పితా, ద్యౌః పితా పృథివీ
మాతా' ఇతి శ్రుతేః. వాం = యువాం ప్రతి, ఇహ=కర్తృణి,
యత్=వచనం, ఉపబ్రువే=బ్రవీమి, హే ద్యావాపృథివీ=ద్యా
వాపృథివ్యో, ద్వివచనాభావశ్చాన్వసః ఇదం=మదీయం నచనం,
సత్యమస్తు. కిం తద్వచనమిత్యవేత్తాయామాహ - భూతమితి
అవోభిః=అస్తదీయరక్షణైః సహ, సర్వేషాం దేవానాం=సురా
ణామ్, ఇదముపలక్షణమ్. సర్వేషాం భూతానాం చ (మితి)
జ్ఞేయమ్, అవమే=రక్షకే, యువామితి కేషః. భూతం=భవతమ్
అస్తదాదేర్దేవానాం చ సంరక్షకే భవతమితి యద్వచనమిదం
సత్యమస్త్యిత్యన్వయః, వయమపి భవత్ప్రసాదాత్, ఇషం =
అన్నం, వృజనం=తాపవర్జితం, జీరదానుం=జీవనస్య దాతారం,
విద్యామ=లభేమ, విద్మలాభే. స్వయం తాపవర్జితం భోక్తు స్తాప

నిబర్హకం చ జీవనోపాయం చ యదన్నం తదన్నం లభేమహీ
త్యర్థః. ఇదం తతః పరమాకాశాదిత్యాదిశ్లోకాః స్పష్టాః.
ఇదానీం సుధ్యాకర్తృసాధుణ్యార్థం సర్వజనపదవర్తిగోబ్రాహ్మ
ణేభ్యః శుభం ప్రార్థయన్ప్రవరాన్వితస్వనామకీర్తనపురస్సరం
భగవతీం పరాం దేవతాం ప్రణమతి—

—ॐ పరదేవతానమస్కారః. ॐ—

మూ. చతుస్సాగరవ్యస్తం గోబ్రాహ్మణేభ్యః శుభం
భవతు...ప్రవరాన్విత...గోత్రః...సూత్రః...
శాఖాధ్యాయా శిర్తాహం భో అభివాదయే.

చతుస్సాగరవ్యస్తమితి. వాక్యార్థః స్పష్ట ఏవ. అత్ర
కేచిత్ సాగరాణాం చతుష్టయసంఖ్యా సప్తసంఖ్యాయా అ
ప్యవలక్ష్మికా, తథా చ సప్తసాగరమధ్యే యా గావో యే చ
బ్రాహ్మణాః సన్తి తాభ్యస్తేభ్యశ్చ శుభం భూయాదితి వాక్య
ర్థః పర్యవస్యతీతి వర్ణయన్తి అపరే తు ముఖ్యార్థమేవావల
ప్యవ వర్ణయన్తి అత్ర శుభపదస్య స్వస్థివచనత్వాత్తద్యోగే
'నమః స్వస్తీ'త్వాదినా చతుర్థి, అన్యే తు శుభపదస్య హితా
ర్థవాచిత్యాత్తద్యోగే చేతి సూత్రేణ (వార్తికేన) చతుర్థితి
వర్ణయన్తి భో ఇతి పదం అత్ర నన్వర్థకమ్ తథాచ అయి భగ
వతి వాగ్దేవి సంధ్యే త్వా మితి శేషః. అభివాదయే నమస్కూర్వ
ఇతికేచిద్వ్యాచక్రుః. తేత్వత్వస్తం విస్మృతవాచః, తథా
హి—ఉత్తమే శిఖర ఇత్యత్రైవ భగవతీ ప్రస్థాపితా. తథా
చ క్షేపదమభివాదనం వినియుక్తం స్యాత్తావత్పర్యస్తమే(త్వా
దే)వ సంధ్యాకర్తృకలాపస్య కించ తే త్వనధీతస్మృతవచనాః.
తథాహి చన్ద్రికాయాం—'అత్తపాదా నమస్కూర్వా గోత్ర

ప్రవరపూర్వకమ్' ఇతి. నమస్కృత్వా స్పృష్టేత్యర్థః, ఆత్మపాదా
తథా భూమిం స్పృష్టేతి వచనాత్. శ్లో. 'నక్షత్రం చ తథా
సూర్యం ద్విజానప్యభివాదయేత్, కన్తిషానపి వేదజ్ఞాన్సన్ధ్యా
కాలేఽభివాదయేత్, వినా పుత్రం చ శిష్యం చ దౌహిత్రం
దుహితుగపతిమ్.' ఇత్యాదివచోభిః సంధ్యాదేవతాభివాదనస్యా
నుక్తత్వా ద్విజాద్యభివాదనవైవోక్తత్వాచ్చ తదభివాద
నం ప్రస్తుతవాక్యార్థః, న తు సంధ్యాయా అపి గరియస్యా
అభివాదనమస్తీతి.

❖ అభివాదనప్రకారః. ❖

అభివాదనప్రకారమాహ భగవా నాపస్తంబమునిః—

సూ. 'దక్షిణం బాహుం శ్రీత్రసమం ప్రసార్యబ్రాహ్మ
ణోఽభివాదయీతోరస్సమం రాజన్యో మధ్యసమం వైశ్య'
ఇతి ద్వాభ్యాం కరాభ్యాం ద్వావపి కర్ణౌసంగృహ్యభివాదనం
కార్యమితి కేచిత్. నాయం సమీచీనః పక్షఇతి ప్రతిభాతి. దక్షి
ణం బాహుమితి దక్షిణబాహునా దక్షిణకర్ణమాత్రం సంగృ
హ్యభివాదనం కార్యమితి స్పష్టం ప్రతీయమానత్వాత్. తథై
వావిగీతశిష్టాచారాచ్ఛేతి సర్వం రమణీయమ్.

శ్రీకృష్ణం బుధరాజరాజవినుత శ్రీరామవిద్వన్తణి
శ్రీలక్ష్మీరపి యం జజాన తనయం గౌరీశపాదానతమ్,
తన్న్యగ్రోధసమీపవాసి భగవన్తంత్రానుచింతాఫలే
సంధ్యావందననిర్ణయే నిరగమ ధ్నుచ్చశ్చతుర్థోఽధునా.
స్థాలిత్యం పథి గచ్ఛతో ధ్రువమివ స్పష్టం హి భూమణ్డలే
తస్మాత్కించిదిహ ప్రవిష్టమపి చేద్యవర్థం వచస్సాన్ప్రతమ్,

భక్తాఘోరతదోషభీషణః శ్రీదక్షిణామూర్తిః
 త్పాదామృజసమర్పితా కృతీ రియం ప్రత్యక్షమానాభ వేత్.
 విబుధా శ్చహుధా సాధూ నర్థయే తా కృతాంజలిః,
 వివేచయంతు తద్దృష్ట్యా గతేర్ష్యా మత్పరిశ్రమమ్.
 శ్రీమద్రాఘవదై వజ్జవంశ్యః శ్రీకృష్ణపణ్డితః,
 కారయామాస హి స్పష్టం సంధ్యావందనపద్ధతిమ్.

ఇతి శ్రీమద్రాఘవదై వజ్జవంశ్య శ్రీకృష్ణపణ్డితవిరచితే, నిర్ణయ
 కల్పవల్క్యఖ్యతై త్తిరీయసంధ్యాభాష్యే, చతుర్థోగుచ్ఛః.

తై త్తిరీయసంధ్యాభాష్యం సమాప్తమ్.

సంస్కృత గ్రంథములు.

ప్రతి 1-కి రూ. అ.

అధ్యాత్మ రామాయణము, మూలము	...	1	0
అధ్యాత్మ రామాయణము, ఆంధ్ర టీకా తాత్పర్యసహితము	...	8	0
కార్తికమాహాత్మ్యము, ఆంధ్ర తాత్పర్యసహితము	...	0	12
గరుడపురాణము, సవ్యాఖ్యానాంధ్ర తాత్పర్యము	...	1	0
భవిష్యపురాణము, తాత్పర్యసహితము, ప్రథమసంపుటము	...	6	0
దేవీభాగవతము, సవ్యాఖ్యానము	...	12	0
శ్రీమహాభారతము, గచ్చద్వ్యాఖ్యానసహితము 3 సంపుటములు.	...	30	0
శ్రీమద్భాగవతము, శ్రీధరీయచార్యఖ్యానసహితము, 2 వాల్యములు	...	10	0
పద్మపురాణార్చన మాఘపురాణము, సాంధ్ర అంశర్యము	...	2	0
శ్రీమద్రామాయణము, మూలము, రెండింటి వాల్యములు, దశసరి కాండములు	...	6	0
డిటూ సాధారణప్రతి, ఒకటే వాల్యము	...	3	8
డిటూ ఉత్తరకాండము	...	1	0
డిటూ సుందరకాండము, చిన్నపైజు	...	1	0
శ్రీమద్రామాయణము, వ్యాఖ్యానచతుష్టయవిశిష్టము. 2 సంపుటములు.	...	15	0
చిన్నపైజున చక్కగ ముద్రితము	...	15	0
ప్రతిపదాంధ్ర టీకా తాత్పర్యవిశేషార్థ సహిత శ్రీమద్రామాయణము,	...	70	0
షట్కాండము, 15 వాల్యములు	...	70	0
డిటూ బాలకాండము 2 సంపుటములు	...	10	0
డిటూ అయోధ్యకాండము 3 ,,	...	15	0
డిటూ ఆరణ్యకాండము 2 ,,	...	10	0
డిటూ కిష్కింధాకాండము 2 ,,	...	10	0
డిటూ సుందరకాండము 2 ,,	...	10	0
డిటూ యుద్ధకాండము 4 ,,	...	20	0

వావిళ్ల రామస్వామి శాస్త్రులు అండ్ సన్స్,
292, ఎస్. జే. రోడ్, చెన్నపురి.

జానవాసిద్ధము, ఆంధ్రీతాత్పర్యసహితము	...	8	0
జీవన్ముక్తిప్రకాశిక	...	2	0
జైషూర్పర్ణసిద్ధి, సురేశ్వరాచార్యకృతము, టీకాతాత్పర్యసహితము	...	3	8
పంచదశీప్రకరణము, ఆంధ్ర టీకాతాత్పర్యసహితము	...	5	0

బ్రహ్మసూత్రభాష్యము, (సంస్కృతము) శారీరమీమాంసా భాష్యము తోడను, శ్రీ గోవిందానంద భగవత్పాదవిరచిత రత్నప్రభా ఖ్యవ్యాఖ్యతోడను, శ్రీ సదాశివేంద్ర విరచిత బ్రహ్మతత్వ ప్రకాశికవృత్తితోడను, గ్రంథాంతమున శ్రీసుబ్రహ్మణ్య సూరివిరచిత భాష్యార్థరత్నమాలయును చేర్చి ముద్రించి నారము	...	8	0
---	-----	---	---

బ్రహ్మసూత్రార్థచంద్రిక, తెనుగుపదనము, శ్రీ శంకరాచార్యులవారి భాష్యము అంశగిరిని తెలియుట దుర్లభమని తలచి చక్కని వైలిలో అనేకపుత్తుల ననుసరించి తెనుగు వ్యాఖ్యానమును ప్రకటించినారము, 2 సంపుటములు	...	12	0
---	-----	----	---

భగవద్గీతలు, మూలముమాత్రము కాలికోబైందు	...	0	6
డిటా ఆంధ్ర తాత్పర్యసహితము, కాలికోబైందు	...	1	4
డిటా ,, చిన్న సైజు, కాగితపుఅట్ట	...	0	8
డిటా అనిబిసెంటుగారి ఇంగ్లీషుశర్దుమాతో	...	0	8

భగవద్గీతలు, శ్రీరామచంద్ర సరస్వతీకృత ఆంధ్ర టీకాతాత్పర్య సహితము, మతత్రయభాష్యములనుండి అనేక అంశము లిందు చేర్చి శ్లోకానుక్రమణికతో చక్కగ ముద్రింపబడినది	...	2	12
సుహావాక్యదర్పణము, శంకరాచార్యవిరచితము, ఆంధ్ర టీకా తాత్పర్యసహితము	...	1	8

పేదాంశపరిభాష, సంస్కృతభాషము, (ఆదైవతపేదాంతపరిభాష)	...	1	4
వివేకచూడామణి, మూలముమాత్రము, పాతప్రతి	...	0	4
డిటా ఆంధ్ర తాత్పర్యసహితము, కొత్తకూర్పు	...	0	12

పేదాంశస్తోత్రపంచకము, శ్రీ శంకరాచార్యకృతము, ఆంధ్ర తాత్పర్య సహితము:—ఇందు ఏకశ్లోకి, యతిపంచకము, మనీషాపంచ కము, ప్రాతఃస్మరణము మొదలైనవి కలవు	...	0	4
---	-----	---	---

ప్రతి 1-కి రు.

వ్యవహారపంచకము, సాంధ్ర తాత్పర్యము	...	0
వాసుదేవమననము, తెనుగుపంచనము	...	0
శంకరవిజయము, సవ్యాఖ్యానము	...	2
శాంతివిలాసము, ఆంధ్ర తాత్పర్యసహితము	...	0
శివగీతా, సాంధ్ర తాత్పర్యము, చిన్న సైజు	...	0
శుకాష్టకము, ఆంధ్ర తాత్పర్యసహితము, చిన్న సైజు	...	0
సదాముక్తిసుధార్థము ,,	...	0
హఠయోగ ప్రదీపిక, ఆంధ్ర టీకా తాత్పర్యసహితము	...	2

ఉపనిషత్తులు, ఆంధ్ర తాత్పర్యసహితము.

అమృతబిందూపనిషత్తు, సాంధ్ర తాత్పర్యము	...	0
ఆద్వయతారకోపనిషత్తు ,,	...	0
ఆధర్వశిరోపనిషత్తు ,,	...	0
ఆధర్వశిరోపనిషత్తు ,,	...	0
ఆత్మబోధోపనిషత్తు ,,	...	0
ఆరుణేయ్యుపనిషత్తు, ఆంధ్ర టీకా తాత్పర్యము	...	0
ఈశావాస్యోపనిషత్తు ,,	...	0
ఐతరేయోపనిషత్తు ,,	...	0
కఠోపనిషత్తు ,,	...	1
కేనోపనిషత్తు ,,	...	0
కైవల్యోపనిషత్తు, సాంధ్ర తాత్పర్యము	...	0
కృష్ణోపనిషత్తు, సాంధ్ర టీకా తాత్పర్యము	...	0
గణపతి, గక్షిణామూర్తి, జాబాలి ,,	...	0
గర్భోపనిషత్తు, సాంధ్ర తాత్పర్యము	...	0
జాబాల్యుపనిషత్తు, ,,	...	0
లేజోబిందూపనిషత్తు ,,	...	0

వావిళ్ల రామస్వామిశాస్త్రిలు ఆండ్ సన్స్,

292, ఎన్.జి. రోడ్, చెన్నై

